GÜVENLİKLEŞTİRME TEORİSİ VE MAVİ MARMARA KRİZİ SONRASI TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ

Enes KARAMAN

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2019

GÜVENLİKLEŞTİRME TEORİSİ VE MAVİ MARMARA KRİZİ SONRASI TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ

Enes KARAMAN

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2019

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enes KARAMAN tarafından hazırlanan Güvenlikleştirme Teorisi ve Mavi Marmara Krizi Sonrası Türkiye-İsrail İlişkilerinin Analizi başlıklı bu çalışma 04.04.2019 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan …….

Doç. Dr. Alper ÖZMEN

Üye …….

Doç. Dr. Ramazan ERDAĞ

(Danışman)

Üye …….

Doç. Dr. İsmail Numan TELCİ

ONAY

Prof. Dr. Mesut ERŞAN

Enstitü Müdürü

04/04/2019

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Enes KARAMAN

ÖZET

GÜVENLİKLEŞTİRME TEORİSİ VE MAVİ MARMARA KRİZİ SONRASI TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ

KARAMAN, Enes
Yüksek Lisans – 2019
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Ramazan ERDAĞ

Mavi Marmara Krizi sonrası diplomatik ilişkileri kopma noktasına gelen Türkiye ve İsrail altı yıl aradan sonra ilişkilerini normalleştirme kararı almıştır. Haziran 2015'de Türkiye ve İsrail'in görüşmelere başladığının duyurulmasından bir yıl sonra 28 Haziran 2016'da "Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasında Tazminata İlişkin Usul Anlaşması" imzalanmıştır. Anlaşmanın Türkiye ve İsrail'de yürürlüğe girmesinden sonra karşılıklı büyükelçi atamaları yapılmış, üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiş ve siyasi istişare toplantıları düzenlenmiştir. Bu araştırmada Haziran 2015 ve Ağustos 2016 tarihleri arası Türkiye-İsrail ilişkilerinin güvenlikleştirme teorisi çerçevesinde analiz edilmesi hedeflenmektedir. Kopenhag Ekolü tarafından geliştirilen güvenlikleştirme teorisine göre güvenlikleştirme herhangi bir meselenin söz eylemler aracılığıyla varoluşsal tehdit olarak sunulma sürecidir. Herhangi bir meselenin güvenlikleştirilmesi ise güvenlikleştirici aktörlere tehdidin bertaraf edilmesi için olağandışı önlemler alma hakkı vermektedir. Bu çalışmanın ana argümanını Ankara ve Tel Aviv arası görüşmelerin sürdüğü dönem boyunca Türkiye-İsrail ilişkilerinin güvenlik meselesi olarak değerlendirildiği ve güvenlikleştirildiği oluşturmaktadır. İlişkilerde yaşanan güvenlikleştirme süreci Türkiye-İsrail ilişkilerinde uzlaşmayı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İsrail, Güvenlikleştirme, Mavi Marmara Krizi

ABSTRACT

SECURITIZATION THEORY AND ANALYSIS OF TURKEY-ISRAEL RELATIONS AFTER MAVİ MARMARA CRISIS

KARAMAN, Enes

Master Degree – 2019

Department of International Relations

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Ramazan ERDAĞ

After six years, Turkey and Israel has decided to normalize diplomatic relations which came to breakaway point following the Mavi Marmara Crisis. A year after announcing negotiations between Turkey and Israel, "Procedural Agreement on Compensation Between The Republic of Turkey and The State of Israel" was signed on 28 June 2016. Following the entering into force of the agreement in Turkey and in Israel, ambassadors have been assigned mutually, high-profile visits have been performed and political consultation meetings have been held. This study aims to analyze Turkey-Israel relations between June 2015 and August 2016 from the perspective of securitization theory. In accordance with the securitization theory which was developed by Copenhagen School, securitization is a process of presenting an issue as an existential threat through speech-acts. The securitization of an issue entitles securitizing actors to take extraordinary measures to deal with the threat. The main argument of this study is that Turkey-Israel relations have been evaluated as a security issue during the continuing negotiations between Ankara and Tel Aviv and Turkey-Israel relations have been securitized. The securitization process between June 2015 and August 2016 has led to a political consensus between Turkey and Israel.

Keywords: Turkey, Israel, Securitization, Mavi Marmara Crisis

İÇİNDEKİLER

ÖZET v
ABSTRACT vi
ŞEKİLLER LİSTESİ x
KISALTMALAR LİSTESİ xi
ÖNSÖZ xiii
GİRİŞ 1

1.BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE: GÜVENLİKLEŞTİRME TEORİSİ

1.1 ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE GÜVENLİK VE GÜVENLİK ÇALIŞMALARI 4
1.1.1 Geleneksel Güvenlik Yaklaşımı 4
1.1.2 Yeni Güvenlik Yaklaşımları 6

1.2 GÜVENLİKLEŞTİRME TEORİSİ 10
1.2.1 Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme 10
1.2.1.1 Söz Eylem Olarak Güvenlik ve Güvenlikleştirme Teorisi 10
1.2.1.2 Güvenlikleştirme Birimleri: Güvenlikleştirici Aktörler, Referans Nesneleri ve İşlevsel Aktörler 13
1.2.1.3 Kolaylaştırıcı Koşullar 15
1.2.2 Güvenlikleştirme ve Güvenlik Dışılaştırma Süreci 16
1.2.2.1 Güvenlikleştirme Süreci 16
1.2.2.2 Güvenlik Dışılaştırma Süreci 20
1.2.2.3 Güvenlikleştirme Analizi 21

2. BÖLÜM

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI (1947- 2016)

2.1 1948-1986 ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ 23
2.1.1 Türkiye-İsrail İlişkilerinin İlk On Yılı (1948-1958) 23

2.1.2 Çevre İttifakı 27

2.1.3 1964-1986 Arası Dönemde Ankara'nın Değişen Dış Politikası ve İsrail İlişkilerine Yansımaları 28

2.2 1986-1999 ARASI DÖNEMDE İLİŞKİLERDE GELİŞME VE STRATEJİK ORTAKLIK 32

2.2.1 İlişkilerin Gelişmeye Başlaması 32

2.2.2 Stratejik Ortaklık 34

2.3 DURAĞANLAŞAN İLİŞKİLER VE KRİZLER DÖNEMİ (1999-2010) 37

2.3.1 Durağanlaşan İlişkiler 37

2.3.2 Türk Dış Politikasında Dönüşüm ve İsrail İlişkilerine Yansımaları 39

2.3.3 İlişkilerde Kırılma Noktası: Dökme Kurşun Operasyonu 42

2.3.4 Davos ve Sonrasında Yaşanan Krizler 43

2.4 MAVİ MARMARA KRİZİNDEN İLİŞKİLERDE NORMALLEŞMEYE (2010-2016) 45

2.4.1 Mavi Marmara Krizi 45

2.4.2 İsrail'in Özrü ve Sonrasında İlişkilerde Normalleşme Süreci 47

2.4.2.1 Normalleşme Anlaşması 49

3. BÖLÜM

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNDE YENİDEN GÜVENLİKLEŞTİRME DÖNEMİ (HAZİRAN 2015-AĞUSTOS 2016)

3.1 SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNDE GÜVENLİKLEŞTİRME ve GÜVENLİK DIŞILAŞTIRMA 51

3.2 YENİDEN GÜVENLİKLEŞTİRME DÖNEMİ 53

3.3 YENİDEN GÜVENLİKLEŞTİRMENİN REFERANS NESNELERİ: TÜRKİYE, İSRAİL'İN GÜVENLİĞİ VE GAZZE ABLUKASI 54

3.4 GÜVENLİKLEŞTİRİCİ AKTÖRLER: POLİTİKACILAR 57
3.5 İŞLEVSEL AKTÖRLER: MEDYA, POLİTİKACILAR ve BÜROKRATLAR 60
3.6 KOLAYLAŞTIRICI KOŞULLAR: BÖLGESEL İSTİKRARSIZLIK VE RUSYA KRİZİ 62
3.7 HEDEF KİTLE: POLİTİKACILAR VE HALK 67
3.8 GÜVENLİKLEŞTİRMENİN SONUÇLARI 70
SONUÇ 73
KAYNAKÇA 78

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Güvenlikleştirme Süreci……...17

Şekil 2: Yeniden Güvenlikleştirme Süreci ……..70

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AK Parti : Adalet ve Kalkınma Partisi

ASALA : *Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia* (Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu)

BAC : Birleşik Arap Cumhuriyeti

BM : Birleşmiş Milletler

CHP : Cumhuriyet Halk Partisi

DAEŞ : *ed-Devlet'ül İslâmiyye fi'l Irak ve'ş Şam* (Irak ve Şam İslam Devleti)

DSP : Demokratik Sol Parti

FETÖ : Fethullahçı Terör Örgütü

FKÖ : Filistin Kurtuluş Örgütü

GAP : Güneydoğu Anadolu Projesi

GKRY : Güney Kıbrıs Rum Yönetimi

HDP : Halkların Demokratik Partisi

IAI : *Israel Aerospace Industry* (İsrail Havacılık Endüstrisi)

İHH : İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı

İİT : İslam İşbirliği Teşkilatı

JCGA : *Justice Commandos of the Armenian Genocide* (Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları)

MHP : Milliyetçi Hareket Partisi

MYK : Merkez Yönetim Kurulu

NATO : *North Atlantic Treaty Organization* (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)

PKK : *Partiya Karkerên Kurdistan* (Kürdistan İşçi Partisi)

PYD : *Partiya Yekîtiya Demokrat* (Demokratik Birlik Partisi)

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

STA : Serbest Ticaret Anlaşması

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TRT : Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

TÜSES : Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı

TÜRSAB : Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği

ÖNSÖZ

İki yıllık bir çalışmanın ardından tez çalışmamı tamamlamış bulunmaktayım. Tez çalışmam boyunca birçok değerli kişi benden desteklerini esirgemeyerek çalışmama katkıda bulunmuşlardır. Her zaman yanımda olarak katkıda bulunan birçok değerli insana teşekkürlerimi sunmak isterim. İlk olarak değerli tez danışmanım Ramazan Erdağ'a çalışma süresince destek ve katkıları için teşekkürlerimi sunarım. Kendisi çalışma sürem boyunca birçok konuda yardımcı olmuş, çalışmanın en iyi haline ulaşabilmesi için beni yönlendirmiştir. Kendisine bir kez daha değerli emekleri için teşekkür ederim. Bir kardeş olarak gören ve sadece tez çalışması değil hayatın her alanında desteklerini esirgemeyen, dinleyen ve değerli tavsiyelerde bulunan Ferdi Çelikay'a teşekkür ederim. Kendisine ne kadar teşekkür etsem azdır. Her zaman desteklerini ve fikirlerini sunan Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim görevlilerine de teşekkürlerimi sunarım. Son olarak sabır, anlayış ve destekleri ile her zaman yanımda olan aileme şükranlarımı sunarım.

GİRİŞ

Türkiye-İsrail ilişkileri tarihsel süreç içerisinde inişli-çıkışlı dönemlerden geçmiştir. Yerel, bölgesel ve küresel gelişmelerden etkilenen ilişkiler bazı dönemlerde üst düzey işbirliği seviyesine yükselirken, bazı dönemlerde en alt düzeye gerilemiştir. 1990'lı yılların ortalarında tarihinin en üst düzeyinde gelişen ilişkiler 1999 yılından itibaren tekrar gerilemeye başlamıştır. 2008 yılına gelindiğinde ise İsrail'in Gazze'ye düzenlediği Dökme Kurşun operasyonu ilişkilerdeki dönüm noktalarından biri olmuştur. İsrail'in operasyonu sonrası iki ülke arası krizler dönemi başlamış ve 2010 Mavi Marmara krizi, ilişkileri kopma noktasına getirmiştir.

31 Mayıs 2010 tarihinde gerçekleşen Mavi Marmara saldırısında, yardım gemilerinin Gazze'ye ulaşmasını engellemek isteyen İsrail, uluslararası sularda operasyon düzenlemiştir. Mavi Marmara gemisine düzenlenen operasyonda direnişle karşılaşılması ve olayın kontrol altına alınamaması sonucu dokuz Türk vatandaşı öldürülmüştür. Olay sonrasında Türkiye İsrail büyükelçisini geri çağırmış ve İsrail'le diplomatik ilişkilerini en alt düzeye çekmiştir. Ayrıca İsrail ile tüm askeri işbirliği ve tatbikatlar süresiz iptal edilmiş ve ablukanın bölge barışı ve istikrarı karşısında tehdit oluşturduğu gerekçesiyle kaldırılmasının zorunlu olduğu beyan edilmiştir. Türkiye ilişkilerin normalleşmesi için resmi özür dilenmesi, öldürülen ve yaralananlar için tazminat ödenmesi, ablukanın kaldırılması, olayla ilgili uluslararası soruşturma komisyonunun kurulması ve el konulan gemilerin iadesini içeren beş talepte bulunmuştur. Türkiye'nin şartlarından gemilerin teslim edilmesi ve Birleşmiş Milletler (BM) tarafından olayın araştırılması gerçekleştirilmiştir. BM Palmer Komisyonu tarafından hazırlanan rapor İsrail'in Gazze ablukasını meşru bulurken İsrail'in aşırı şiddet kullandığını kabul etmiştir. Resmi olarak açıklanmadan önce basına sızan raporu Türkiye kabul edilemez ilan etmiş ve ilişkilerin normalleşmesi için Gazze ablukasının kaldırılması, ölen ve yaralanan vatandaşları için tazminat ödenmesi ve özür dilenmesini içeren şartlarını tekrarlamıştır. Ayrıca Gazze ablukasının tanınmadığının beyan edilmesine, saldırı mağdurlarının hak arayışlarının desteklenmesine ve Doğu Akdeniz'de seyrüsefer serbestliği için her türlü önlemin alınmasına karar verilmiştir.

2013 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Barack Obama'nın teşvikleriyle İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu mevkidaşı Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ı telefonla aramış ve Mavi Marmara'da öldürülen ve yaralananlar için özürlerini iletmiştir. Konu hakkında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığı tarafından yapılan basın açıklamasında Erdoğan'ın Netenyahu'ya "Türk ve Yahudi halkları arasındaki ortak tarihe dayanan ve yüzyıllardır süregelen güçlü dostluk bağlarına ve işbirliğine değer verdiğini" söylediği, "bölgenin barış ve istikrarı için hayati stratejik öneme sahip olarak gördüğü ilişkilerin son dönemde bozulmuş olmasının üzüntü verici olduğunu" ifade ettiği ve "Türkiye'nin, İsrail-Filistin ihtilafına iki devletli vizyon temelinde adil, kalıcı ve kapsamlı bir çözüm bulunmasına yönelik uluslararası ve bölgesel tüm çabalara desteğini yinelediği" belirtilmiştir. Ayrıca "iki başbakanın Filistin topraklarındaki insani durumun iyileştirilmesi için birlikte çalışmak konusunda ve tazminat/âdemi mesuliyet konusunda bir anlaşma yapılması hususunda da mutabık kaldığı" duyurulmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2013).

Özür sonrası Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleşmesi yönünde beklentiler oluşmuştur. Ancak özür dilenmesi haricindeki şartlarda uzlaşma sağlanamamış ve ilişkilerin normalleşmesi için üç yıl daha beklenmesi gerekmiştir. Haziran 2015'de ise ilişkilerin normalleştirilmesi için görüşmeler gerçekleştirildiği ve normalleşmenin yakın olduğu kamuoyuna duyurulmuştur. Haziran 2016'ya gelindiğinde ilişkilerde normalleşmeyi başlatacak anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmanın 29 Haziran'da İsrail güvenlik kabinesinde, 20 Ağustos tarihinde ise Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) kabul edilmesiyle ilişkiler normalleşmeye başlamıştır. Kısa bir süre sonra ise karşılıklı büyükelçiler atanmış, üst düzey ziyaretler ve siyasi istişareler gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada Mavi Marmara Krizi sonrası bozulan ilişkileri altı yıl aradan sonra normalleştirmeye yönlendiren sebeplerin neler olduğuna güvenlikleştirme teorisi çerçevesinde cevaplar aranmaktadır. Bu soruya cevap aranırken iki taraf arası görüşmelerin duyurulduğu Haziran 2015 ve anlaşmanın TBMM'de onaylandığı Ağustos 2016 arası dönem güvenlikleştirme teorisi ile analiz edilmektedir.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde uluslararası ilişkiler disiplininde güvenlik çalışmalarının gelişimi incelenerek

güvenlikleştirme teorisi kapsamlı şekilde ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye-İsrail ilişkilerinin tarihsel arka planı sunulmuş ve Türkiye-İsrail ilişkilerinin 2016 Haziran ayına kadar seyri incelenmiştir. Bu bölümde iki ülke arasındaki ilişkileri belirleyen dinamikler açıklanmaya çalışılmıştır. Son bölümde ise Türkiye-İsrail arası ilişkilerde normalleşme görüşmelerinin yürütüldüğü dönem güvenlikleştirme teorisi ile analiz edilmiştir. Altı yıl aradan sonra ilişkilerin normalleşmeye başlaması ile biten süreç boyunca iki ülkenin birbirleri ile olan ilişkilerini nasıl değerlendirdikleri incelenmiştir. Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleşmeye başlamasında sürecin güvenlikleştirilmesinin etkili olduğu ortaya konmuştur.

1. BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE: GÜVENLİKLEŞTİRME TEORİSİ

1.1.ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE GÜVENLİK VE GÜVENLİK ÇALIŞMALARI

1.1.1. Geleneksel Güvenlik Yaklaşımı

Birinci Dünya Savaşı sonrası akademik disiplin haline gelen uluslararası ilişkilerin merkezinde savaş ve barış çalışmaları yer almıştır. Disiplinin en önemli hedeflerinden birisi uluslararası güvenlik sorunlarına kalıcı çözüm üretmek olmuştur (Tanrısever, 2012: 108). İlk olarak idealizm ekolü uluslararası düzen için umut vaat ederken, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında devam eden Soğuk Savaş döneminde realizm uluslararası ilişkiler disiplininin başat kuramı haline gelmiştir (Cox, 2011: 70).

Güvenlik ile ilgili çalışmalar İkinci Dünya Savaşı öncesi stratejik ve askeri konular çevresinde çoğunlukla askeri uzmanlar tarafından ele alınmıştır. Birinci Dünya Savaşı ve neden olduğu yıkım askeri konuların yalnızca askeri elitlere bırakılamayacak kadar önemli olduğunu göstermiş ve bu dönemden sonra güvenlik çalışmalarına sivil katkılar başlamıştır (Walt, 1991: 214). Güvenlik çalışmaları ise belirgin bir alan olarak 1940'larda stratejik çalışmalar adıyla doğmuş ve zaman içinde uluslararası ilişkiler disiplinin alt disiplini haline gelmiştir. Bu bağlamda, güvenlik çalışmaları stratejik çalışmalar altında uzun bir süre realist kuram etkisinde kalmıştır (Akgül Açıkmeşe, 2011: 44).

1940'lardan Soğuk Savaş'ın bitimine kadar olan süreçte uluslararası ilişkilerin ve alt disiplini güvenlik çalışmalarının başat teorisi konumundaki realizm zaman içerisinde klasik realizm, yapısal realizm ve yeni klasik realizm olmak üzere üç farklı akıma ayrılmıştır. Bu üç farklı akım başta birbirlerinden analiz seviyesi noktasında farklılaşsa da hepsinin kabul ettiği beş temel nokta realist teori geleneğini oluşturmuştur. İlk olarak üç akım, uluslararası ilişkilerin tabiatının güç mücadelesi olduğu konusunda hemfikir olmuşlardır. İkinci ortak varsayımları, uluslararası

sistemin anarşik yapıya sahip olduğu ve bu bağlamda devletlerin üstünde bir üst otorite olmadığıdır. Paylaşılan üçüncü ortak varsayım ise uluslararası ilişkilerin temel aktörlerinin devletler olarak kabul edilmesidir. Dördüncü olarak devletlerin hayatta kalmayı temel hedef olarak belirlediklerini savunmaktadırlar. Son olarak üç farklı akımın hemfikir olduğu nokta devletlerin amaçlarına ulaşmada kullandıkları temel aracın güç olmasıdır (Ersoy, 2014: 160- 165).

1940'lardan 1980'lere kadar stratejik çalışmalar içerisinde geleneksel güvenlik çalışmaları realist teorinin varsayımlarının temel alındığı iki gelenek çerçevesinde güvenliği kavramsallaştırmışlardır. Birinci gelenek, güvenliğin nesnel veya öznel olarak ölçülmesine dikkat edilmeksizin söz edimden önce dışarıda var olan keşfedilmeyi bekleyen bir gerçeklik olmasıdır. İkinci gelenek ise "güvenlik ne kadar fazla ise o kadar iyi" olacağıdır (Waever, 1995: 1). Geleneksel çalışmalar devletlerin davranışlarını silahlanma yarışı veya güç dengesi çerçevesinde açıklamaya çalışırlarken güvenliğe dair var olan gerçek tehditlerin neler olduğu ve nasıl mücadele edilmesi gerektiğini inceleyen bir yaklaşım benimsemiştir (Waever, 1998: 29).

Geleneksel çalışmalar güvenliği devletlerin askeri tehditleri engelleme ve bu tehditlere yanıt verebilme yeteneği olarak görmüşlerdir (Waever, 1995: 3). Geleneksel çalışmaların güvenliğe yönelik bu bakış açılarının nedeni ise savaşın uluslararası sistemin anarşik yapısından dolayı kaçınılmaz olmasıdır. Anarşik sistem içerisinde devletlerin birincil amacı güvenliklerinin sağlanması iken bu amacın gerçekleştirilmesi devletlerin askeri kapasite yönünden güçlü olmalarına bağlanmıştır (Erdağ, 2013: 64-65). Geleneksel çalışmalar siyasal sorunun uzlaşma ve anlaşma yöntemi ile çözülmesi durumunda güvenlik niteliği taşımadığını ancak sorunun çözümünde tarafların kuvvet kullanımı durumunda güvenlik meselesi haline geldiğini iddia etmiştir (Akgül Açıkmeşe, 2011: 50). Herhangi bir konunun güvenlik meselesi haline gelebilmesinin ön şartı o konunun askeri güç kullanımıyla ilgili olmasını gerektirmiş aksi halde o konu normal siyasi konular arasında sayılmıştır (Baldwin, 1997: 9). Geleneksel çalışmalar askeri güç kullanımını ilgilendiren bütün konuları güvenlik meselesi olarak görme eğiliminde olmuştur (Waever, 1998: 22).

1.1.2. Yeni Güvenlik Yaklaşımları

Güvenlik çalışmalarına yoğun bir şekilde sivil katkılarda bulunulduğu 1940 ve 1960 yılları arası dönem güvenlik çalışmalarının "ilk dalgası" veya "altın çağı" olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemde yürütülen çalışmalarda askeri tehditlere odaklanılmış ve farklı tehdit kaynakları dikkate alınmamıştır. 1960'lı yılların ortalarına gelindiğinde ise güvenlik çalışmalarının "altın çağı" düşüşe geçmiştir. Stephen Walt'a göre bu düşüşün nedenleri; güvenlik çalışmalarının gelişimi için yeni kavramsal yaklaşımlara olan ihtiyaç, güvenlik alanında kayda değer akademik personelin yetiştirilememesi, Vietnam savaşının çoğu üniversitede güvenlik çalışmalarına yaklaşımı olumsuz yönde etkilemesi ve Soğuk Savaş'ın yumuşama dönemine girmesinin güvenlik çalışmalarının önemini azaltmasıdır. Ayrıca ABD'nin düşüşe geçen ekonomik pozisyonu ilginin güvenlik çalışmalarından uluslararası politik ekonomiye kaymasına neden olmuştur. 1970'li yılların ortalarında ise güvenlik çalışmalarında Rönesans dönemi başlamıştır. Rönesans döneminin 1970'lerin ortalarında başlamasının nedenleri ise; Vietnam Savaşı'nın ve Soğuk Savaş yumuşama döneminin sona ermesi, güvenlik çalışmalarına daha fazla maddi desteğin sağlanması ve akademik çevrelerde yaşanan gelişmelerdir (Walt, 1991: 215-221). Bu yıllarda güvenlik çalışmaları dergi ve güvenlik toplulukları gibi kendi resmi kurumlarına kavuşmuştur (Waever, 2010: 653).

1980'li yıllarda güvenlik kavramının genişletilmesi çalışmalarına tanıklık edilmiştir. Geleneksel yaklaşımların devlet ve ulusal çıkarların güvenliğine odaklanmasına karşın yeni ortaya çıkan yaklaşımlar insan ve toplum gibi yeni referans nesnelerinin güvenliğine odaklanmıştır (Waever, 1995: 2). Güvenlik çalışmalarının gündemi ekonomik istikrarsızlık, göç ve çevre sorunlarını kapsayacak şekilde genişletilmeye başlanmıştır. Güvenlik kavramının askeri tehditler ötesinde kavramsallaştırılması ve içeriğinin genişletilmesi konusundaki akademik tartışmaların temeli 1983 yılında Barry Buzan'ın "*People, States and Fear"* isimli kitabı ve Richard Ullman'ın "*Redefining Security"* isimli makalesi ile atılmıştır. Buzan, *"People, States and Fear"* adlı eserinde güvenliğin askeri, siyasi, ekonomik, çevresel ve toplumsal boyutlarını kapsayan beş sektörde güvenlik anlayışını ortaya atmıştır (Baylis, 2011: 232). Buzan'ın beş sektörde güvenlik yaklaşımı askeri güvenlik boyutunun yeni güvenlik boyutlarının meydan okumalarıyla

karşılaşmasının başlangıcı kabul edilmiştir (Waever, 1995: 5). Ullman ise güvenlik tehdidini devlet içerisinde yaşayan bireylerin ve grupların yaşam kalitesini düşüren ve hükümetlerin siyasi tercihlerini sınırlandıran tehditler olarak tanımlamıştır (Ullman, 1983'den aktaran Akgül Açıkmeşe, 2014: 247). Ullman, güvenlik kavramının doğal afetlerden çevre felaketlerine kadar birçok tehdit unsurunu kapsayacak şekilde genişletilmesini savunan ilk akademisyenlerden birisi olmuştur (Buzan, 1991'den aktaran Miller, 2001: 13).

Güvenliğin yeniden kavramsallaştırılması konusunda çalışmalar yürüten Keith Krause ve Michael Williams ise yeni yaklaşımları derinleştirmeciler ve genişletmeciler olarak ikiye ayırmıştır. Bu ayrımın birinci grubu derinleştirmeciler devlet dışındaki birey, toplum ve tüm insanlık gibi referans nesnelerini güvenlik alanına dahil ederek analiz düzeyini farklılaştırmıştır. Genişletmeciler ise geleneksel yaklaşımların tehdit gündemini genişleterek çevresel tehditlerden iktisadi tehditlere kadar geniş bir yelpazeyi güvenlik gündemine taşımıştır (Krause & Williams, 1996: 242).

Geleneksel güvenlik yaklaşımlarına alternatif yaklaşımların ortaya çıkması güvenlik çalışmaları alanında tartışmalara neden olmuştur. Ancak Soğuk Savaş'ın devam etmesi tartışmaların alevlenmesine izin vermemiştir. Soğuk Savaş'ın bitimine kadar geleneksel çalışmalar güvenlik alanında hakimiyetini sürdürmüştür. Gelenekselciler ve alternatif yaklaşımlar arasında yaşanan tartışmalar kısa süreli olmasına rağmen güvenlik kavramının genişletilmesi ve derinleştirilmesi için ön hazırlık aşaması görevi görmüştür (Buzan & Hansen, 2009: 2). 1991 yılında Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile güvenlik alanında yaşanan tartışmalar hız kazanmış ve güvenliğin askeri tehditler dışında kavramsallaştırıldığı bir döneme girilmiştir (Tanrısever, 2012: 119; Akgül Açıkmeşe, 2014: 243-249). Yeni dönemde güvenlik tartışmalarının alternatif yaklaşımlar tarafı güçlenmiştir. Devlet güvenliğini merkeze alan geleneksel yaklaşımların aksine ekonomi, çevre, sağlık, kültür ve kimlik güvenliğine odaklanan yaklaşımlar gelişmiş ve ilgilenen sayısında ciddi artışlar yaşanmıştır (Buzan & Hansen, 2009: xxxiii).

Soğuk Savaş sonrası yeni dönemde güvenlik alanında gerçekleştirilen genişlemeler Emma Rotschild tarafından dört kategoriye ayrılmıştır. İlk olarak devletlerin güvenliğinden bireylerin ve toplumların güvenliğine yönelik bir

genişleme gerçekleşmiştir. İkinci genişleme türünde devletlerin güvenliğinden uluslararası sistemin veya devlet üstü yapıların güvenliğine odaklanılmıştır. İlk genişlemede devlet düzeyinden bireysel düzeye inilirken ikinci genişleme türünde devlet düzeyinden devlet üstü düzeye çıkılmıştır. Üçüncü genişleme ise yatay bir şekilde askeri güvenlikten sosyal, ekonomik, siyasi ve çevresel güvenliğe doğru gerçekleşmiştir. Dördüncü genişleme türünde ise güvenliğin sağlanma sorumluluğu, hem devlet düzeyinden devlet üstü düzeye çıkmış hem de aşağı yönlü yerel, bölgesel hükümetler, hükümet dışı kuruluşlar ve kamuoyu seviyesine inmiştir (Rotschild, 1995: 55).

Alternatif yaklaşımların hızla geliştiği bu dönemde geleneksel yaklaşımların muhafaza edilmesi gerekliliğini savunanlar olmuştur (Akgül Açıkmeşe, 2014: 249). Örneğin Benjamin Miller güvenlik kavramının organize şiddet ve silahlı çatışmalar haricinde genişletilmesine kavramın düşünsel tutarlılığını kaybedeceği gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Uluslararası sistemin anarşik yapısı altında savaş ve şiddet ihtimalinin varlığını koruduğunu savunan Miller'a göre sistemin yapısı devletlerin birbirleriyle savaşmasını üç şekilde teşvik edecektir. İlk olarak devletleri kontrol edebilecek üst bir yapının yokluğu saldırgan devletleri cesaretlendirecektir. İkinci olarak devletlerarası anlaşmazlıkları çözüme kavuşturabilecek etkili uluslararası kurumlar yoktur. Üçüncü olarak ise anarşi güvenlik ikilemi yaratarak savaşların ortaya çıkışına doğrudan katkıda bulunmaktadır (Miller, 2001: 14-16). Güvenlik gündeminin genişletilmesine karşı eleştirel isimlerden bir diğeri ise Stephen Walt olmuştur. Walt, güvenlik çalışmalarının çevre kirliliği, çocuk istismarı, ekonomik ve benzeri sorunları kapsayacak şekilde genişletilmesinin kavramın tanımını tutarsızlaştırarak daha önemli güvenlik sorunlarının çözümünü zorlaştıracağını savunmuştur (Walt, 1991: 213).

Soğuk Savaş sonrası güvenlik çalışmaları stratejik çalışmalar tekelinden kurtularak birçok teoriyi içerisinde barındıran bir alana dönüşmüştür. Barış Çalışmaları, Eleştirel Güvenlik Çalışmaları, Feminist Güvenlik Çalışmaları, Kopenhag Okulu, Post Yapısalcılık ve İnşacı Güvenlik Çalışmaları gibi yaklaşımlar güvenlik çalışmaları içerisinde yerini almıştır (Buzan & Hansen, 2009: 3).

Geleneksel ve alternatif yaklaşımlar güvenliğin nasıl çalışılacağı ve güvenlik bilgisine nasıl ulaşılabileceği konusunda ayrışmışlardır. Geleneksel güvenlik çalışmaları sosyal bilimler ve doğa bilimlerinde aynı inceleme yöntemini kullanan pozitivist epistemolojiden faydalanmışlardır. Alternatif yaklaşımlar ise sosyal bilimlerin doğa bilimleri yöntemleri ile incelenemeyeceğini savunarak post-pozitivist epistemolojiye başvurmuşlardır. Güvenliğin çalışılmasında sosyal pratik ve insani ilişkilere odaklanılması gerektiğini savunan Kopenhag Okulu, Post Yapısalcılık ve İnşacı Güvenlik Çalışmaları gibi alternatif yaklaşımlar post-pozitivist epistemolojiyi benimseyen teoriler arasında yer almıştır (Akgül Açıkmeşe, 2014: 245).

Güvenliğin nasıl çalışılacağı konusunda yaşanan bir diğer farklılık ise objektif, sübjektif ve söylemsel yöntemlerin benimsenmesinde yaşanmıştır. Objektif ve subjektif güvenlik yaklaşımları ise ilk defa Arnold Wolfers tarafından ortaya konmuştur. Wolfers'a göre güvenlik objektif anlamda kazanılmış değerlere yönelik tehdit yokluğu iken subjektif güvenlik kazanılmış değerlerin saldırıya uğrayabileceğine dair korkunun yokluğudur (Wolfers, 1952: 485). Objektif güvenlik tanımında tehditlerin kişilerin algıları ve gözlemlerinden bağımsız bir şekilde var olduğu belirtilmiştir. Subjektif tanımlamada ise kişilerin algıları ve gözlemlerinin tehditlerin varlığının tespitinde belirleyici olduğu savunulmuştur (Buzan & Hansen, 2009: 34). Bu bağlamda geleneksel, feminist ve eleştirel güvenlik çalışmaları objektif yaklaşımı benimserlerken liberal çalışmalar subjektif yaklaşımı benimsemiştir (Akgül Açıkmeşe, 2014: 244).

Söylemsel yaklaşımlar ise güvenliğin objektif tanımının yapılamayacağını dolayısıyla hem objektif hem subjektif değerlendirmelerin yanıltıcı olduğunu savunmuştur. Güvenliği bir söz eylem olarak tanımlayan bu yaklaşımlara göre bir meselenin güvenlik sorunu olarak tanımlanabilmesi o meselenin güvenlik tehdidi olarak dile getirilmesini gerektirmektedir (Buzan & Hansen, 2009: 33). Örneğin, Post-Yapısalcı Okul ile birlikte söylemsel yaklaşımı benimseyen Kopenhag Okulu bir öznenin varlığına yönelik tehdit olup olmadığına söylem analizi ile karar vermektedir. Bir nesnenin varlığına yönelik tehdidin var olup olmadığını ise o nesne adına konuşma yetkisi olanlar söylemleri aracılığıyla belirlemektedir (Akgül Açıkmeşe, 2014: 244- 245).

1.2. GÜVENLİKLEŞTİRME TEORİSİ

1.2.1. Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme

Kopenhag Okulu, 1985 yılında Kopenhag Üniversitesi'nde Barış ve Çatışma Araştırma Merkezi'nin kurulması ile beraber gelişmeye başlamıştır. Başlangıçta eleştirel yaklaşımlar içerisinde kabul edilen okul zamanla eleştirel teorilerin inşacı yaklaşımıyla karşılaştırıldığında daha radikal bir inşacı yaklaşım benimsemiştir (Bilgin, 2010: 81). Okul, benimsediği inşacı yaklaşım ile eleştirel yaklaşımlardan ayrılmış ve kendine özgü güvenlik kavramsallaştırmasını gerçekleştirmiştir (Tanrısever, 2012: 119-120).

Kopenhag Okulu bugün Ole Waever ve Barry Buzan başta olmak üzere Barış ve Çatışma Araştırma Merkezi'nde güvenlik üzerine çalışmalarını yürüten Jaap de Wilde, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre ve Elzbieta Tromer gibi bilim insanlarının bulunduğu bir grubu ifade etmektedir. Okul, güvenlik çalışmalarına güvenlikleştirme teorisi, bölgesel güvenlik kompleksi teorisi ve sektörel güvenlik yaklaşımı ile katkıda bulunmuştur (Baysal & Lüleci, 2011: 70). Okul, çalışmalarını güvenlikleştirme teorisi üzerine inşa etmiştir. Güvenlikleştirme teorisinin geliştirilmesinin arkasındaki motivasyon ise güvenlik çalışmaları alanını dar askeri gündemden kurtarmak ve teorik çalışmalara orijinal bir katkıda bulunmak olmuştur (Huysmans, 1998: 482). Bu amaç doğrultusunda güvenlik nedir? sorusu Waever tarafından dil teorisinin yardımıyla güvenliğin söz eylem (*speech act*) olduğu şeklinde cevaplanmıştır (Waever, 1995: 6).

1.2.1.1. Söz Eylem Olarak Güvenlik ve Güvenlikleştirme Teorisi

Waever, 1989 yılında güvenliği John Langshaw Austin ve Jacques Derrida'nın söz eylem yaklaşımlarından faydalanarak şu şekilde tanımlamıştır:

"Güvenlik, dil teorisinde yer alan söz eylemdir. Güvenlik, gerçekte var olan şeyleri belirten bir gösterge değildir. Güvenlik, telaffuz edilmesiyle gerçekleşen söz verme, iddiaya girme veya bir gemiye isim verilmesi gibi bir ifadedir." (Waever, 1989: 5)

J.L.Austin ise geliştirdiği dil teorisinde, ilk olarak cümleleri edimsel ve betimsel cümleler olarak ayırmıştır. Austin'e göre betimsel cümleler durumun

kendisinden bağımsız bir şekilde betimleyici nitelikteki cümlelerden oluşmaktadır. Edimsel cümlelerin tanımlamaktan daha fazlası olan bir şeyi gerçeğe dönüştürme imkânları vardır. Bir başka ifadeyle bu cümlelerin gerçeklik yaratma imkânı vardır (Stritzel, 2007: 361). Edimsel cümleler sonucu sergilenen eylem ise söz eylemi oluşturmaktadır.

J.L. Austin ilerleyen zamanlarda teorisini değiştirerek bütün cümlelerin edimsel cümle olduğunu savunmuş ve bu cümleleri üçe ayırmıştır. Edimsel cümlelerin ilki bir şeyin söylenmesi, dillendirilmesi veya telaffuzuyla gerçekleşen düz söz eylemi (*locutionary*), ikincisi bir kimsenin eylemi üzerinde etkisi olan etkisel eylem (*perlocutionary*), üçüncüsü ise salt söz eylem olan edimsel eylemdir (*illocutionary*). Bu üç eylemin kombinasyonu ise söz eylem teorisini oluşturmaktadır. Söz eylem teorisine göre, her bir cümle bu üç eylemi gerçekleştirebilmektedir (Austin, 1962'den aktaran Balzacq, 2005: 175). Teoriye göre cümleler belirli bir gerçekliği doğru veya yanlış olarak tanımlamaktan fazlasını yaparak belirli durumları gerçekleştirmekte ve bir şeyleri oluşturmaktadır. Bir söz eylem olarak güvenlik, gerçek bir şeyin betimlenmesi değil kendisini bizzat yaratan bir ifadedir (Waever, 1998: 26).

Güvenlikleştirme teorisi, Austin'in "söz eylem teorisini" Jacques Derrida'nın "metnin dışında bir şey yoktur" felsefesi ile sentezlemiştir. Derrida'ya göre bir metnin yazılı olması veya sözlü olarak telaffuz edilmesi arasında fark yoktur (Akgül Açıkmeşe, 2011: 65). Güvenlik meseleleri metinlerin analizi ile ortaya çıkmaktadır. Metinlerin analiz edilmesi, metin dışında aktörlerin gizli niyetleri, kafalarında geçen farklı düşünceler ve gizli gündemler ile ilgilenilmeyeceği anlamına gelmektedir (Waever, 1998: 24).

Waever'ın güvenliği "söz eylem" olarak tanımlamasından sonra güvenlikleştirme kavramı ana hatlarıyla uluslararası ilişkiler literatürüne ilk olarak 1995 yılında Waever'ın, *"Securitization and Desecuritization"* isimli makalesiyle girmiştir. Güvenlikleştirme teorisi, 1998 yılında Ole Waever, Barry Buzan ve Jaap de Wilde tarafından yazılan *"Securiy: A New Framework for Analysis"* kitabında ise ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır (Mcdonald, 2008: 566).

Güvenlikleştirme teorisine giden yolda Waever'ın odaklandığı soru ilk olarak geleneksel güvenlik yaklaşımları tarafından cevaplanan uluslararası ilişkilerde hangi özelliklerin bir meseleyi güvenlik meselesi haline getirdiği olmuştur. Geleneksel yaklaşımlar içerisinde güvenlik hayatta kalma ile ilgili olmuştur. Herhangi bir mesele genellikle devletlerin oluşturduğu referans nesnelerine yönelik tehdit olarak sunulmuş ve varlığı tehdit altındaki bu nesneler kendilerine yönelik tehdidin sona erdirilmesi için olağan dışı tedbirlerin alınmasını meşrulaştırmıştır. Geleneksel yaklaşımlarda nesneler adına söz söylemeye yetkili kişiler acil durum ilan ederek tehdit varlığının ortadan kaldırılması için gerekli olan ne varsa yapılması hakkına sahip olduklarını savunmuşlardır (Waever, 1998: 21).

Waever'a göre "bir şeyi gerçekten güvenlik sorunu haline getiren nedir?" sorusuna geleneksel ve alternatif yaklaşımlar tarafından iyi bir cevap verilememiştir. Waever, güvenliğin yeniden tanımlanması üzerine çalışmalarda bulunan Richard H. Ullman ve Jessica Tuchman Mathews tarafından orijinal güvenlik tanımı yapılamadığını savunmuştur. Waever'a göre bu yazarlar geleneksel yaklaşımların tanımlamasını ödünç alarak güvenlik tanımını yeni alanları kapsayacak şekilde genişletmişlerdir. Bu noktada sorun güvenlik kavramının genişletilmesinin nerede son bulacağı olmuştur. Waever, güvenlik kavramının şuan kapsadığı gündemden daha fazlasını kapsaması yönündeki beklentinin güvenliğin temel anlamını yitirmesine neden olarak kavramı tutarsızlaştırdığını savunmuştur. Waever'a göre bu beklentinin gerçekleşmesi halinde ise güvenlik siyasi olarak arzu edilen veya iyi görülen her şeyle aynı anlama gelebilecektir (Waever, 1995: 1-6). Güvenlik gündemi geniş tutulduğunda devletler sürekli güvenlik tehdidinin giderilmesi aciliyeti içerisinde olacaktır. Sürekli bir alarm durumu ise devletlerin müdahaleci bir tutum benimsemesine neden olarak sivil toplumun baskı altında tutulması ve ekonominin olumsuz etkilenmesi gibi maliyetler doğuracaktır (Akgül Açıkmeşe, 2014: 250-251).

Güvenlikleştirme teorisi "güvenlik çalışmalarını sadece devletlerarası askeri ilişkilere odaklanan dar kavramsallaştırmadan kurtarırken her şeyin güvenlik tehdidi olarak kabul edilmesini nasıl engelleyebiliriz?" sorusuna bir cevap olarak geliştirilmiştir (Huysmans, 1998: 482). Waever güvenlikleştirme teorisini güvenlik kavramının aktör veya sektör bazlı genişleme çıkmazı yaşamasına ve her şeyin güvenlik meselesi haline gelme ihtimaline karşı çözüm olarak sunmuştur (Waever,

2011: 4-5). Sonuç olarak güvenlikleştirme teorisi bir yandan geleneksel güvenlik yaklaşımı savunucularının her şeyin güvenlik sorunu olarak kabul edilmesi sonucu kavramın anlamını yitireceği konusundaki endişelerini gidermiştir. Bir diğer yandan ise geleneksel yaklaşımların güvenlik kavramını askeri sorunlar ile eş tutma ve devlet egemen bir alan olarak kabul etmesine karşı bir çözüm sunmuştur (Akgül Açıkmeşe, 2014: 249).

1.2.1.2. Güvenlikleştirme Birimleri: Güvenlikleştirici Aktörler, Referans Nesneleri ve İşlevsel Aktörler

Kopenhag Okuluna göre güvenlikleştirme süreci üç farklı birimi içermektedir. Bu birimlerden ilki güvenlikleştirilen referans nesneleri, ikincisi güvenlik telaffuzunda bulunan güvenlikleştirici aktörler, üçüncüsü ise güvenlik inşasında aktiviteleriyle etkili olan işlevsel aktörlerdir (Balzacq, 2005: 178). Referans nesneleri tehdit altında olan ve devamlılığını sürdürmek için meşru hakka sahip nesneler olarak tanımlanmıştır. Bu nesneler mutlaka hayatta kalma iddiası ile güvenlik meşruiyeti sağlamalıdır. Bu nesnelerinin ölçekleri ise güvenlikleştirme sürecinin başarısını etkilemektedir. Referans nesneleri, mikro, orta ve sistem seviyesi olarak sınıflandırılmaktadır. Bu ölçekler arasında bireylerin referans nesneleri olarak değerlendirildiği mikro seviye sürecin başarılı olma ihtimalini en aza indirmektedir. Sistem seviyesi ise mikro seviyeye göre daha başarılı sonuçlanmakta iken orta ölçek referans nesneleri kadar başarılı güvenlikleştirme süreçlerinde yer alamamaktadır.

Orta seviye referans nesneleri "devlet" ve "millet" güvenlikleştirme süreçlerinin en yaygın nesneleridir. Mikro ve sistem seviyesindeki nesneler toplumda "biz" ve "birlik" algısı oluşturmakta güçlük çekerlerken istenilen algı orta seviye nesneler ile oluşturulmaktadır. Güvenlikleştirici aktörlerin hedef kitleler üzerinde en etkili olabildiği seviye orta ölçek seviyeler olmuştur. Devlet ve milletin güvenlikleştirme sürecinin başarısı için en uygun referans nesneleri olmaları geleneksel güvenlik çalışmalarının devleti merkeze alan güvenlik yaklaşımları ile uyumlu görünmektedir. Bu noktada güvenlikleştirme teorisi devlet ve millet dışında başka referans nesnelerinin olabileceğini kabul ederken devlet ve milletin güvenlik meselelerinde ayrıcalıklı bir yeri olduğunu kabullenmiştir (Waever, 1998: 36-39).

Waever ikinci güvenlikleştirme birimi güvenlikleştirici aktörleri söz eylemleri gerçekleştiren kişi veya gruplar olarak tanımlamıştır. Siyasi liderler, hükümetler, bürokratlar, lobi ve baskı gruplarının en yaygın güvenlikleştirici aktörler olduğunu belirtmiştir (Waever, 1998: 40). Argümanını söz eylem üzerine kuran güvenlikleştirme teorisi için sorunların güvenlik tehdidi haline gelmeleri güvenlikleştirici aktörün meseleleri güvenlik sorunu olarak tespit etmesine ve tehdit olarak sunmasına bağlıdır. Tehdit gündemini belirleme ve güvenlikleştirme bu aktörler tarafından gerçekleştirilmektedir (Bilgin, 2010: 83). Genellikle kendi güvenlikleri adına konuşmayan aktörler devlet ve millet gibi orta seviye referans nesnelerinin güvenliği adına söylemlerde bulunmaktadır. Çoğu durumda referans nesneleri ve güvenlikleştirici aktörler farklı olmaktadırlar. Ancak nadiren de olsa hükümetler ve şirketler kendi güvenlikleri adına söylemlerde bulunabilmekte ve böylece referans nesneleri ve güvenlikleştirici aktörler aynı olabilmektedir (Waever, 1998: 40-42). Thierry Balzaq'a göre bu aktörler güvenlikleştirme boyunca resmi ve manevi desteğe duyarlıdır. Resmi destek, yasama ve yargı organları tarafından aktörler lehine verilen kararlardan oluşurken manevi destek halk ve resmi kurumların desteğinden oluşmaktadır (Balzaq, 2005: 185).

Geçmişte bir toplumla veya devletle özdeşleştirilen güvenlikleştirici aktör konumundaki bireylerin eylemlerinin o devlet veya toplum tarafından gerçekleştirildiği varsayılmıştır. Waever bu duruma Fransız devlet adamı Charles De Gaulle'i örnek vermiştir. De Gaulle, Fransa ile özdeşleştirilmiş ve De Gauelle'nin her eylemi Fransa'nın eylemi olarak kabul edilmiştir. Bir diğer güvenlikleştirici aktör olan devletlerde kimin devlet adına söylemlerde bulunabileceği açıkça yazılı bir şekilde belirtilmektedir. Devletlerde hükümetler devlet adına eylem ve söylemde bulunabilme hakkına sahiptir. Hükümet yetkililerinin açıklamaları devlet adına yapılmış sayılmakta ve devlet hükümetle bir tutulmaktadır. Devlet yetkilileri, güvenlik kelimesini kullandıklarında herhangi bir konuyu özel alana taşıyarak sorunun çözümü için özel yetkiler kullanımını istemektedir. Ayrıca güvenlik telaffuzu bireyler, devlet yetkilileri ve diğer aktörler için risk taşımaktadır. Aktörler güvenlik söylemini kullandıklarında egemenliklerini veya prestijlerini kaybetme riskleri ile karşı karşıya kalmaktadır (Waever, 1989: 6; 45).

Waever'a göre en zor ayrım güvenlikleştirici aktörler ve referans nesneleri arasındadır. Bu iki birim arasındaki ayrımı kolaylaştırmak için aktörler tarafından sarf edilen cümleler incelenmelidir. Güvenlikleştirici aktör tarafından kurulan cümleler içerisinde sık sık tehditlere karşı korunması gereken unsur olarak belirtilen şey referans nesnesidir. Genellikle "devlet egemenliğinin devamı için veya milli beraberliğimizin devamı için şu gerekli önlemler alınmalıdır veya yapılmalıdır" tarzı cümleler referans nesnelerinin belirgin şekilde ayrımının yapılmasını kolaylaştırmaktadır. Güvenlikleştirmenin ayırt edici söylemsel yapısı güvenlikleştirici aktörleri ve güvenlikleştirmenin yapıldığı sektörün tespit edilmesinde yardımcı olmaktadır. Askeri ve siyasal alan dışında güvenlikleştirmenin kim tarafından gerçekleştirildiğini tespit edebilmek için söylemsel yapıya dikkat etmek gerekmektedir (Waever, 1998: 26; 41).

Üçüncü güvenlikleştirme birimi ise işlevsel aktörlerdir. Bu aktörler, güvenlikleştirici aktörler veya referans nesneleri haricinde referans nesnelerine yönelik tehdidin bertaraf edilmesi için gerekli adımların atılması isteminde bulunmaktadır. İşlevsel aktörler referans nesnelerini seçmemekte ve ilk koruma talebinde bulunmamaktadır. Bu aktörler referans nesnelerinin güvenlikleştirici aktörler tarafından seçilmesinden sonra sürece dahil olmakta ve gerekli önlemlerin alınmasını istemektedir. İşlevsel aktörler güvenlikleştirici aktörlerin söylemlerine katkılarda bulunmaktadır (Balcı & Kardaş, 2012: 101). Bu aktörler lobi faaliyetlerinde bulunan aktörlere benzetilmektedir (Waever, 1998: 36) .

1.2.1.3. Kolaylaştırıcı Koşullar

Güvenlikleştirici aktörler tarafından söylemler aracılığıyla güvenliğin inşa edilmesi tehditlerin bertaraf edilmesi için alınacak önlemlerin hedef kitleler tarafından kabullenilmesini hiçbir zaman garanti etmemektedir (Waever, 1989: 45). Bir başka ifadeyle güvenliğin inşa edilebilir olması kesin bir şekilde inşa edilebileceği anlamına gelmemekte ve güvenlikleştirme başarısız olabilmektedir. Waever'a göre aktörlerin hiçbiri kesin olarak güvenliği inşa etme gücünü mutlak olarak elinde bulundurmamaktadır. Ancak güvenlik inşasında kolaylaştırıcı koşullar güvenlikleştirme sürecinin başarısına etki etmektedir.

Kolaylaştırıcı koşullar söz eylemlerin hangi koşullar altında gerçekleştirildiğidir. Başarılı bir söz eylem için kolaylaştırıcı koşullar içsel ve dışsal olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. İçsel koşulları söz eylemin gramer yapısı ve tehdit ile bu tehdidi bertaraf etmeyi içeren muhtemel çözüm önerisini kapsayan senaryonun inşa edilmesi oluşturmaktadır. Dışsal koşullar ise ikiye ayrılmaktadır. Dışsal koşullardan ilkini güvenlikleştirici aktörün sosyal konumu oluşturmaktadır. Aktörün konumu hedef kitle ile iletişim açısından önem taşımakta ve amaçlanan sonuca ulaşmak için kolaylaştırıcı veya engelleyici etken olabilmektedir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki aktörler her zaman resmi bir konumda olmak zorunda değillerdir. Bir diğer dış koşul ise tehdidin niteliği ile ilgilidir. Tehdidin niteliği, güvenlikleştirmeyi kolaylaştırmalıdır. Düşmanca görüşler, tanklar veya kirlenmiş suların varlığı gibi hedef kitleye sunulabilecek belirgin niteliklere sahip tehditler başarılı bir söz eylemin dış koşulları arasında yerini almaktadır. Waever bütün bu koşulların tek başına başarılı güvenlikleştirme için yeterli olmadıklarını ancak bunun güvenlikleştirme sürecinin kolaylaştırıcı koşullarını oluşturmadıkları anlamına gelmediğini de belirtmiştir (Waever, 1998: 27-33).

1.2.2. Güvenlikleştirme ve Güvenlik Dışılaştırma Süreci

1.2.2.1.Güvenlikleştirme Süreci

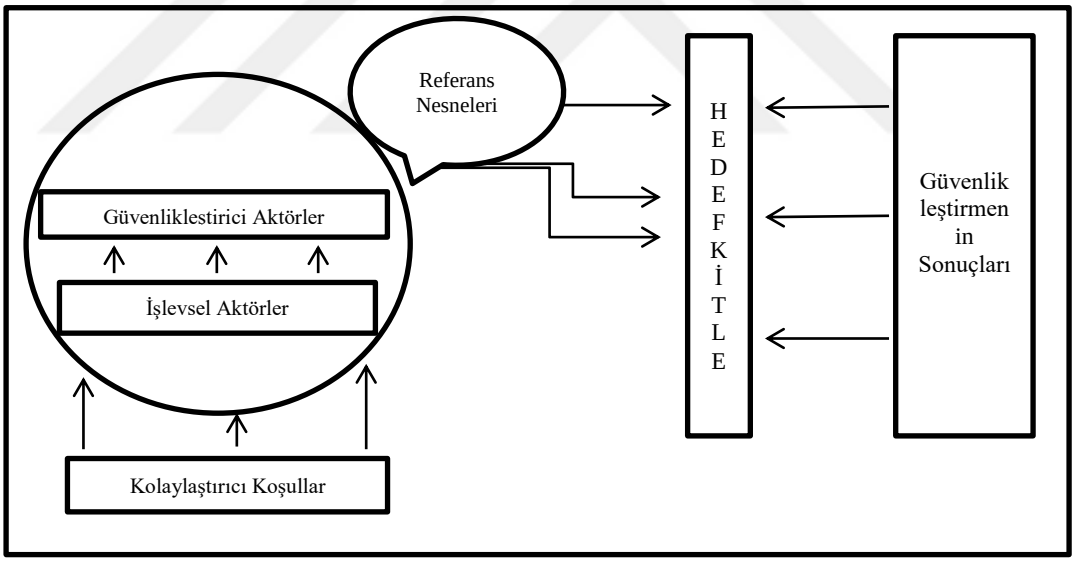
Güvenlikleştirme herhangi bir konunun söz eylemler aracılığıyla siyasal alan dışına çıkarılarak normal kurallar dışında değerlendirildiği politika üstü bir durumdur. Waever'a göre kamusal sorunlar siyasal olmayan alan, siyasal alan ve güvenlik alanının yer aldığı bir spektrum üzerine yerleştirilebilmektedir. Herhangi bir sorun bu spektrum üzerinde yer alan devletin bir mesele ile ilgilenmediği ve herhangi bir aksiyon almasını gerektirmeyen siyasal alanın dışından kamu politikasını ilgilendiren ve devletin o konu hakkında karar vermesini gerektiren siyasal alana taşınabilmektedir. Siyasal alandan ise konunun varoluşsal tehdit olarak sunulduğu ve bu tehditle mücadele için normal siyasal süreç dışında acil ve olağanüstü önlemler alınmasını haklı gösteren güvenlikleştirilmiş alana taşınabilmektedir. Güvenlik, konuların güvenlik alanına taşınmasıyla aktörlerin meseleleri güvenlikleştirerek inşa ettikleri bir yapı konumundadır. Bu yapının içine

enjekte edilen konular güvenlik alanına taşınmakla farklı bir alana transfer olmaktadır (Waever, 1998: 23-24).

Konuların spektrum üzerinde mutlaka takip etmesi gereken bir sıralama bulunmamaktadır. Siyasal alan veya dışında yer alan bir konunun güvenlik alanına taşınması güvenlikleştirici aktörün tercihine bağlıdır (Miş, 2012: 349). Bazı konular bazı aktörler tarafından güvenlik alanı içerisine taşınırken, bazıları siyasal alan içerisinde tutulmakta ve bu alan içerisinde meseleyle ilgilenilmektedir. Sonuç olarak konuların yer alacağı alanlar her aktör için farklı olmaktadır.

Güvenlikleştirme üç aşamalı bir süreçtir. Bu süreç siyasal alan dışında veya içerisindeki konunun güvenlikleştirici aktörler tarafından güvenlik alanına söylemler aracılığıyla taşınma sürecidir.

Şekil 1- Güvenlikleştirme Süreci

Kaynak: (Balcı & Kardaş, 2012'den uyarlanmıştır)

Güvenlikleştirme sürecinin ilk aşamasında, aktörler referans nesnesinin varoluşsal tehdit altında olduğunu söylemleri aracılığıyla inşa etmektedirler. Bu noktada bir konunun referans nesnesine yönelik varoluşsal tehdit olarak sunulması güvenlikleştirmenin gerçekleşmesi için yeterli değildir (Waever, 1998: 24-25). Bu eylem başarılı bir güvenlikleştirme sürecinin ilk basamağı olan güvenlikleştirici hareket ya da bir başka ifadeyle güvenlikleştirme girişimidir.

Güvenlikleştirme, güvenlikleştirici aktör ve hedef kitle arasında söz eylemler aracılığıyla gerçekleşen bir ilişkidir (Taureck, 2006: 54-55). Güvenlikleştirme hedef kitle ve aktörler yani ülke içerisindeki birimler arasındaki pazarlık sürecidir. Pazarlık süresince hedef kitlelere tehditler ile normal yöntemlerle mücadele edilemeyeceği anlatılarak olağan dışı önlemler için izin istenmektedir (Balzacq, 2005: 179). Bu noktada, aktörler tarafından kullanılan güvenlik ve varoluşsal tehdit telaffuzu hedef kitleyi güvenlik durumunun var olup olmadığına dair incelemeye yönlendirmektedir (Balzacq, 2005: 182).

Güvenlikleştirme sürecinin ikinci aşamasında güvenlikleştirmenin gerçekleşmesine güvenlik söz eylemine maruz kalan hedef kitle tarafından karar verilmektedir (Williams, 2003: 523). Güvenlikleştirme girişiminin başarıya ulaşması, varoluşsal tehdit olarak sunulan konunun hedef kitle tarafından kabul edilmesi ve acil ve olağan dışı önlemler alınmasının meşru bulunmasıyla gerçekleşmektedir. Güvenlikleştirmenin başarısı hedef kitlenin alınan önlemlere rıza göstermesiyle gerçekleşecektir (Waever, 1998: 25). Hedef kitleyi ise ikna edilmesi gereken halk, bürokrasi, siyasi ve askeri elitler gibi birçok farklı kişi veya gruplar oluşturmaktadır. Ayrıca hedef kitle daima ikna edilmesi gereken kişi veya kişiler olmayabilir. Hedef kitle ikna edilme ihtiyacı duyulmayan güvenlikleştirme girişiminde bulunan siyasi partinin mensupları da olabilir (Miş, 2012: 363).

Güvenlikleştirici aktörün güvenlikleştirme için seçtiği zaman güvenlikleştirmenin kabulü ve başarısı için kritik öneme sahiptir. Güvenlikleştirme teorisi çerçevesinden bakıldığında meselelerin güvenlik meselesi haline geldikleri anlar belirli zamanlardır. Güvenlikleştirme için seçilen zaman aktörler tarafından tanımlanan tehdit ve alınması gerekli olağandışı önlemlerin hedef kitle tarafından kabul edilmesi veya reddedilmesine bağlı bir şekilde güvenlikleştirmeyi başarıya ulaştıracak ya da engelleyecektir. Ayrıca kitlelerin ikna edilebilmesi için güvenlikleştirici aktör ikna sürecinde söylemlerinin tonunu ve dozajını hedef kitleye ve kendi tecrübesine göre ayarlamalıdır (Balzacq, 2005: 182-184). Aktörün hedef kitlenin hislerini, düşüncelerini, ilgi ve ihtiyaçlarını iyi derecede tanımlaması gerekmektedir. Güvenlik söylemi başarı için dramatik ifadeler içermelidir (Akgül

Açıkmeşe, 2014: 252). Hedef kitlenin aktör ile hemfikir olması sonucu mesele özneler arası süreç ile güvenlik meselesi haline gelmektedir (Balzacq, 2005: 177).

Güvenlikleştirmenin gerçekleşmesine hedef kitleler tarafından karar verilmesinin ardından Ali Balcı ve Tuncay Kardaş sürece bir ek ya da son bir aşama daha eklenmesi gerektiğini savunmuştur. Bu aşama ise hedef kitlenin ikna edilmesinden sonra sürecin başarılı olup olmadığını açıklamaya yardımcı olacak somut çıktılardan oluşmaktadır. Güvenlikleştirme süreci sonucunda uygulanacak anlaşma, savaş ve yaptırımlar gibi somut çıktılar güvenlikleştirme sürecini hem başarılı hem de anlamlı hale getirecektir. Bu nedenle güvenlikleştirme sürecinin öngördüğü tedbirlerin uygulanması üçüncü aşama olarak değerlendirilmektedir (Balcı & Kardaş, 2012: 102).

Güvenlikleştirme sürecindeki tehdit konusu ise güvenlikleştirmenin nasıl olacağını belirlemektedir. Güvenlikleştirme kurumsallaşmış veya geçici özel bir amaç için olabilmektedir. Eğer tehdit konusu kalıcı ve sık tekrar eden bir konu ise tehdide yönelik önlemlerin kurumsallaşması beklenmektedir. Bu tip kurumsallaşma uzun süreli askeri tehdit veya işgal tehdidi ile karşılaşan devletlerin bu tehditlere cevap verebilmek amaçlı daimi bürokrasi ve askeri kurumlar kurduğu askeri sektörde görülmektedir. Bazı devletlerde ise güvenlik uygulamaları kurumsallaşmamakta ve yasallaşmamaktadır. Yasallaşmadan yürütülen güvenlikleştirme programlarına en iyi örnekler ise gizli servislerin bütçede yer almayan programlarıdır. Bazı devletlerde güvenlikleştirme kamuoyu tartışmasına konu olmaktadır. Örneğin güvenlikleştirilen meselenin çözümü için alınacak olağandışı önlemlere ait masrafların bütçeden karşılanması kamuoyu rızası gerektirebilmektedir. Gerekli rızanın alınması sonucu güvenlikleştirme kurumsallaşmakta yani paket yasallaştırma gerçekleşmektedir (Waever, 1998: 27-28).

Güvenlikleştirme teorisi sorunların siyasal söylem ve sosyal inşaya dayalı bir süreç sonrası tehdide dönüştürülmesini açıklamaktadır. Teoriye göre bir konunun güvenlik meselesi olarak nitelendirmesinin temel ölçütü söylemdir ve güvenlik meselesi söylemler vasıtasıyla inşa edilmektedir (Akgül Açıkmeşe, 2011: 59- 60). Söylem ile dile getirilmeyen konular ise güvenlik meselesi sayılmamaktadır (Waever, 1995: 4). Güvenlik söyleminde konu güvenlik meselesi olarak

etiketlenmekte ve dramatize edilerek ilgilenilmesi gereken öncelik sahibi bir mesele konumuna yüceltilmektedir (Waever, 1998: 26). Söylemler aracılığıyla inşa edilen tehditler olağandışı önlemlerin alınmasını meşrulaştırmaktadır (Mcdonald, 2008: 569). Güvenlikleştirme teorisinde güvenlik güç kullanımını meşrulaştıran, gizlilik iddiasında bulunabilme ve olağandışı önlemler alabilme hakkı verebilen ve siyasi öncelikler yaratabilen yetkilendirici bir kelime olarak ele alınmaktadır (Buzan, Waever & Wilde, 1998: 208).

1.2.2.2.Güvenlik Dışılaştırma Süreci

Güvenlik dışılaştırma güvenlikleştirme süreci ile birlikte tehdit olarak sunulmuş konunun artık tehdit olarak görülmemesini ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle güvenliğin tekrar siyasi alana çekilmesi sürecidir. Güvenlik dışılaştırma güvenlikleştirici aktörlerin hedef kitleyi referans nesnelerinin varoluşsal tehdit altında olmadığı ve olağandışı önlemlerin alınmasının gerekli olmadığı yönünde ikna etmeleri sonucu başarılı ile sonuçlanmaktadır (Balcı & Kardaş, 2012: 102).

Waever güvenliği negatif bir kavram olarak görmüş ve meselelerin güvenlikleştirilmesinden ziyade güvenlik dışılaştırılmasından yana taraf olmuştur. Waever'a göre güvenlikleştirme normal siyasetin başarısızlığa uğradığını gösterdiğinden kaçınılması gereken bir süreçtir (Waever, 1998: 29). Sürekli tehdit üretimi devamlı güvenlikleştirme yaratacak ve siyasi alanda paranoya oluşturacaktır. Bu nedenle güvenlikleştirme tersine çevrilerek meseleler normal siyasal alanda değerlendirilmelidir (Buzan, Waever & Wilde, 1998: 208).

Güvenlikleştirme ve güvenlik dışılaştırma karşılaştırıldığında güvenlikleştirme bazı durumlarda kaçınılmaz iken güvenlik dışılaştırma bir tercihtir (Waever, 1998: 29). Waever devletlerin temel amacının "daha az güvenlik daha çok siyaset" olması gerektiğini savunmaktadır. Bir başka ifadeyle devletlerin amacı güvenlik dışılaştırma olmalı ve güvenlikleştirmeden ziyade güvenlik dışılaştırma tercih edilmelidir. Sorunlar mümkün olduğunca tehdit olarak değil siyasi alanda çözüme kavuşturulabilecek gelişmeler olarak tanımlanmalıdır. Ekonomik sorunlar ekonomik araçlarla, sosyal sorunlar ise gerekli araçlarla çözülmeli ve bu uygulamalar çoğaltılmalıdır. Daha az güvenlik daha çok siyaset anlayışı askeri alanda

yaygınlaşırsa devletler egemenliklerinin şiddet içeren yöntemlerle ortadan kaldırılamayacağını anlayacaklar ve zaman içerisinde güvenlik sorunları ortadan kalkacaktır (Waever, 1989: 7). Kopenhag Okulunun güvenlikleştirmeyi pozitif bir olgu olarak kabul etmemesinde güvenlikleştirme sonucu ortaya çıkan otoritenin hakları kısıtlayabileceği ve özgürlükleri sınırlandırabileceği yönündeki çekinceler de etkili olmuştur. Bu çekinceler ele alındığında Kopenhag Okulu aktörler tarafından güvenliğin genişletilmekten ziyade minimize edilmesinin benimsenmesi gerekliliğini savunmaktadır (Miş, 2012: 351).

1.2.2.3. Güvenlikleştirme Analizi

Waever, güvenlikleştirme sürecinin incelenme yönteminin söylem ve siyasi durum analizi yapmak olduğunu ifade etmiştir. Waever, güvenlikleştirici aktörler tarafından referans nesnesine yönelik varoluşsal tehdidin ortadan kaldırılması için olağan kurallar veya prosedürler dışına çıkılması gerekliliği konusunda dinleyici kitleye yönelik ikna edici söylemler kullanıldığında güvenlikleştirme sürecine şahit olunduğunu iddia etmiştir. Akademik alan için güvenlikleştirme sürecinde bir meselenin gerçekten güvenlik meselesi olup olmadığını incelemek ise öncelikler arasında yer almamıştır. Meselenin güvenlik meselesi olarak inşa edilme sürecinin incelenmesi öncelik taşımıştır (Waever, 1998: 25; 33). Bir başka ifadeyle hangi meselelerin gerçek güvenlik meselesi olduğunun analizinden daha ziyade güvenlikleştirme sürecinin dinamiklerinin incelenmesine odaklanılmıştır.

Güvenliğe dair söz eylem bakış açısı güvenlik meselesi olarak kabul edilen durumun güvenlikleştirici aktör ve dinleyici kitle arasında gerçekleştiğini savunmuştur. Bu bakış açısından dolayı güvenlikleştirme süreçlerini analiz edenler sürecin aktörleri arasında yer almamaktadır. Rita Taureck'e göre güvenlikleştirme ve güvenlik dışılaştırma analistlerin güvenlikleştirme teorisi yardımıyla tespit etmeye çalıştığı güvenlikleştirici aktör tarafından tercih edilen seçimdir (Taureck, 2006: 55-58). Sürecin analizini gerçekleştirenler güvenlikleştirici aktörlerin eylemlerini, güvenlikleştirme sürecindeki performanslarını ve etkinliklerini değerlendirerek güvenlik ölçütlerini sağlayıp sağlamadıklarına odaklanmaktadır. Analistler, aktörleri ve aktörlerin süreç boyunca kullandıkları yöntemleri anlamaya çalışmaktadır. Sonuç olarak güvenlikleştirme analizi, güvenlikleştirme süreci boyunca konunun güvenlik

sorunu olarak kurgulandığı inşa sürecinin incelenmesini içermektedir. Güvenlikleştirme çalışmaları kimin (güvenlikleştirici aktörler), hangi konuları, kimin için (referans nesnesi), neden ve hangi koşullar altında güvenlikleştirdiğini incelemektedir (Waever, 1998: 25- 35).

2. BÖLÜM

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI (1947- 2016)

Tarihsel süreç içerisinde inişli çıkışlı bir seyir izleyen Türkiye-İsrail ilişkileri 1990'lı yılların ortalarında tarihinin en üst düzeyine yükselmiş ve stratejik ortaklık seviyesine ulaşmıştır. 1990'lı yılların ortalarında güvenlikleştirici aktörlerin elinde iki ülke ilişkilerini stratejik ortaklık seviyesine yükseltebilecek referans nesneleri ve kolaylaştırıcı koşullar var olmuştur. 2000'li yıllardan itibaren ise değişen bölgesel ve yerel dinamiklerin etkisiyle güvenlikleştirici aktörler güvenlikleştirme sürecini tersine çevirmişlerdir. Güvenlikleştirmenin tersine çevrilmesinin etkisiyle de 2000'li yıllardan itibaren ilişkiler düşüşe geçmiş ve 2010 yılında yaşanan Mavi Marmara Krizi ile birlikte kopma noktasına gelmiştir (Balcı & Kardaş, 2012: 100).

2015 yılına gelindiğinde ise güvenlikleştirici aktörlerin elinde Mavi Marmara Krizi ile kopma noktasına gelen ilişkilerde normalleşme sürecini başlatabilecek referans nesneleri ve kolaylaştırıcı koşullar var olmuştur. Güvenlikleştirici aktörler tarafından ilişkilerin güvenlikleştirilmesiyle Haziran 2016'da ilişkiler normalleşmeye başlamıştır. Bu bağlamda, Türkiye-İsrail ilişkilerinin tarihsel arka planı sadece iki ülke arası ilişkileri etkileyen dinamikleri açıklamamakta aynı zamanda ilişkilerde yaşanan güvenlikleştirme ve güvenlik dışılaştırma süreçlerini, güvenlikleştirici aktörlerin kimliklerini, bu aktörlerin ellerindeki referans nesnelerini ve kolaylaştırıcı koşulları aydınlatmaktadır.

2.1. 1948-1986 ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ

2.1.1. Türkiye-İsrail İlişkilerinin İlk On Yılı (1948-1958)

Batıcılık, kurulduğu tarihten itibaren Türkiye Cumhuriyeti dış politikasının temel niteliğini oluşturmuştur. Batı yanlısı bir dış politika benimseyen Türkiye belirli dönemlerde farklı dış politika ilke ve yöntemlerine başvurmuştur. Bu bağlamda, 1923 yılından İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar olan dönemde dengecilik, statükoculuk, esinlenme ve fırsatçılık Türkiye dış politikasını şekillendiren ilke ve yöntemler olmuşlardır. Bu dönemde Misak-ı Milli sınırları içerisindeki yerlerin Türkiye'ye katılımı için fırsatlar gözetilirken aynı zamanda yeni kurulan devletin sınırlarını güvence altına alacak antlaşma ve ittifaklar kurulmaya çalışılmıştır.

Ülkenin yeniden şekillendirildiği bu dönemde Türkiye çevresinde bir güven çemberi oluşturarak olabildiğince dış problemlerden uzak kalmayı hedeflemiştir. Komşu ve bölge ülkeleri ile işbirliği geliştirmek ve güvenlik antlaşmaları imzalamak isteyen Türkiye, İran ve Irak ile 1935'te Sadabad Paktını oluşturmuş ve 1937'de Afganistan'ın katılımı ile pakt tamamlanmıştır. Ülkelerin bağımsızlığı ve egemenliklerine vurgu yapan pakt temelde sınır sorunlarının çözülmesi için bir platform görevi görmüştür (Balcı, 2017: 47; 70).

İkinci Dünya Savaşı sırasında ise aktif tarafsızlık ilkesi Türkiye dış politikasına yön vermiştir. İkinci Dünya Savaşının Lozan Antlaşması ile kurulan statükonun devamını tehlikeye sokması Türkiye'nin savaş süresince aktif tarafsızlık ilkesini izlemesine neden olmuştur (Tamkoç, 1961: 6). Türkiye bu ilke gereğince savaşa müdahil olmadan savaşan ülkeler ile ittifaklar kurarak birbirlerine karşı dengelemeyi hedeflemiştir (Balcı, 2017: 75). Türkiye'nin benimsediği dış politika ilkeleri Ortadoğu bölgesine yönelik politikalarını da şekillendirmiştir. Ankara bölgede bağımsızlığını kazanmış ülkeler ile ilişkilerini işbirliği ve güvenlik üzerine kurmuştur. Ancak bölgedeki çoğu ülkenin İngiliz veya Fransız mandasında ya da etkilerinde kalmaları Türkiye'nin bölge ile ilişkilerini çoğunlukla İngiltere ve Fransa ile yönetmesini gerektirmiştir (Şahin, 2010: 11).

Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'ya yönelik politikalarını uluslararası sistemde meydana gelen değişiklikler çerçevesinde şekillendirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası 12 Mart 1947'de ABD Başkanı Harry Truman tarafından dile getirilen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) karşıtı doktrin ile Soğuk Savaş'ın başladığı açık bir şekilde ifade edilmiştir. Türkiye'nin bu dönemde Soğuk Savaş mantığı ile şekillenmeye başlayan dış politikası Ortadoğu politikalarını da kapsamıştır (Erhan, 2013: 527; Fırat & Kürkçüoğlu, 2013: 615).

İkinci Dünya Savaşı sonrası zayıflayan İngiltere ve Fransa'nın manda yönetimi altındaki yerlerde bağımsızlık talepleri artmıştır. Bu taleplerin arttığı yerlerden birisi de Filistin olmuştur. Nisan 1947'de Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulmasını isteyen Yahudi örgütlerin Araplara ve İngilizlere yönelik saldırılarına çözüm bulamayan İngiltere Filistin meselesini Birleşmiş Milletler'e (BM) taşımıştır. BM Genel Kuruluna taşınan konunun iki hafta tartışılmasından sonra BM Genel

Kurulu özel bir komisyon kurulması kararı almıştır. Kurulan BM Filistin Komisyonu Filistin'in paylaştırılarak İsrail ve Filistin olmak üzere iki devlet kurulmasını içeren bir düzenlemeye gitmiştir. Bu noktada gelişmeleri yakından takip eden Türkiye ise 29 Kasım 1947'de BM Genel Kurulunda Filistin'in paylaştırılmasını öngören düzenlemeye karşı oy vermiştir. Ankara, Arapların Filistin konusundaki hassasiyeti dışında bölgede yeni kurulabilecek bir Yahudi devletinin Sovyet uydusu olabileceği çekincesiyle İngiliz yönetiminin devamını istemiştir (Bishku, 2006: 181).

Filistin sorununun BM'de çözülememesi üzerine İngiltere Filistin'den çekilme kararı almıştır. İngiltere'nin çekilmesinin hemen ardından 15 Mayıs 1948'de David Ben Gurion başkanlığında İsrail Devleti kurulmuştur. İsrail'in kurulması üzerine Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan ve Suriye orduları saldırıya geçmişler ve ilk Arap-İsrail savaşı başlamıştır. Türkiye ilk Arap-İsrail savaşı süresince "bekle-gör" politikası izlemiş ve savaş boyunca tarafsız kalmıştır (Yılmaz, 2010: 11). Savaşın ilk aşamalarındaki gelişmeleri değerlendirdiğinde Arap devletlerinin kazanacağını tahmin eden Türkiye, İsrail'i tanımaktan kaçınmıştır. Türkiye'nin İsrail'e karşı tutumu çatışmaların yatıştığı Aralık 1948'de değişmeye başlamıştır. Ankara 12 Aralık 1948'de BM Genel Kurulu tarafından oluşturulan Filistin Uzlaştırma Komisyonunun kurulması kararı lehine oy vermiş, ABD ve Fransa ile birlikte komisyonda görev almıştır.

28 Mart 1949'da Türkiye ve İsrail arasında karşılıklı maslahatgüzarların atanmasının kararlaştırılmasıyla İsrail tanınmıştır. Bu karar Ulus gazetesinde çıkan tek cümlelik "Hükümetimiz İsrail'i resmen tanımaya karar verdi" haberiyle kamuoyuna duyurulmuştur (Özcan, 2005: 13-15). Dönemin Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak karar sonrası yaptığı açıklamada İsrail'in kabul edilmesi gerekli bir gerçek olduğunu ve otuzdan fazla devletin tanıdığını söylemiştir. Türkiye'nin İsrail'i tanıma kararı Araplar tarafından ihanet olarak görülmüş ve Türk malları boykot edilmiştir (Bishku, 2006: 181).

İsrail'in kuruluş yıllarında Ankara ile ilişkileri bölgedeki dışlanmışlığını Ortadoğu ülkeleri haricinde mümkün olduğu kadar çok ülkeyle işbirliği geliştirerek aşmayı hedeflemesi çerçevesinde ilerlemiştir. Truman Doktrini kapsamında ABD öncülüğündeki Batı bloğunda yer alan Türkiye, ABD'nin bölgeye yönelik

politikalarını takip etmiştir. İlişkilerini bu bağlamda değerlendiren İsrail ve Türkiye 4 Temmuz 1950'de ticaret anlaşması ve 1951'de havacılık alanıyla ilgili anlaşma imzalamışlardır. İki ülke arasında 1950'li yıllarda sporcular ve gazeteciler başta olmak üzere birçok karşılıklı ziyaretler gerçekleşmiştir. İsrail 1953 yılında Türkiye'de yaşanan depremde zarar görenlere yardımda bulunmuş ve 1954 yılında İsrail donanması İstanbul'u ziyaret etmiştir (Almog & Sever, 2017: 610). Ankara ve Tel Aviv arası ilişkilerin gelişmesi ile birlikte ABD ve Türkiye ilişkilerinde Yahudi lobileri etkili olmaya başlamıştır. ABD mali yardımları ve Kıbrıs meselesi gibi konularda ABD kongresinde Yahudi lobilerinin desteği alınmıştır. İsrail yönetimi Türkiye'nin Müslüman ülkeler arasında genç İsrail devletiyle ilişkiler kuran tek devlet olması nedeniyle Türkiye ilişkilerine değer vermiştir (Özcan, 2005: 17).

Türkiye ve İsrail ilk anlaşmazlıklarını Bağdat Paktı'nın kurulmasıyla yaşamışlardır. Ortadoğu'da Sovyet etkisine karşı koyabilmek amacıyla Irak, İran, Pakistan ve İngiltere'nin katılımıyla kurulan güvenlik temelli Bağdat Paktı'na Türkiye'nin 1955 yılında üye olması İsrail tarafından hoş karşılanmamıştır. Irak tarafından anlaşma maddelerine dahil ettirilen Paktın Arap Birliğinin üyelerine ve taraflarınca tanınmış ülkelere açık olduğu hükmü İsrail'in tepkisini çekmiştir. İsrail bu hüküm nedeniyle Pakta tepki göstererek Paktın İsrail'e karşı Ortadoğu ülkelerinin saldırganlığını arttıracağını savunmuştur (Yılmaz, 2010: 11). Ayrıca İsrail Pakta daha fazla üye çekebilmek amacıyla Türkiye'nin kendileriyle olan ilişkilerini feda edebileceğini ve Paktın Türkiye'yi Arap dünyasına yakınlaştıracağını savunmuştur. Türkiye ve Paktın destekçisi konumundaki Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ise Bağdat Paktı'nın Ortadoğu ülkeleri arasında fikir ayrılıklarına neden olduğunu ve bu durumun İsrail'in çıkarları ile örtüştüğünü savunmuşlardır (Almog & Sever, 2017: 610-613). Soğuk Savaş etkisi ile Ortadoğu ülkeleri arasında görülen kamplaşma İsrail için bir önem arz etmemiştir. İsrail'in öncelikli güvenlik endişesi Ortadoğu ülkeleri olmuştur.

Her iki ülke de Ortadoğu'da Sovyet etkisine karşı olmalarına rağmen güvenlik öncelikleri farklılık göstermiştir. Türkiye, Bağdat Paktı ve Arap-İsrail anlaşmazlığını birbirinden bağımsız iki mesele olarak görmüş ve gerektiğinde aynı anda idare edilebilecek meseleler olarak değerlendirmiştir. İsrail'in endişelerini

gidermek isteyen Başbakan Adnan Menderes İsrail Konsolosu Maurice Fischer'a ülkesinin İsrail'e yönelik tutumunun değişmediğini ifade etmiştir.

1956 yılında Mısır lideri Cemal Abdül Nasır'ın Süveyş Kanalını millileştirme kararı almasıyla Süveyş Krizi patlak vermiştir. Krizin savaşa dönüşmesi ile kanal bölgesi ve Sina yarımadası İngiltere, Fransa ve İsrail tarafından işgal edilmiştir. Bağdat Paktı üyeleri ise savaş karşıtı tutumlarını göstermek amacıyla İngiltere'nin katılımı olmaksızın Tahran'da toplanmışlardır. Toplantı sonrası İngiltere ve Fransa'nın askerlerini geri çekmelerini isteyen ve İsrail'i kınayan bir bildiri yayınlanmıştır. Türkiye toplantıdaki ortak kararla İsrail'i kınarken aynı zamanda bu ülkenin Ortadoğu barışı ve istikrarı için en büyük tehdit olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin Tel Aviv'e yönelik tepkisi söylemlerde kalmamış ve Türk büyükelçinin Tel Aviv'den geri çekilmesiyle somut bir adım atılmıştır. Türk Dışişleri Bakanlığı, Türk hükümetinin Tel Aviv büyükelçisini geri çekme kararı aldığını ve Filistin meselesinde adil ve nihai bir çözüm elde edilinceye kadar büyükelçinin geri dönmeyeceğini açıklamıştır (Almog & Sever, 2017: 611-617). 23 Kasım 1956'da Türkiye tarafından İsrail büyükelçisi Şefkati İstinyeli'nin geri çekilmesine karşılık İsrail'in aynı şekilde cevap vermesi sonucu diplomatik ilişkiler maslahatgüzarlık seviyesine inmiştir (Yılmaz, 2010: 12).

Süveyş Krizi Türkiye'nin Bağdat Paktı'nın birliğini koruma amaçlı İsrail karşıtı tutum sergilemesine neden olmuştur. Ancak Ankara'nın diplomatik uygulamalarının Ortadoğu'ya yönelik yatıştırıcı bir jestten daha öteye gitmediği görülmüştür. Türkiye'nin İsrail elçiliğindeki personel sayısında bir eksilme yaşanmamış ve büyükelçinin görevlerini aynen yerine getiren diplomatlar tarafından ilişkiler yürütülmüştür. Türkiye, Süveyş Krizi sonrası Ortadoğu ülkelerinden gelen bütün baskılara rağmen İsrail'le ilişkilerini tamamen koparmamış ve iki ülke arasında askeri ve ticari ilişkiler devam etmiştir (Bishku, 2006: 183).

2.1.2. Çevre İttifakı

İsrail dış politikasının karar alıcı aktörleri güvenliği sağlamayı öncelik olarak belirlemişlerdir. Öncelikli hedeflere ulaşmak için dış ilişkilerin gizli yollardan yürütülmesini benimsemişlerdir. Bu bağlamda Türkiye ile gizli bir ittifakın kurulması koşulların uygunluğuna bağlı bir şekilde 1958 yılında gerçekleşebilmiştir.

1958 yılında Türkiye ve İsrail "Çevre İttifakı" bir diğer adıyla "Hayalet Pakt" olarak bilinen gizli bir ittifak kurmuşlardır (Bengio, 2009a: 59).

1950'li yılların ortalarından itibaren gelişen olaylar Türkiye'nin İsrail politikasında değişime yol açmıştır. Ankara Suveyş Savaşı ile Mısır'ın İsrail tarafından sınırlandırılabileceğini görmüştür. Türkiye, Aralık 1957'de BM'de Kıbrıs'a ilişkin oylamada Irak'ın Türkiye karşıtı oy kullanması ile hayal kırıklığına uğramış ve sonrasında Sovyetler ile yakın ilişkiler içerisinde bulunan Mısır ve Suriye'nin birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni (BAC) kurması ile güvenliğini tehdit altında hissetmiştir. Son olarak Temmuz 1958'de gerçekleşen Irak darbesinin Bağdat Paktı'nın sonunu getirmesi ise Ankara Tel Aviv ilişkilerine ivme kazandıran en önemli gelişme olmuştur.

Aralık 1957'de Başbakan Adnan Menderes ve İsrail temsilcisi Eliyahu Sasson'un buluşmasında istihbarat yetkililerinin Haziran 1958'de görüşmeleri konusunda anlaşılmıştır. İsrail Dışişleri Bakanı Golda Meir ve Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ise Zürih'te gizlice görüşmüşlerdir. Bu görüşmenin ardından 29 Ağustos 1958'de Ben Gurion ve Adnan Menderes'in Ankara'daki gizli buluşmasında sekiz yıl sürecek çevre ittifakının temelleri atılmıştır (Bengio, 2009a: 61-74). Gizli ittifak iki ülke arasında istihbarat paylaşımında bir dönüm noktası oluşturmuştur (Almog & Sever, 2017: 619). Türkiye ve İsrail arasındaki çevre paktı İsrail askeri kaynakları tarafından çok yakın ve özel ilişki olarak tanımlanmıştır. İttifakın ekonomik boyutunda ise iki ülke ticaretine ve endüstriyel gelişime odaklanılmıştır. Ancak daha önemlisi iki ülke içinde Sovyet yayılmacılığının, Pan-Arabizmin engellenmesi ve terörle mücadele ortak hedefler olmuştur (Özcan, 2005: 22).

2.1.3. 1964-1986 Arası Dönemde Ankara'nın Değişen Dış Politikası ve İsrail İlişkilerine Yansımaları

1964 yılına kadar Türkiye dış politikası ABD ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization / NATO) odaklı sürdürülmüştür. 1960 yılında ABD ve SSCB arasında yaşanan U-2 casus uçak krizi ve sonrasında 1962 yılında yaşanan Jüpiter füzeleri krizi ABD'nin gerektiğinde Türkiye'nin çıkarlarını ihmal edebileceği göstermiştir. Bu krizler sonucu ABD ve NATO odaklı izlenen

Türk dış politikası sorgulanmaya başlanmıştır. 1964'de ise Kıbrıs'ta yaşanan çatışmaları önlemek amaçlı adaya müdahale etmeyi düşünen Türkiye, ABD Başkanı Lyndon Johnson'ın mektubuyla sarsılmıştır. Johnson mektubunda Türkiye'nin adaya müdahalesi sonucu SSCB saldırısına maruz kalması durumunda NATO'dan destek göremeyebileceğini bildirmiştir. Johnson mektubu sonrası ABD ve NATO odaklı izlenen Türk dış politikası gözden geçirilmiş ve Türkiye çok yönlü dış politika izlemeye yönelmiştir (Balcı, 2017: 141-143).

Türk dış politikasındaki değişim ve bölgesel gelişmeler Türkiye-İsrail ilişkilerini etkilemiştir. Türkiye'yi İsrail'le gizli ittifak kurmaya yönlendiren güvenlik tehditlerinden BAC 1961'de dağılmış ve SSCB ile ilişkilerde gelişme yaşanmıştır. Ankara, yeni çok yönlü dış politika çerçevesinde Ortadoğu'daki devletlerle ilişkilerini geliştirmeyi hedeflemiştir. Ortadoğu'daki devletlerle ilişkilerin ticari ve ekonomik boyutlarına ağırlık verilmiş ve bölge içi olaylarda mümkün olduğunca tarafsız kalınmıştır. İsrail'le ilişkiler ise olabildiğince düşük seviyede tutularak ilişkilerin Ortadoğu devletleriyle yakınlaşmayı engellemesinin önüne geçilmek istenmiştir. Türkiye'nin yeni dış politikasıyla yıpranmaya başlayan çevre ittifakı ise 27 Nisan 1966'da Ankara'nın İsrail ile istihbarat paylaşımını sona erdirmesiyle bozulmuştur (Bengio, 2009a: 44; 81; 90-93).

Türk dış politikasında çok yönlülüğe geçiş döneminin eğilimi olarak 1967 Arap-İsrail savaşı sırasında Türkiye topraklarında bulunan NATO üstlerinin Ortadoğu ülkelerine karşı kullanımına izin verilmemiştir (Akdevelioğlu & Kürkçüoğlu, 2013:797). Türkiye 1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında ve sonrasında bölge ülkelerinden yana tutumunu açık bir şekilde göstermiştir. Türkiye BM Genel Kurulu'nda İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini öngören Güvenlik Konseyi kararına desteğini açıklamıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Türkiye'nin toprak kazanımları ve bu kazanımların güç kullanımıyla korunmasına karşı olduğunu ifade etmiştir (Bishku, 2006: 184). Türkiye savaş sonrasında ise savaşta ağır kayıplar veren Suriye başta olmak üzere Ortadoğu ülkelerine yiyecek, giyecek ve ilaç yardımında bulunmuştur (Kushner, 2016: 216).

Durağan bir dönemden geçen Türk-İsrail ilişkilerini etkileyen bir diğer olay ise 1969 yılında Mescid-i Aksa caminin kundaklanması olmuştur. Bu olay Türkiye

kamuoyunda büyük tepki uyandırmıştır. Olay karşısında Başbakan Süleyman Demirel, Türkiye'nin bölge ülkelerinin yanında yer aldığını ifade etmiştir. Olay sonrası Fas'ın başkenti Rabat'ta toplanan İslam Zirvesine dışişleri bakanı düzeyinde katılım gerçekleştirilmiştir. Türkiye bu zirvede Filistin meselesi konusunda BM kararlarına atıfta bulunarak İsrail'in işgal ettiği topraklardan askerlerini çekerek 1967 öncesi sınırlarına çekilmesi gerekliliğini savunmuş ve Filistinli mülteciler sorununa dikkat çekmiştir. Türkiye söz konusu zirvede İsrail'in işgal ettiği topraklardan ve Doğu Kudüs'ten çekilmesini öngören kararları desteklerken İsrail'i tanıyanların İsrail ile tüm ilişkilerini kesmesi yönündeki öneriye karşı çıkmıştır. Türkiye, Ortadoğu ülkeleri ile yakın ilişkiler geliştirmek isterken İsrail ile fazla uzaklaşmak istememiştir (Akdevelioğlu & Kürkçüoğlu, 2013: 798- 799).

6 Ekim 1973 günü Mısır ve Suriye'nin İsrail'e sürpriz bir şekilde saldırıya geçmeleriyle dördüncü Arap-İsrail savaşları başlamıştır. Türkiye bu savaş sırasında da Ortadoğu ülkelerinden yana tutum sergilemiştir. Ankara, İncirlik Üssünün ABD tarafından İsrail'e yardım amaçlı kullanılmasına izin vermezken; Sovyet uçaklarına Türk hava sahasının kullanımını Ortadoğu ülkelerine yardım amaçlı izin vermiştir. Türkiye bu tutumunun karşılığında savaş sonrası Ortadoğu ülkelerinin batı ülkelerine uyguladığı petrol ihracatı kısıtlamalarından muaf tutulmuştur. Türkiye'nin izlediği politikanın bir diğer olumlu sonucuna 1974 Kıbrıs Harekâtında Libya lideri Kaddafi'nin yedek parça ve petrol yardımında bulunması örnek olarak gösterilebilir (Fırat & Kürkçüoğlu, 2013: 794-795). Öte yandan Ankara 1975 yılında Siyonizm'i ırkçılık olarak kabul eden BM kararını desteklemiştir. Türkiye, 1979 yılında Mısır ve İsrail arasında imzalanan Camp David anlaşmasını eleştirmiş ve Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ile iletişim kurarak FKÖ'nün Türkiye'de ofis açmasına izin vermiştir. Türkiye'nin 1960'lı yılların ortalarından itibaren değişen Ortadoğu politikası Ankara'nın açıklamaları, kararları ve eylemleri üzerinde etkisini göstermiştir (Bishku, 2006: 186-187).

1980 yılında Türkiye'de darbe ile yönetime gelen askeri kadro ve 1983 seçimleri sonrasında kurulan sivil hükümetin başbakanı Turgut Özal, Ortadoğu ülkeleri ile işbirliğine önem vermeye devam etmiştir. 1980 yılında İsrail işgali altındaki Doğu Kudüs'ü kapsayan birleşik Kudüs'ün İsrail'in ebedi ve değişmez başkenti ilan edilmesine Türkiye tepki göstermiştir. Türkiye tepki olarak öncelikle

Doğu Kudüs Başkonsolosluğunu kapatmış ardından diplomatik ilişkileri ikinci kâtiplik düzeyine indirmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren İsrail'le ilişkilerin en düşük olduğu yıllarda Ortadoğu ülkelerine yaptığı ziyaretlerde İsrail'i bölgedeki barışın en büyük tehdidi olarak tanımlamış ve sert bir dille eleştirmiştir (Yılmaz, 2010: 14).

1980'li yılların ortalarına gelindiğinde bölgesel ve uluslararası gelişmelerin etkisiyle Ankara ve Tel Aviv arası ilişkilerde tekrar yumuşama dönemine girilmiştir. Türkiye'nin Arap ülkeleri lehine izlediği Ortadoğu politikası denge politikasına yönelmeye başlamıştır (Yılmaz, 2010: 14). 1978 yılında Kıbrıs müdahalesi sonrası ABD tarafından Türkiye'ye uygulanan ambargonun kaldırılması, 1973 petrol krizinin aşılması sonrası petrol fiyatlarındaki düşüş ve 1984'de Türkiye'nin doğusunda başlayan PKK'nın terör saldırıları kaynaklı güvenlik endişeleri Türkiye'yi İsrail'le ilişkileri geliştirmeye yönlendiren sebepler olmuşlardır (Bishku, 2006: 187).

1982'de İsrail'in FKÖ mensuplarına yönelik düzenlediği Lübnan müdahalesi sırasında Sabra ve Şatilla mülteci kamplarında İsrail destekli Lübnanlı Falanjistlerin Filistinlileri katletmeleri Türk kamuoyunda İsrail karşıtı duruşun artmasına neden olmuştur. Ancak müdahale sırasında bu ülke topraklarında kampları bulunan Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia / ASALA) ve sözde Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları (Justice Commandos of the Armenian Genocide / JCGA) örgütlerinin militanlarının yok edilmesi konusunda İsrail'in Türkiye ile işbirliği yapması ilişkilerin kısa bir süreliğine yumuşamasına yol açmıştır (Erhan & Kürkçüoğlu, 2015: 150).

1984 yılının Eylül ayında dört Türk milletvekili İsrail'e bir ziyaret düzenlemişlerdir. Türk milletvekilleri Kudüs'ü ziyaret etmişler ve İsrail Başbakanı Şimon Peres, Başbakan Yardımcısı Yitzak Şamir ve Cumhurbaşkanı Chaim Herzog ile görüşmüşlerdir. 1985 yılına gelindiğinde güvenlik ve istihbarat alanlarında Türkiye-İsrail yakın işbirliğinin sinyalleri görülmeye başlanmıştır. 27 Mart 1985 tarihinde Başbakan Turgut Özal'ın ABD'ye düzenlediği gezi sırasında Yahudi lobileriyle temasa geçilmiştir. ABD'deki temaslar sonrası İsrail Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Şamir Türkiye'de terör faaliyetlerinde bulunan PKK'ya karşı işbirliği önerisinde bulunmuştur. Şamir aynı zamanda İsrail'in Türkiye'nin Arap

ülkeleriyle olan ilişkilerini anlayışla karşıladığını ve Ankara ile ilişkilere önem verdiklerini belirtmiştir.

1985 yılında BM toplantısı için New York'a giden Türk Dışişleri Bakanı ve İsrail Dışişleri Bakanı arasında İsrail tarafından gelen teklif üzerine bir görüşme planlanmıştır. Ancak görüşmeden çok kısa bir süre önce İsrail'in, Tunus'ta bulunan FKÖ merkezini bombalaması nedeniyle görüşme Türk Dışişleri Bakanı tarafından iptal edilmiştir. Türkiye-İsrail arasında yumuşamaya başlayan ilişkiler yaşanan hadise dolayısıyla yerini kısa bir süreliğine gerginliğe bıraksa da 1986 yılına gelindiğinde Türkiye, Tel Aviv konsolosluğuna deneyimli büyükelçi Ekrem Güvendiren'i ikinci kâtip olarak atamıştır. Resmiyette ikinci kâtip olarak atanmasına rağmen kıdemli bir büyükelçinin varlığı ilişkilerdeki iyileşmenin en büyük göstergesi olmuştur (Yılmaz, 2010: 15-16).

2.2. 1986-1999 ARASI DÖNEMDE İLİŞKİLERDE GELİŞME VE STRATEJİK ORTAKLIK

2.2.1. İlişkilerin Gelişmeye Başlaması

1960 ve 1980 yılları arasında önce durgunluk ve devamında soğukluk dönemine giren Türkiye-İsrail ilişkileri 1980'li yılların ortalarında itibaren gelişmeye başlamıştır. 1990'lı yılların başlarından itibaren ise yerel, bölgesel ve küresel gelişmelerin etkisiyle ilişkilerde sıcak bir döneme girilmiş ve 1990'lı yılların ortalarında tarihinin en üst düzeyine yükselmiştir (Kushner, 2016: 216). 1990'lı yılların ortalarında Ankara ve Tel Aviv arasında milyon dolarları bulan askeri anlaşmalar imzalanmıştır. Bölgesel ve küresel gelişmelere yönelik ortak bakış açısı Türkiye-İsrail stratejik ortaklığını doğurmuştur. Bu dönemde İsrail için Türkiye ile ilişkiler Washington'dan sonra gelen ikinci en önemli ilişki olmuştur (Inbar, 2010: 28).

Filistin meselesinde yaşanan gelişmeler Ankara-Tel Aviv stratejik ortaklığını oluşturan zemin üzerinde etkili olmuştur. Aralık 1987'de Lübnan'dan çıkarılan FKÖ lideri Yaser Arafat, Tunus'tan Batı Şeria ve Gazze'de ayaklanma çağrısında bulunmuştur. Arafat'ın çağrısı sonrası başlayan Birinci İntifada Filistin meselesinin dünya kamuoyunda görünürlüğünü arttırmıştır. Bu fırsatı değerlendiren Filistin

Ulusal Konseyi 15 Kasım 1988'de Filistin Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiştir. Türkiye Filistin Devleti'ni kurulmasından altı saat sonra tanımıştır. 1987 ve 1993 yılları arasındaki İlk İntifada boyunca Türkiye İsrail'in işgal ettiği Filistin topraklarındaki eylemlerini kınayıcı açıklamalarda bulunmuştur. Diğer taraftan aynı dönemde Ankara ve Tel Aviv arası siyasi ve ekonomik ilişkiler gelişmeye devam etmiştir. Ankara Ortadoğu ülkelerinin BM'de İsrail'in diplomatik temsilinin kabul edilmemesi yönündeki çalışmalarına destek olmamıştır. 1989 yılına kadar her yıl İsrail'in BM'de temsilinin yasaklanması önerisine çekimser oy veren Türkiye 1989'da tercihini ilk kez hayırdan yana kullanmıştır (Yılmaz, 2010: 16).

1990'lı yıllarda Ortadoğu barış sürecinin hayata geçmesi ve İsrail-Filistin arası görüşmelerin gerçekleşmesi Ankara-Tel Aviv yakınlaşması için uygun bir zemin oluşturmuştur. Türkiye gelişen olumlu politik havanın etkisiyle 1990'da Tel Aviv temsilciliğini tekrar büyükelçilik düzeyine yükseltmiştir. 1991 yılında SSCB ve ABD'nin ortak desteğiyle Madrid'de Ortadoğu ülkeleri, Filistin ve İsrail arasında barış görüşmeleri başlamıştır. Ankara görüşmelerin başlamasından sonra 19 Aralık 1991'de Filistin ve İsrail'in Ankara temsilciliklerini büyükelçilik düzeyine çıkardığını açıklamıştır (Bengio, 2009a: 121). Türkiye bu kararı öncesinde de Siyonizm'in ırkçılık olarak tanınması konusunda BM'de yapılan oylamada çekimser kalmıştır. Madrid görüşmelerinden iki yıl sonra Ocak 1993'de Filistin ve İsrail, Oslo'da gizli görüşmelere başlamışlardır. Oslo görüşmeleri sonucu 13 Eylül 1993'de Washington'da İsrail Başbakanı İzak Rabin ve FKÖ lideri Arafat arasında İsrail ve FKÖ'nün birbirlerini tanıdıkları bildiren "Geçici Yönetim Düzenleme İlkelerinin Bildirgesi / Oslo Anlaşması" imzalanmıştır (Erhan & Kürkçüoğlu, 2015: 570-571). FKÖ ve İsrail arasında imzalanan anlaşma Türkiye'yi İsrail'le daha yakın ve açık ilişkiler kurma konusunda rahat hissettirmiştir (Bishku, 2006: 188).

Türkiye Soğuk Savaş sonrası komşu ülkeleri Suriye, Irak ve İran kaynaklı güvenlik tehditleriyle karşılaşmıştır. Türkiye, Suriye ve Irak ile Fırat ve Dicle nehirlerinin kullanımı açısından sorun yaşarken Suriye ile PKK terör örgütüne destek konusunda sorunlar yaşamıştır. İran ise rejimi itibariyle tehdit olarak görülmüştür (Eligür, 2012: 430). Güvenlik tehditleri karşısında bölgesel bir müttefike ihtiyacı olduğunun farkına varan Türkiye Ortadoğu barış sürecinin etkisiyle İsrail'le ilişkileri

canlandırma fırsatı bulmuştur (Eligür, 2012: 429). Bölgedeki barış süreci ortak tehditler karşısında bir araya gelen iki ülke yakınlaşmasının tamamlayıcısı konumunda yer almıştır. İlişkilerdeki gelişmelerin olumlu çıktıları olarak iki ülke arası karşılıklı üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiş ve iki ülke ilişkilerini stratejik ortaklığa yükseltecek bir dizi askeri ve ekonomik işbirliği anlaşmaları imzalamışlardır (Inbar, 2010: 28).

1992 yılında Turizm Bakanı Abdülkadir Ateş tarafından İsrail'e ilk üst düzey ziyaret gerçekleştirilmiş ve bu tarihten sonra iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimi hızlanmıştır. Bu ziyaret sırasında 1990'lı yıllarda Türkiye'ye yılda yaklaşık üç yüz bin İsrailli turistin gelmesini sağlayacak "Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır (Erhan & Kürkçüoğlu, 2015: 568-569; Bishku, 2006: 188). Kasım 1992'de Türk Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin İsrail'i ziyaret eden en üst düzey yetkili olmuştur. Çetin'in bu ziyaretinde ekonomi ve eğitim alanında işbirliği konularında anlaşmalar imzalanmıştır. Çetin'in ziyaretinden bir yıl sonra İsrail Başbakanı Ezer Weizman ve Dışişleri Bakanı Şimon Peres Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir (Bengio, 2009a: 58).

2.2.2. Stratejik Ortaklık

1994 yılında Başbakan Tansu Çiller İsrail ziyareti sırasında Ankara ve Tel Aviv arası ilişkileri stratejik ilişki olarak tanımlamıştır. Bu ziyarette Çiller ve İsrail Başbakanı İzak Rabin terör ve uyuşturucu kaçakçılığına karşı ortak mücadele konusunda anlaşmışlardır (Bengio, 2009a: 58). 1995 ve 1996 yılları ise iki ülke ilişkilerinin hızla geliştiği dönem olmuştur. Ordu, güvenlik tehditleri karşısında Ortadoğu bölgesinde İsrail'i işbirliği yapabileceği uygun partner olarak görmüştür. İsrail'in ise İran, Irak ve Suriye'yi tehdit kaynakları olarak görmesi ve Türkiye ile doğrudan sorunu olmaması Türkiye ve İsrail'i bölgede birbiri için en ideal partner haline getirmiştir (Inbar, 2010: 28).

Ankara ve Tel Aviv arası stratejik ortaklık temelde askeri işbirliği ve savunma sanayi alanlarında yoğunlaşmıştır. Bu alanlara ek olarak ekonomik alanda atılan adımlar iki ülke ticari ilişkilerinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Askeri alanı ilgilendiren Stratejik Değerlendirme Çalışma Grubu kurulması, istihbarat alanında işbirliğinin arttırılması ve Türk ordusunun eğitimi konusunda İsrail yardımını içeren

işbirliği anlaşmasının imzalanması 1995 Ekim ayında gerçekleşmiştir. Anlaşmanın bir bölümü gizli kalmasına rağmen ortak hava, deniz tatbikatı ve teröre karşı mücadelede işbirliği konularını içerdiği yetkililer tarafından kabul edilmiştir (Lochery, 1998: 48). Askeri alan ve savunma sanayinde işbirliğinin temel anlaşmaları sayılan 23 Şubat ve 28 Ağustos 1996 tarihli anlaşmalar iki ülke arası işbirliği düzeyini gösteren en önemli anlaşmalar olarak ön plana çıkmıştır.

23 Şubat 1996 tarihinde Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir'in İsrail ziyareti sırasında imzalanan "Askeri Eğitim ve İşbirliği Anlaşması" çerçevesinde İsrail ve Türkiye bir dizi ortak düzenleme üzerinde anlaşmıştır. Bu düzenlemelerin arasında İsrail hava kuvvetlerine Türk hava sahasında eğitim imkânları tanınması, ortak deniz ve hava tatbikatları ve askeri öğrenci değişim programları düzenlenmesi ve kimyasal silahlar konusunda ortak çalışmalar yürütülmesi yer almıştır. Ayrıca İsrail'in İran ve Irak'ın izlenmesi amaçlı Türkiye'nin imkânlarından faydalanması konusunda anlaşılmıştır (Erhan & Kürkçüoğlu, 2015: 571-572). PKK terörünün ve köktendinciliğin devlet güvenliğine yönelik ikiz tehdit oluşturduğu tespitinde bulunan ordu yönetimi İsrail'le işbirliğinin bu tehditlerin bertaraf edilmesinde etkin olabileceğini düşünmüştür (Bengio, 2009a: 124).

İsrail ile istihbarat paylaşımında bulunulması, İsrail uçak ve gemilerine liman ve hava sahalarının kullanımına izin verilmesi gibi işbirliği yöntemleri güvenlik tehdidi olarak görülen Suriye ve İran'ın cezalandırılması açısından daha az zahmetli yöntemler olmuştur. İsrail'le askeri işbirliği ve istihbarat paylaşımı PKK terörü ile mücadelede Türkiye'ye avantaj sağlamıştır (Waxman, 1999: 27; 29; Yılmaz, 2010: 18). Askeri Alanda Eğitim ve İşbirliği Anlaşması'na dayanılarak iki ülke arasında 2000 yılına kadar 11 askeri anlaşma imzalanmıştır (Erhan & Kürkçüoğlu, 2015: 569-571).

Türkiye ve İsrail arasında 28 Ağustos 1996'da imzalanan "Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması" ile savunma sanayinde karşılıklı eğitim ve bilgi transferi süreci başlamıştır. Anlaşma sonrası İsrail Havacılık Endüstrisi (Israel Aerospace Industry/ IAI) fabrikalarında 54 Türk F-4 savaş uçağının modernizasyonu konusunda anlaşılmıştır. Bu uçakların modernizasyonundan memnun kalınması sonucu 1998'de 45 F-5 uçağının modernizasyon ihalesi de IAI'ya verilmiştir. 1998 yılında

Türkiye'nin İsrail'den tank ve hava savunma füzeleri alması gündeme gelmiş ancak gerçekleşmemiştir. Türkiye 25 milyon dolar tutarında gece görüş dürbünleri, elektronik malzemeler ve füze alımı gerçekleştirirken bu dönemde İsrail'e 12 milyon dolar tutarında zırhlı araç satmıştır. Türkiye ve İsrail'in üzerinde anlaştıkları bir diğer konu ise M-60 ana muharebe tanklarının modernizasyonu olmuş ancak bu konuda ilerleme sağlanamamıştır (Erhan & Kürkçüoğlu, 2015: 572). İsrail ile savunma sanayi alanında geliştirilen ilişkiler Türkiye'ye Avrupa ve ABD tarafından insan hakları ve Yunanistan ile yaşanan sorunlar bahane edilerek verilmeyen askeri teknolojiye ulaşım imkânı ve ABD ve Avrupa'ya olan askeri teknoloji bağımlılığını azaltma olanağı vermiştir. (Yılmaz, 2010: 18). 1998 yılına gelindiğinde iki ülke ile ABD'nin katılımıyla Akdeniz'de ilk kez ortak gerçekleştirilen arama ve kurtarma temalı "Güvenilir Denizkızı" tatbikatı derinleşen askeri ilişkilerin göstergelerinden birisi olmuştur. İlişkilerin stratejik ortaklık düzeyine ulaştığı bu yıllarda ilişkilerin itici gücü ordunun askeri, bölgesel/stratejik, politik/ideolojik ve ülke içi kaygıları olmuştur (Lochery, 1998: 53).

1990'lardaki ekonomik işbirliğinin temelini ise 1996 yılında imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması (STA) oluşturmuştur. STA ile birlikte iki ülke "Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi", "Ticari, Ekonomik, Sınai, Teknik İşbirliği Anlaşması" ve "Yatırımların Karşılıklı Teşviki Anlaşması'nı" imzalamışlardır. STA'nın iki ülke ticaretini ilerleyen yıllarda dört katına çıkaracağı tahmin edilmiştir. Anlaşma sonrası Türkiye'nin İsrail'e ihracatı bir önceki yıla oranla % 54 oranında artarken, ithalatı % 19 artmıştır. En dikkat çekici artış ise turizm sektöründe gerçekleşmiştir. İsrail'den Türkiye'yi ziyaret eden turist sayısı 300.000 ve 400.000 arasında gerçekleşmiş ve Türkiye'de harcadıkları miktar üç milyar dolar civarı olmuştur. Ekonomik açıdan Türk-İsrail yakınlaşmasında Türkiye'nin daha avantajlı taraf olduğu görülmüştür. Türk işadamları İsrail'in ABD ile yapmış olduğu STA ile İsrail piyasasını ABD pazarına ulaşım için arka kapı olarak kullanmışlardır. İsrail ise Kafkasya ve Orta Asya'da yeni bağımsızlığını kazanmış ülke piyasalarına Türk-İsrail ortak girişimleri aracılığıyla ulaşmayı ve bu ülkelerde Türkiye'nin tarihi ve kültürel bağlarından yararlanmayı umut etmiştir. Gelişen ekonomik ilişkilerin iki ülke halkının birbirini tanıması ve ilişkilerini geliştirmesi gibi yan faydaları olabileceği de düşünülmüştür (Waxman, 1999: 28-29).

1997 yılında İsrail, Suudi Arabistan'dan sonra Türkiye'nin bölgede ikinci büyük ticari ortağı konumuna yükselmiştir (Bishku, 2006: 190). İki ülke arasındaki ekonomik işbirliği ticaret alanı dışında, yatırım ve tarım alanlarını da kapsamıştır. Türk firmaları İsrail'de müteahhitlik ihaleleri alırken İsrailli yatırımcılar Türkiye'de Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) bölgesinde yatırımlarda bulunmuştur (Erhan & Kürkçüoğlu, 2015: 574). Aralık 1997'de sulama sistemleri, tohum ıslahı gibi konuları içeren tarımsal işbirliğini gerçekleştirecek anlaşmalar Tarım ve Köy İşleri Bakanı Mustafa Taşar'ın İsrail ziyaretinde imzalanmıştır. Turizm, ticaret ve tarım alanlarında ilişkiler gelişmesine rağmen ilişkilerin odaklandığı ve en önemli gelişim gösterdiği alan savunma sanayi ve istihbarat alanı olmuştur (Kanat, 2013: 116).

Ofra Bengio, 1950'lerde Türkiye ve İsrail tarafından oluşturulan gizli çevresel ittifakın 1990'lardaki yakınlaşmanın temellerini attığını savunmuştur. Bengio'ya göre 1958'de kurulan ittifak ortak tehditler karşısında iki ülkenin bir araya gelebileceğini kanıtlamıştır. 1990'lı yıllarda geliştirilen stratejik ortaklık, 1958 yılında kurulan çevresel ittifakın dönüşüm geçirmiş halidir. 1958 yılında SSCB, BAC ve Irak darbesinin oluşturduğu ortak güvenlik endişesi 1990'larda yerini İran, Irak ve Suriye kaynaklı ortak güvenlik endişesine bırakmıştır (Bengio, 2009a: 21; 109; 121).

2.3. DURAĞANLAŞAN İLİŞKİLER VE KRİZLER DÖNEMİ (1999-2010)

2.3.1. Durağanlaşan İlişkiler

1999'dan itibaren yerel, bölgesel ve küresel gelişmeler iki ülke ilişkilerini stratejik ortaklık düzeyine yükselten ortak paydaları kademeli bir şekilde ortadan kaldırmıştır (Bengio, 2009b: 45). Kasım 2002 seçimlerine kadar dışişleri bakanlığını elinde bulunduran koalisyon ortağı Demokratik Sol Parti'nin (DSP) izlediği bölge tabanlı dış politika stratejisi Batı ile ilişkiler bozulmadan bölge ülkeleriyle ilişkileri geliştirmeyi amaçlamıştır. Şubat 2001 krizinin etkileri nedeniyle bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine ihtiyaç duyan Türkiye, 2000'de Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın hazırlamış olduğu "Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi" çerçevesinde bölge ülkeleriyle ticari bağlarını geliştirmeye önem

vermiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) iktidarı öncesi Suriye ve Irak ilişkilerinde gelişme yaşanmış, Filistin meselesinde 1990'lı yıllara nazaran daha dengeli bir dış politika izlenmeye başlanmıştır (Yeşilyurt, 2013: 401).

Ekim 1998'de Ankara'nın ültimatomu ile savaşın eşiğine gelen Türkiye ve Suriye, Adana Mutabakatı'nın imzalanmasıyla aralarındaki sorunları siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirmek için fırsata çevirmiştir. Bu ani değişim İsrail-Türkiye işbirliğinin önemli yapı taşlarından birisini ortadan kaldırmıştır. Türkiye ve Suriye arası ticaretin önündeki engeller kaldırılmış ve en üst düzeyde stratejik diyalog toplantıları düzenlenmeye başlanmıştır. Türkiye 11 Eylül sonrası BM'nin Suriye'ye yönelik yaptırımlarına karşı çıkmış, bölgede istikrarın sağlanması için "Irak'a Komşu Ülkeler Girişimi" ve benzeri projeler geliştirmiştir (Kanat, 2013: 117). 19 Haziran 2002'de Suriye ve Türkiye, "Askeri İşbirliği Anlaşması" ve "Askeri Eğitim Teknik Bilimsel İşbirliği Anlaşması" imzalamışlardır. Fırat ve Dicle nehirleri konusunda yaşanan sorunda ise Türkiye su akışını arttırarak iyi niyet göstergesinde bulunmuştur (Yeşilyurt, 2013: 402). Bütün bu gelişmeler sonucu Suriye ile normalleşmeye başlayan ilişkiler İsrail-Türkiye güvenlik odaklı ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

Nisan 2000'de İsrail Eğitim Bakanının okul kitaplarına sözde Ermeni soykırımı hakkında bilgiler ekleneceği yönündeki açıklaması ilişkiler üzerinde olumsuz etki oluşturmuştur. Türkiye bu açıklamalara 10 Mayıs 2000'de Ankara'da düzenlenen "İsrail Milli Günü" resepsiyonuna hiçbir üst düzey yetkiliyle katılımda bulunmayarak tepki göstermiştir. Bu olay 1990'lar boyunca gelişen ilişkilerdeki duraklamanın ilk göstergesi olmuştur. İlerleyen yıllardaki gelişmeler neticesinde ilişkilerdeki duraklama iyice belirginleşmiştir (Erhan & Kürkçüoğlu, 2015: 574-576).

2000'de Camp David barış görüşmelerinin tıkanması ve Ariel Şaron'un Haram el-Şerif'i ziyareti sonrası başlayan İkinci İntifada Türkiye-İsrail ilişkilerinde bir soğuma sürecinin başlangıcını oluşturmuştur (Aytürk, 2011: 675). 2001 yılında Şaron'un İsrail Başbakanı olması ile birlikte Filistinlilere yönelik İsrail politikaları sertliğini arttırmıştır. Türkiye ise Ortadoğu'da izlemek istediği denge politikasının İsrail ile olan ilişkileri nedeniyle inandırıcılığını kaybedebileceği endişesiyle Tel Aviv ile olan bağlarının görünürlüğünü azaltmak istemiştir. İki ülke arasında altı

ayda bir düzenlenen stratejik ve güvenlik işbirliği toplantısının 2000 yılının sonbaharında yapılması planlanan ayağı Türkiye tarafından ertelenmiştir (Erhan & Kürkçüoğlu, 2015: 578). 2001 yılında İsrail Başbakanı Şaron'un Türkiye ziyaretinde Başbakan Bülent Ecevit, Filistin-İsrail arası barış umutlarının kaybedilmesinin Türkiye-İsrail ilişkilerini olumsuz etkileyeceğini ifade etmiştir (Yılmaz, 2010: 19). Ecevit'in ifadelerinden bir yıl sonra İsrail 200'den fazla Filistinlinin hayatlarını kaybetmelerine neden olacak "Savunma Kalkanı" operasyonunu başlatmıştır. Bu operasyon Başbakan Ecevit tarafından soykırım olarak tanımlanmış ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından sert bir dille eleştirilmiştir. Türkiye'nin sert eleştirileri sonucu Türkiye-İsrail siyasi ilişkileri sarsılmıştır (Aytürk, 2011: 676; Erhan & Kürkçüoğlu, 2015: 578). Bu olaylar ile birlikte siyasi ilişkiler gerilmesine rağmen askeri ve ekonomik ilişkiler ciddi bir şekilde etkilenmemiştir (Yılmaz, 2010: 19).

2.3.2.Türk Dış Politikasında Dönüşüm ve İsrail İlişkilerine Yansımaları

Kasım 2002'de iktidara gelen AK Parti tarafından geliştirilen yeni dış politika stratejisi 2002'de Başbakanlık Başdanışmanı, 2009'da Dışişleri Bakanı ve 2014-2016 yılları arası Başbakanlık görevini yürüten Ahmet Davutoğlu'nun "Stratejik Derinlik" doktrinin etkisinde geliştirilmiştir.

Yeni dış politikanın unsurları şunlar olmuştur:

- Türkiye coğrafi ve tarihi açıdan bölgesinin merkez ülkesidir ve buna göre hareket etmelidir.
- Türkiye'nin komşu ülkelerin tümü ile sıfır sorunu olmalıdır.
- Türkiye merkezi bir ülke olması nedeniyle dış politikası çok boyutlu ve çok kulvarlı olmalıdır.
- Statik diplomasi anlayışından ritmik diplomasi anlayışına geçilmelidir (Davutoğlu, 2004).

Yeni dış politika stratejisi ile birlikte bölgesel ve küresel gelişmeler Türkiye'nin Ortadoğu bölgesindeki rolünü ve tehdit algısını değiştirmiştir. Irak, Filistin ve Lübnan'da yaşanan krizler, Türkiye'ye yeni dış politika stratejisi için uygun zemin oluşturmuş ve hem söylem hem de eylem düzeyinde hareket etme

imkânı vermiştir. Türkiye özellikle İsrail-Filistin anlaşmazlığı olmak üzere bölgede anlaşmazlıkların çözümü için arabuluculuk rolü üstlenme eğilimi göstermiştir (Alsaftawi, 2016: 4). Türkiye, İsrail-Suriye ve Suriye-Mısır arasında arabuluculuk yapmaya istekli tek ülke olurken ayrıca bölgede Suriye, İran ve Hamas'ın izole edilmesi yerine görüşülmesi gerektiği fikrinde olan tek ülke olmuştur (Bengio, 2009b: 44;50).

Türk dış politikasındaki yeni dönemde de Ankara'nın, İsrail'in izlediği Filistin politikalarına yönelik sert eleştirileri devam etmiştir. Başbakan Erdoğan, 2002'de İsrail'in operasyonları esnasında Filistinli masum sivillerin öldürülmesinin kabul edilemeyeceğini açıklamış ve İsrail'in eylemlerini devlet terörizmi olarak tanımlamıştır (Aytürk, 2011: 676). 2003'de ABD'nin Irak işgaline karşı Türkiye ve İsrail farklı duruş sergilemişlerdir. Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğü ve bölgede istikrarı desteklemiştir. Bu yıllarda İsrail'in Filistin politikasına yönelik sert eleştirilere ve çatışan çıkarlara rağmen birçok Yahudi lobisiyle ABD kongresinde desteklerini alabilmek amacıyla irtibat sürdürülmüştür (Yılmaz, 2010: 19-20)

Nisan 2003'de Ortadoğu dörtlüsü (ABD, AB, Rusya, BM) tarafından açıklanan "Ortadoğu Barışı için Yol Haritası" ile beraber İsrail-Filistin barış sürecinde kısa süreli de olsa bir hareketlenme yaşanmıştır. Ancak 2004 yılında İsrail ve Filistin arasında artan çatışmalar hareketlenmeye başlayan barış sürecini zora sokmuştur. Bu dönemde İsrail tarafından mülteci kamplarına düzenlenen operasyonlar ve Hamas liderlerine yönelik suikast girişimleri nedeniyle İsrail-Türkiye arasında krizler çıkmaya başlamıştır. Türkiye, İsrail'in eylemlerine sert bir dille tepki göstermiştir. 2004 yılında FKÖ lideri Arafat'ın ölümü sonrası Filistin'de yeni bir yapılanma içerisine girilmesiyle İsrail-Filistin çatışmalarında durgunluk yaşanmış ve bu durgunluk Türkiye-İsrail ilişkileri üzerinde olumlu etki oluşturmuştur. 2005 yılında Ariel Şeron'un Gazze'den çekilme kararı da ilişkileri olumlu yönde etkilemiştir. Bu dönemde Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül tarafından İsrail'e üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiştir. İsrail ise Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine adaylığını desteklemiştir (Yeşilyurt, 2013: 440-442).

2006'da Hamas'ın Filistin seçimlerindeki başarısı Türkiye-İsrail arasında yeni bir krizin oluşmasına neden olmuştur. Türkiye, birçok ülke tarafından terörist

organizasyon olarak tanımlanan Hamas'ı Filistin halkının seçtiği meşru bir hükümet olarak tanımlamıştır. Ankara'nın daveti sonucu Şubat 2006'da Hamas'ın siyasi lideri Halid Meşal liderliğinde bir grubun Ankara'yı ziyaret etmesi İsrail tarafından tepki ile karşılanmıştır (Bengio, 2009b: 44). Türk yetkililer ise İsrail'in tepkilerine sert bir şekilde cevap vermişlerdir. 2006 yazında İsrail'in Gazze ve Lübnan operasyonları siyasi ilişkilerdeki krizi tırmandırmıştır. Özellikle İsrail'in Filistin politikası nedeniyle ilişkilerde gerginlik yaşanmasına rağmen iki ülke arası diyalog dışişleri bakanları seviyesinde sürdürülmüştür.

AK Parti dönemi öncesi Suriye'yle geliştirilen ilişkiler yeni dış politika stratejisi çerçevesinde devam ettirilmiştir. Geçmişte Suriye ile yaşanan olumsuz ilişkilerin aksine bu dönemde askeri ilişkilerde gelişme yaşanmış ve stratejik işbirliği toplantıları düzenlenmeye başlanmıştır. Türkiye-Suriye askeri ilişkilerine ek olarak ekonomik ilişkilerde de gelişim yaşanmış ve vize serbestliği konusunda protokol anlaşması imzalanmıştır (Eligür, 2012: 429; 439; 442). Bu dönemde Ankara ve Tel Aviv arası siyasi ve ekonomik ilişkiler kesintisiz bir biçimde devam etmesine rağmen iki ülkeyi 1990'lı yılların ortalarında stratejik ortaklık düzeyinde bir araya getiren dışsal unsurlardan Suriye tehdidin Türkiye için ortadan kalkması ilişkiler üzerinde hissedilmiştir.

1990'lı yıllarda rejimi nedeniyle dış tehdit unsurlarından birisi olarak tanımlanan İran ile iyi komşuluk ilişkileri geliştirme yönünde çabalar sarf edilmiştir. Türkiye, 2008 yılında İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ı ağırlamış ve 2009'da yeniden seçilmesinin ardından Başbakan Erdoğan tarafından tebrik edilmiştir. Aynı yıl Türkiye çeşitli alanlarda işbirliğini genişletmeyi planladığı İran'a yönelik nükleer programı kaynaklı herhangi bir yaptırıma katılmayacağı açıklamalarında bulunmuştur. ABD'nin İran'a sert bir ambargo uygulamaya hazırlandığı dönemde Ankara ve Tahran arasında ortak doğalgaz arama ve işletme, ortak santral inşası, serbest ticaret bölgesi oluşturulması, İran ve Türk bankalarının her iki ülkede açılmasını içeren bir dizi ekonomik anlaşma imzalanmıştır (Inbar, 2010: 29). Sonuç olarak Türkiye komşu ülkeleri ile ilişkilerini dostluk üzerine geliştirmeye odaklanmıştır. Bu gelişmeler nedeniyle Türkiye güvenlik endişeleri kaynaklı İsrail'in askeri dengeleyici işlevine gereksinimi kalmamıştır (Yeşilyurt, 2013: 438).

Türkiye-İsrail stratejik ortaklığının sona ermesinde ortadan kalkarak etkili olan diğer ortak paydalar ise şunlardır:

-Türkiye'nin askeri teknoloji gereksinimlerinde başka seçeneklere yönlenmesi ve yerli savunma sanayi endüstrisini geliştirmesi İsrail'e savunma sanayi endüstrisi alanındaki ihtiyacını azaltmıştır (Inbar, 2005: 599).

- 1990'lı yıllarda Türkiye-İsrail stratejik ortaklığının lokomotifi konumundaki ordunun Avrupa Birliği (AB) uyum süreci ile birlikte Türkiye siyaseti ve dış politika yapım sürecindeki rolü azalmıştır (Bengio, 2009b: 45).

2.3.3. İlişkilerde Kırılma Noktası: Dökme Kurşun Operasyonu

2008 Aralık ayında İsrail Başbakanı Ehud Olmert, Suriye barış görüşmelerinin taslağı konusunda Türkiye'ye kısa bir ziyaret gerçekleştrmiştir. Olmert'in gezisinden üç gün sonra 27 Aralık günü İsrail'in Gazze'ye yönelik dökme kurşun operasyonu başlamıştır (Liel, 2010: 26). Ziyaret sırasında Olmert tarafından operasyon hakkında Türkiye'ye bilgi verilmemesi İsrail'in Türkiye'ye yeteri kadar güvenmediğini göstermiş ve Türkiye tarafından bir ihanet olarak değerlendirilmiştir (Eran, 2011a: 10). Operasyon Türkiye tarafından barış ortamı ve istikrara yönelik bir darbe olarak yorumlanmıştır (Aytürk, 2011: 677). Başbakan Erdoğan, İsrail'in insanlık suçu işlediğini ve İsrail'i insanlık üzerinde bıraktığı kara lekeden dolayı tarihin yargılayacağını ifade etmiştir. Ayrıca Erdoğan, BM'nin Gazze operasyonunun durdurulması çağrısına Tel Aviv'in uymaması üzerine İsrail'in BM'den çıkarılması gerektiğini savunmuştur (Bengio, 2009b: 52).

Dökme Kurşun Operasyonu bölgede istikrarı sağlamak amacıyla sürdürülen barış görüşmelerini de olumsuz etkilemiştir. Türkiye'nin arabuluculuğuyla başlayan İsrail-Suriye dolaylı görüşmeleri İsrail'in Eylül 2007'de Türkiye hava sahasını kullanarak Suriye topraklarını bombalamasıyla kısa süreliğine kesilmesine rağmen İsrail'in Türkiye'den özrüyle 2008'de tekrar başlamıştır. İsrail-Suriye dolaylı barış görüşmelerinin Suriye Devlet Başkanı Beşar Esed'in doğrudan görüşmeye hazır olduklarını açıklamasıyla ilerlemesi beklenirken İsrail'in operasyonu nedeniyle Esed tarafından sonlandırılmıştır (Bengio, 2009b: 50-51). Başbakan Erdoğan, 2009 Haziran ayında İsrail-Suriye barış görüşmelerinde arabuluculuk çabalarına Gazze'ye

düzenlenen Dökme Kurşun Operasyonu nedeniyle son verildiğini açıklamıştır (Aytürk, 2011: 682).

2009 yılının yaz aylarında iki ülke arasında gerginliğin sona erebileceği izlenimleri edinilmiştir. Siyasi ilişkilerin olumsuz gidişatına rağmen iki taraflı savunma anlaşmaları geçerliliğini korumuştur. İki taraf arasında çeşitli seviyelerde karşılıklı etkileşimler olmuş ve iki ülke dışişleri bakanları gerginliği azaltmak için gizlice buluşmuşlardır. Hatta 2009 Ağustos ayında ABD, İsrail ve Türkiye onuncu kez Akdeniz'de ortak enerji kaynakları arama ve hayat kurtarma gibi aktiviteleri içeren tatbikat düzenlemişlerdir (Eligür, 2012: 440). İlişkilerin gidişatı konusundaki endişeler ve iyileştirmeye yönelik çeşitli girişim ve çabalara rağmen önlenemeyen krizler sonucu yapılan ortak deniz tatbikatı iki ülke arası son ortak girişim olmuştur (Inbar, 2010: 31). 27 Aralık 2008 tarihinde başlayarak 2009 Ocak ayının sonlarında sona eren Dökme Kurşun Operasyonu, Türkiye-İsrail ilişkilerinin kırılma noktalarından birisini oluşturmuştur (Kushner, 2016: 219).

Nisan 2009'da sağcı Likud Partisi Başkanı Binyamin Netanyahu'nun İsrail Başbakanı olması Dökme Kurşun Operasyonu sonrası bozulan ilişkilerin düzeltilmesini zorlaştırmıştır. Arap ve İslam karşıtlığıyla bilinen Evimiz İsrail Partisi lideri Avigdor Lieberman'ın da aynı dönem İsrail dışişleri bakanı olması ilişkilerdeki bozulma sürecinin hızlanmasında etkili olmuştur. Lieberman'ın bakanlığı döneminde Türk ve İsrail dışişleri bakanları arasında bir görüşme gerçekleşmemiştir (Çelikkol, 2014: 79).

2.3.4. Davos ve Sonrasında Yaşanan Krizler

Erdoğan'ın, Ocak 2009'da İsrail'in BM üyeliğinin sorgulanması gerektiği yönündeki açıklamalarını İsviçre'nin Davos kentinde düzenlenen Dünya Ekonomik Forumunda "Davos / One Minute Krizi" takip etmiştir. 29 Ocak 2009'da İsviçre'nin Davos kentinde düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu'nda Başbakan Erdoğan, İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'in yükses ses ile Filistin ve Gazze'ye ilişkin açıklamalarını ve kendisine yeterli zaman verilmemesini eleştirmiştir. Erdoğan, Peres'in İsrail'in Gazze saldırılarının meşruluğunu savunmasına karşılık Peres'e sesinin ondan çok çıktığını ve bunun bir suçluluk psikolojisi gereği olduğunu ifade

etmiştir. Konuşmasının devamında ise "Öldürmeye gelince siz öldürmeyi çok iyi bilirsiniz, plajlardaki çocukları nasıl öldürdüğünüzü nasıl vurduğunuzu çok iyi biliyorum." sözlerini kullanmıştır. Erdoğan İsrail'in zulmüne alkış tutanları kınamış ve açıklamalarına devam edecekken moderatörün engellemesi ile karşılaşmıştır. Erdoğan kendisine verilen zamana tepkisini göstermiş ve Davos'un onun için bittiğini bir daha Davos'a gelmeyeceğini söyleyerek oturumu terk etmiştir. Davos'u terk eden Erdoğan Davos fatihi olarak anılmıştır (Eligür, 2012: 439). Kriz sonrası Türkiye'de İsrail'i protesto eden çeşitli gösteriler düzenlenmiştir. Davos krizi öncesi yaşanan sorunların birikimi Davos'tan sonra ilişkiler üzerinde ciddi bir şekilde hissedilmeye başlanmıştır (Liel, 2010: 25).

Türk televizyonlarındaki dizilerde İsrail ve Yahudi karşıtlığı yapıldığı yönündeki iddialar ile İsrail Başbakanının bu dizileri provokasyon olarak tanımlaması iki ülke arasındaki bir diğer kriz konusu olmuştur (Eligür, 2012: 441-442). Ekim 2009'da Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'nda (TRT) yayınlanan "Ayrılık" dizisinde İsrail karşıtı sahneler İsrail tarafından tepkiyle karşılanmıştır. İsrail'in dizinin yayından kaldırılması talebi ise reddedilmiştir. 2010 yılında "Kurtlar Vadisi" dizisinde İsrail karşıtı sahneler nedeniyle iki ülke arasındaki dizi krizleri devam etmiştir (Yeşilyurt, 2013: 444). 29 Ekim 2009 günü İsrail'deki Türk büyükelçiliğinde düzenlenen 29 Ekim resepsiyonuna katılımın bir yıl önceki resepsiyona göre daha alt düzeyde gerçekleşmesi ilişkilerde yaşanan gerilemeyi açıkça göstermiştir. İsrail'in milli gün resepsiyonu sırasında Türk büyükelçiliği önünde Ermenilerin gösteri yapmalarına ilk kez izin vermesi de ilişkilerde yaşanan düşüşün bir diğer göstergesi olmuştur.

11 Ocak 2010'da Tel Aviv büyükelçisi Oğuz Çelikkol'un İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayalon ile rutin sayılacak bir görüşmesi Ayalon'un uygunsuz davranışı nedeniyle iki ülke arasında "Alçak Koltuk Krizi" olarak adlandırılan bir krize dönüşmüştür. Görüşme sırasında Ayalon kendisini büyükelçiyle el sıkışırken görüntülemek isteyen gazetecilere büyükelçiyle el sıkışmayacağını, büyükelçinin alçak koltukta oturduğunu, ortadaki sehpada sadece İsrail bayrağı olduğunu ve yüzlerinin gülmediğini görüntülemesi gerektiğini söylemiştir. Tesadüfen kaydedilen bu görüntülerin medyada yer alması ise bir krize

neden olmuştur. Büyükelçi Çelikkol kriz hakkındaki açıklamalarında görüşmenin başında ve sonunda el sıkıştıklarını Ayalon'un görüşmede diplomatik kurallara uygun hatta dostça davrandığı söylemiştir. Çelikkol, Ayalon'un gazeteciye söylediklerini yüzlerine yansıtmadığı kendilerine başka şekilde davranırken gazetecilere yalan ifadelerde bulunduğunu açıklamıştır. Olay karşısında Türkiye Ayalon'un davranışı için 13 Ocak akşamına kadar İsrail'den resmi özür beklendiğini aksi halde büyükelçinin 13 Ocak akşamı Ankara'ya döneceği açıklamasında bulunmuştur. 13 Ocak akşamı büyükelçinin çalışma arkadaşlarına veda ettiği sırada gelen özür mektubu krizin aşılmasında etkili olmuştur (Çelikkol, 2014: 86; 93-97).

2.4. MAVİ MARMARA KRİZİNDEN İLİŞKİLERDE NORMALLEŞMEYE (2010-2016)

2.4.1. Mavi Marmara Krizi

Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin en sancılı dönemlerinden birine girmesi İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı'nın (İHH) İsrail ablukası altındaki Gazze'ye dikkat çekmek isteyen Serbest Gazze Hareketi'nin bir parçası olarak sivil itaatsizlik eylemine katılmasıyla gerçekleşmiştir. İHH Gazze'ye insani yardım götürmeyi planlayan filoya biri yük biri yolcu gemisiyle katılım gerçekleştirmiştir. Yolcu gemisi Mavi Marmara 27 Mayıs 2010 günü yardım filosu ile birlikte Gazze'ye doğru yola çıkmıştır. İsrail, yardım malzemeleri ve çeşitli ülkelerden katılan Filistin yanlısı aktivistleri içeren filonun Gazze limanına yanaşmasına izin verilmeyeceğini ve İsrail limanlarına yanaşması halinde yardımın Gazze'ye ulaştırılabileceğini açıklamıştır. 31 Mayıs 2010'un ilk saatlerinde İsrail deniz kuvvetleri uluslararası sularda filoya öncülük eden Mavi Marmara gemisine rotasını değiştirerek İsrail'in Aşdod limanına yönlenmesi konusunda uyarılarda bulunmuştur. Uyarılar sonrası İsrail deniz kuvvetleri tarafından geminin Gazze karasularına girmesi beklenmeden Gazze kıyı şeridinden 130 kilometre açıkta uluslararası sularda uyarıya uymadığı gerekçesiyle müdahale edilmiştir. Mavi Marmara gemisine helikopterlerden inen İsrail askerleri gemidekilerin direnişiyle karşılaşmıştır. Karşılaşılan direnişe İsrail askerlerinin ateşle karşılık vermesi sonucu dokuz Türk vatandaşı hayatını kaybederken onlarca sivil yaralanmıştır (Eligür, 2012: 447). İsrail deniz kuvvetleri

tarafından ele geçirilen gemiler ise İsrail'in Aşdod limanına çekilmiş ve gemilerde bulunan çok sayıda kişi gözaltına alınmıştır.

Olay karşısında Türkiye, İsrail'i devlet terörü ve korsanlık yapmakla suçlamıştır. Ankara, Tel Aviv büyükelçisinin istişare için merkeze geri çekildiğini, BM Güvenlik Konseyinin acil toplantıya çağrıldığını, tüm askeri işbirliği ve tatbikatların süresiz iptal edildiğini ve ablukanın bölge barışı ve istikrarı karşısında tehdit oluşturduğu gerekçesiyle kaldırılmasının zorunlu olduğunu duyurmuştur. 31 Mayıs gecesi gerçekleşen Mavi Marmara saldırısı sonrasında 1 Haziran sabahı Büyükelçi Çelikkol'a öncelikle yaralılar dahil tüm yolcuların en kısa sürede Türkiye'ye tahliyesinin sağlanması ve sonrasında Ankara'ya dönmesi talimatı verilmiştir. Tahliyenin tamamlanmasının ardından 4 Haziran sabahı Büyükelçi Ankara'ya dönmek üzere İsrail'den ayrılmıştır (Çelikkol, 2014: 110; 114-115).

Türkiye, İsrail ile yaşanan krizin aşılabilmesi için resmi özür dilenmesi, tazminat ödenmesi, ablukanın kaldırılması, olayla ilgili uluslararası soruşturma komisyonunun kurulması ve el konulan gemilerin iadesini içeren beş talepte bulunmuştur. ABD'nin çabaları sonucu gerçekleşen Türk ve İsrailli yetkililerin görüşmesi sonrası taleplerden ikisi yerine getirilmiştir. İsrail Ağustos 2010'da el konulan gemileri iade etmiş ve BM Genel Sekreteri tarafından olaya ilişkin soruşturma başlatılmıştır. BM tarafından yürütülen soruşturma ile eş zamanlı olarak iki ülke arası gizli görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ancak BM tarafından hazırlanan Palmer raporunun basına sızdırılması ve İsrail koalisyon hükümeti içerisindeki anlaşmazlıklar sonucu görüşmeler sonuçsuz kalmıştır. BM tarafından kurulan Palmer Komisyonunca hazırlanan rapor Gazze ablukasını hukuka uygun bulmuş ve aynı zamanda Mavi Marmara gemisindekilerin İsrail askerlerine karşı direnişini organize ve şiddetli olduğu gerekçesiyle sorumsuzluk olarak nitelendirmiştir. Rapor, İsrail askerlerinin nefsi müdafaada bulunduklarını ifade ederken abluka bölgesinden uzakta bir gemiye yapılan müdahale sonucu sivillerin öldürülmesini ise kabul edilemez bulmuştur. Raporun duyulması üzerine Cumhurbaşkanı Gül, raporun Türkiye için yok hükmünde olduğunu ifade etmiş ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu İsrail'e yönelik beş maddelik eylem paketi açıklamıştır.

Bu pakete göre İsrail'le diplomatik ilişkiler ikinci kâtiplik seviyesine indirilecek, iki ülke arası tüm askeri anlaşmalar askıya alınacak, Doğu Akdeniz'de seyrüsefer serbesti için gerekli önlemler alınacak, Gazze ablukasının Uluslararası Adalet Divanında incelenmesi sağlanacak ve olayın Türk ve yabancı mağdurları hak arama konusunda mahkemelerde desteklenecektir (Yeşilyurt, 2013: 444). Açıklamadan kısa süre sonra Türkiye'nin Ankara'daki İsrail büyükelçisinden ülkeyi terk etmesini istemesiyle diplomatik ilişkiler iki taraflı olarak ikinci kâtiplik seviyesine düşürülmüştür (Çelikkol, 2014: 110). İki ülke arasında siyasi ilişkiler en alt düzeye indirilmesine rağmen pozitif adımlar da atılmıştır. Türkiye 2010 yılında İsrail'deki orman yangınları için yardım önerirken İsrail 2011 yılında Van'da gerçekleşen deprem için yardım önerisinde bulunmuştur (Alsaftawi, 2016: 8).

İsrail savunma, dışişleri bakanlığı ve başbakanlık arasında ilişkilerin normalleşebilmesi için Türkiye'nin sunduğu şartların yerine getirilmesi konusunda fikir ayrılıkları yaşanmıştır (Eran, 2011b: 34). İsrail medyasının Gazze ablukası ve Mavi Marmara krizini uluslararası ve yurtiçi platformlarda sempati kazanmak amaçlı kullanması ise fikir ayrılıklarını etkileyen bir unsur olmuştur. İsrail siyasi ilişkilerin normalleşmesi için Türkiye'nin sunduğu şartları özellikle Gazze ablukasının kaldırılmasını müzakere etmeye hazır olmamıştır. İsrail Türkiye'nin sunduğu şartların müzakere edilmesi yerine Türkiye'ye yönelik iç ve dış çevreleme birleşimi yeni bir politika benimsemiştir. Tel Aviv, Ankara ile ilişkilerine alternatif arayışı içerisine girmiş ve Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile yeni bağlantılar kurmuştur. Sonuç olarak Dökme Kurşun Operasyonu'yla bozulmaya başlayan siyasi ilişkiler Mavi Marmara Krizi ile onarılması zor bir noktaya taşınmıştır. Palmer Raporu'nun yayınlanmasından 2013 yılına kadar süren süreç boyunca Türkiye-İsrail ilişkilerinde normalleşme sinyalleri görülmemiştir (Alsaftawi, 2016: 1; 6).

2.4.2. İsrail'in Özrü ve Sonrasında İlişkilerde Normalleşme Süreci

İsrail Başbakanı Netanyahu 22 Mart 2013'de ABD Başkanı Obama'nın İsrail ziyareti sırasında Türkiye Başbakanı Erdoğan'ı telefon ile aramıştır. Netanyahu, Mavi Marmara gemisine yönelik operasyonda bir dizi hata yapıldığını kabul ettiklerini söylemiş ve Mavi Marmara gemisinde öldürülen dokuz Türk vatandaşı ve

yaralananlar için İsrail adına özürlerini iletmiştir. Başbakan Erdoğan ise bu özrü Türk halkı adına kabul etmiştir. İsrail'in özrü ile ilişkilerin normalleşmesi için Türkiye'nin şartlarından Mavi Marmara saldırısında öldürülenlerin yakınlarına ve yaralananlara tazminat ödenmesi ve Gazze ablukasının kaldırılması dışındaki şartlar yerine getirilmiştir (Kanat, 2013: 113).

İsrail'in Türkiye'den özür dilemesiyle ilişkilerin normalleşmesi için resmi müzakereler başlamıştır (Kushner, 2016: 214). Ancak görüşmelerde iki tarafın talepleri ve İsrail'in Gazze operasyonları nedeniyle ilerleme yaşanmamıştır. Özür sonrası iki ülke arasındaki görüşmelerin iki yıldan fazla sürmesi ve bir uzlaşmaya varılamaması konusunda 2015 ve 2017 yılları arasında İsrail'in Türkiye maslahatgüzarlığı görevini yürüten Amira Oron özür sonrasında yapılan görüşmelerde olumlu gelişmeler yaşandığını ancak 2014'de İsrail'in Gazze operasyonunun görüşmeler üzerinde olumsuz etki oluşturduğunu belirtmiştir. Özür sonrası Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleşmesi beklenirken ilişkilerde normalleşme için uygun koşulların oluşması sonraki yıllarda gerçekleşmiştir (Ünal, 2016).

2015 yılında Türkiye-İsrail ilişkileri; İsrail'in Filistin topraklarındaki operasyonları, insan hakları ihlalleri, Mescid-i Aksa'nın İsrail askerleri tarafından basılması ve Mavi Marmara Krizinin çözümüne yönelik görüşmeler çevresinde gelişmiştir. Türkiye, İsrail'e hukuksuz eylemleri nedeniyle tepki gösterirken bölgesel gelişmelerin özellikle derinleşen Suriye krizinin iki devleti uzlaşmaya yönlendirdiği görülmüştür. 2015 yılının ikinci yarısında Türkiye ve İsrail'in, Mavi Marmara Krizi'nin çözümüne yönelik görüşmeler gerçekleştirdiği Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve İsrail Dışişleri Bakanlığı Genel Direktörü Dore Gold'un açıklamaları ile kabul edilmiştir. Ancak İsrail'in hukuksuz eylemleri ve Mescid'i Aksa'ya yapılan saldırılar Mavi Marmara Krizinin çözümüne yönelik ilerlemelerin önüne geçmiş ve Türkiye-İsrail ilişkilerinin gündem maddesi haline gelmiştir. Mescid-i Aksa olaylarının güncelliğini yitirmesine yakın ise Aralık 2015'de Türkiye ve İsrail'in uzlaşmaya yakın oldukları haberleri çıkmış ve konu hakkında Başbakanlık'tan yapılan açıklamalar ile haberler doğrulanırken nihai bir uzlaşının gerçekleşmediği fakat görüşmelerin devam ettiği belirtilmiştir (Dağ, 2016: 248; 254-257).

2.4.2.1. Normalleşme Anlaşması

2013'de İsrail'in özrüyle başlayan görüşmeler çeşitli sebeplerden ilerlemese de yerel, bölgesel ve küresel gelişmelerin etkisiyle 2015 yılında hızlanmıştır. 2016 yılına gelindiğinde ise bölgesel güvenlik endişeleri ve karşılıklı muhtemel ekonomik kazançlar Türkiye ve İsrail'i ilişkilerini yeniden tesis etme konusunda teşvik edici olmuştur.

Suriye iç savaşını değerlendiren PYD, PKK ve YPG gibi terör örgütleri Türkiye'nin güneyini terör koridoruna dönüştürme çabası içerisinde olmuştur. Türkiye'nin terör örgütlerinin çabalarına karşı hamleleri ise Rusya ile yaşanan jet krizi nedeniyle Moskova tarafından kısıtlanmıştır. Jet krizi, başta enerji olmak üzere birçok alanda Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır. Rusya'nın diplomatik ve ekonomik yaptırımları Ankara'yı doğalgaz tedarik çeşitliliğini artırmaya zorlamıştır. İsrail'in, Doğu Akdeniz'de keşfettiği ve henüz dağıtım şebekesini kuramadığı doğalgaz ise Türkiye için Rus gazına yönelik dengeleyici olarak ortaya çıkmıştır. İsrail gazının Türkiye'ye ve Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına ulaştırılması konusu Mavi Marmara Krizinin çözümü için bir fırsat yaratmıştır.

İran ve Hizbullah'ın Suriye'de varlıklarını artırması İsrail güvenlik algısında değişime yol açmıştır. 2016 yılının ortalarına kadar sadece Suriye sınırlarını kapatmakla yetinen İsrail, Suriye topraklarında Hizbullah'a gittiği öne sürülen silah konvoylarına yönelik hava saldırıları düzenlemeye başlamıştır. Beşar Esed ve Suriye'nin geleceği konusunda politikaları farklılaşsa da Türkiye ve İsrail, ülkenin demografik yapısını değiştirme gayreti içerisindeki Hizbullah ve İran destekli Şii gruplara karşı aynı pozisyonda yer almıştır. İki ülke Suriye krizinin Türkiye ve İsrail'in güvenliği için tehdit oluşturduğu konusunda hemfikir olmuşlardır (Oruç, 2017: 289-290; 299).

Suriye krizi başta olmak üzere Rusya ile yaşanan jet krizi Türkiye-İsrail ilişkilerinin belirlenmesinde büyük etkiye sahip olmuştur. Ankara ve Tel Aviv arasında sürdürülen görüşmeler sonucunda 28 Haziran 2016'da "Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasında Tazminata İlişkin Usul Anlaşması'nın" imzalanmasıyla ilişkilerin normalleşmesi konusunda anlaşılmıştır. Anlaşma ile İsrail

Mavi Marmara saldırısı nedeniyle hayatlarını kaybedenlere 20 milyon dolar tazminat ödemeyi kabul etmiştir. Türkiye ise Mavi Marmara sorumlularının her türlü hukuki veya cezai talebe ilişkin sorumluluktan tamamen muaf tutulmalarını sağlamıştır. Gazze'ye yönelik yaptırımların hafifletilmesi ve yaşam koşullarının iyileştirilmesine ilişkin hususların normalleşme anlaşması kapsamında karşılıklı iyi niyet temelinde yürütüleceği belirtilmiştir. Türkiye'nin Gazze'de elektrik ve içme suyu sorununu çözmeye yönelik altyapı çalışmalarında bulunması konusunda anlaşılmıştır. Ayrıca Gazze'nin imarına katkıda bulunulması, Türkiye-Filistin Dostluk Hastanesinin hizmete açılması ve Batı Şeria'da kurulması öngörülen Cenin Sanayi Bölgesine ilişkin çalışmaların hızlandırılması konusunda mutabık kalınmıştır (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2016a). Gazze'ye yönelik yardımın Aşdod limanında İsrail denetiminden geçtikten sonra ulaştırılması konusunda hemfikir olunmuştur. İki ülke NATO ve BM gibi çeşitli uluslararası platformlarda birbirlerinin çıkarlarına zarar vermeyecek şekilde hareket etmeyi taahhüt etmiştir (Kushner, 2016: 215).

3. BÖLÜM

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNDE YENİDEN GÜVENLİKLEŞTİRME DÖNEMİ (HAZİRAN 2015- AĞUSTOS 2016)

3.1. SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNDE GÜVENLİKLEŞTİRME ve GÜVENLİK DIŞILAŞTIRMA

1990'lı yılların ortalarından itibaren Türkiye-İsrail arasında yaşanan güvenlikleştirme süreci iki ülke arasındaki ilişkileri stratejik ortaklık konumuna yükseltmiştir. Güvenlikleştirme süreci boyunca güvenlikleştirici aktör ordu tarafından devletin bekası ve laik yapısı varoluşsal bir tehditle karşı karşıya olan referans nesneleri olarak sunulmuştur. Genelkurmay tarafından Rusya, İran, Suriye, Yunanistan ve GKRY Türkiye'nin bekasına yönelik dışsal tehdit kaynakları olarak belirtilmiştir (Balcı & Kardaş, 2012: 104). Laik devlet yapısına karşı tehdidin ise ülke içerisindeki İslami geleneğe sahip hareketlerden kaynaklandığı ifade edilmiştir.

Ordu tarafından İsrail ile geliştirilecek ilişkilerin devletin bekası ve laik yapısının korunmasına katkıda bulunacağı güvenlikleştirme sürecinin karar verici hedef kitleleri politikacılar, bürokratlar ve sivil toplum örgütlerine sunulmuştur. 23 Şubat 1996'da Türkiye-İsrail arasındaki askeri anlaşmanın imza töreninde Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir "Bölgedeki şartlar iki ülke arasında kaçınılmaz bir işbirliğini zorunlu kılıyor" açıklaması ile İsrail-Türkiye arası geliştirilecek ilişkilerin gerekliliğini savunmuştur (Güner, 1996'dan aktaran Balcı & Kardaş, 2012: 104). Ordu tarafından dış tehditler ve irtica tehdidi ile İsrail'le imzalanan anlaşmalar arasında bağ kurulmuştur.

Başarılı güvenlikleştirme sürecinin sonucunda Türkiye-İsrail askeri anlaşmaları imzalanmış ve başta savunma sanayi olmak üzere istihbarat ve askeri eğitim alanlarında işbirliği üzerine mutabık kalınmıştır. Güvenlikleştirme sürecini başarıya ulaştıran kolaylaştırıcı koşulların çoğunluğunu somut koşullar oluşturmuştur. PKK ile yaşanan çatışmalar sonucu 1990'lı yılların ortalarında önceki yıllara oranla sivil ve askeri kayıplarda artış yaşanmıştır. İç politikada Refah Partisi'nin seçimlerde artan oy oranı ve parti lideri Necmettin Erbakan'ın söylemleri

devletin laik yapısının ve bekasının varoluşsal tehdit altında olduğu açıklamalarını beraberinde getirmiştir (Balcı & Kardaş, 2012: 107).

2000'li yıllarda ise güvenlik dışılaştırma sürecinin etkisiyle Türkiye-İsrail arasındaki stratejik ortaklık sona ermiştir. 1999 yılında PKK elebaşı Abdullah Öcalan'ın yakalanması sonrasında terör saldırılarında düşüş yaşanması ile Yunanistan ve Suriye ile geliştirilen ilişkiler 1990'lı yılların referans nesnesi devletin bekasına karşı tehdit algısını geriletmiştir. İç siyasette ise Refah Partisi Ocak 1998'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmış ve yerine kurulan Fazilet Partisi'nin 1999 seçimlerinde oy oranlarında düşüş yaşanmıştır. Dış ve iç siyasette yaşanan bu gelişmeler sonucu 1990'lı yılların ortalarında Türkiye-İsrail ilişkilerini stratejik ortaklık düzeyine taşıyan referans nesneleri etkinliğini kaybetmiştir (Balcı & Kardaş, 2012: 109-110).

1999 yılında Türkiye'nin AB'ye aday ülke olarak kabul edilmesi ve iç politikada yaşanan değişimler güvenlikleştirmeyi tersine çeviren kolaylaştırıcı koşullar arasında yer almıştır. AB'ye uyum politikaları çerçevesinde yapılan yasal düzenlemelerin ordunun iç ve dış politikadaki rolünü sınırlandırması ve dış politikada sivil yönetimin etkinliğinin artması güvenlikleştirmenin tersine çevrilmesini kolaylaştırmıştır (Özcan, 2009: 88) Ayrıca 2000 yılında Filistin'de başlayan İkinci İntifada, 2006 İsrail-Lübnan savaşı ve İsrail'in 2008 yılında düzenlediği Gazze saldırıları sivil hükümetlere Türkiye-İsrail askeri anlaşmalarını ve işbirliğini eleştirme ve karşı çıkma imkanı vermiştir (Balcı& Kardaş, 2012: 112).

2008 yılında İsrail'in Gazze saldırıları sonrası Türkiye- İsrail arasında yaşanan "Davos / One Minute Krizi" ile ilişkiler krizler dönemine girmiştir. İki ülke arasında "Televizyon Dizileri Krizi", "Alçak Koltuk Krizi" ve "Mavi Marmara Krizi" yaşanmıştır. Mavi Marmara Krizini inceleyen Palmer Raporu'nun içeriği ise Türkiye-İsrail ilişkilerini onarılması zor bir zemine taşımıştır. Ankara, Tel Aviv ile diplomatik ilişkilerini en alt düzeye düşürmüş ve tüm askeri anlaşmaları askıya alınmıştır. Sonuç olarak 1990'lı yılların referans nesneleri ile güvenlikleştirici aktörlerinin etkinliğini kaybetmesi ve 2000'li yılların başlarından itibaren sivil hükümetler ve sivil toplum tarafından güvenlikleştirme sürecinin tersine çevrilmesi

stratejik ortaklığın sona ermesinde ve ilişkilerin en alt düzeye gerilemesinde etkili olmuştur (Balcı& Kardaş, 2012: 116).

3.2. YENİDEN GÜVENLİKLEŞTİRME DÖNEMİ

2010 yılının sonlarında aniden patlak veren Arap Baharı'nın bölgede yarattığı istikrarsızlık Türkiye'yi bölge ve komşu ülkelere yönelik güvenlik eksenli dış politika geliştirmeye zorlamıştır (Ataman, 2017: 44-47; 52). Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine hızla yayılan Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçraması ve sonrasında gelişen olaylar Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik tehditler meydana getirmiştir. Arap Baharı'nın etkilediği Suriye'de rejim ve muhalifler arasında çatışmalar hızla yayılmıştır. Ayrıca Suriye'nin kuzeyinde zayıflayan devlet otoritesini fırsat bilen terör örgütleri Irak ve Şam İslam Devleti (ed-Devlet'ül İslâmiyye fi'l Irak ve'ş Şam / DAEŞ) ve Demokratik Birlik Partisi (Partiya Yekîtiya Demokrat / PYD) arasında alan kontrolünü ele geçirmek için çatışmalar yaşanmıştır. Suriye'de yaşanan çatışmalar Türkiye'ye göç dalgaları ve sınır güvenliğine yönelik tehditler olarak yansımıştır. Bu duruma ek olarak ABD'nin Suriye'de Esed rejiminin devrilmesi konusundaki arzusunu kaybetmesi ve mücadelesini DAEŞ terör örgütüyle sınırlandırarak terör örgütü PYD ile işbirliği geliştirmesi Türkiye için güvenlik risklerini arttırmıştır (İnat & Caner, 2017: 126)

Suriye krizi bölgede sadece güvenlik tehditleri ile sınırlı kalmamış aynı zamanda İran'ın nüfuz alanını genişletmesine imkan sağlamıştır. Özellikle Irak işgali sonrası nüfuz alanını genişleten İran, DAEŞ terör örgütünün varlığını ve Suriye iç savaşını nüfuz alanını genişletmek amacıyla meşrulaştırıcı bir araç olarak görmüştür. Ankara ise İran ile güçlü ekonomik ilişkileri bulunması ve Irak ve Suriye meselelerinde siyasi istişarelerde bulunmasına rağmen Tahran'ın bölgesel yayılmacılığından rahatsızlık duymuştur (Ulutaş & Duran, 2017: 72-73). Bu rahatsızlığı Cumhurbaşkanı Erdoğan, İran'ın bölgeyi domine etme gayreti içerisinde olduğu ve buna müsaade edilmeyeceği, İran'ın bakış açısını değiştirerek kuvvetlerini Yemen, Suriye ve Irak'tan çekmesi gerektiği sözleriyle dile getirmiştir (İnat & Caner, 2017: 255).

Bölgede yaşanan gelişmeler ve Türkiye'nin güvenliğine yönelik tehditler dış politikanın etkin isimleri tarafından açık bir şekilde ifade edilmiştir. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Türkiye'nin komşusu Suriye'de beş yıldır devam eden savaşın bölge istikrarı ve uluslararası güvenliğe yönelik tehditler oluşturduğunu, Suriye'nin başta DAEŞ terör örgütü olmak üzere PKK, PYD ve YPG terör örgütlerinin üreme alanı haline geldiğini belirtmiştir (Çavuşoğlu, 2016). Çavuşoğlu, 2016 yılını değerlendirdiği makalesinde Suriye'de süren ve devam etmesi beklenen çatışmaların bölge için istikrarsızlık oluşturduğuna dikkat çekmiş ve Türkiye için güvenlik tehditleri yarattığını ifade etmiştir (Çavuşoğlu, 2017: 15).

İsrail'in en büyük tehdit kaynağı olarak gördüğü İran ve Hizbullah'ın Suriye iç savaşını fırsata çevirerek bölgede gücünü arttırması İsrail tarafından güvenlik açığı olarak değerlendirilmiştir (Tobin, 2016). İran ve BM Güvenlik Konseyi Daimi Üyeleri ve Almanya (P5 +1) arasında 2015'de varılan nükleer anlaşma sonucu ekonomik olarak bir nebze rahatlayan İran bölgede hem doğrudan hem de vekilleri aracılığıyla nüfuzunu arttırmıştır. İran'ın artan nüfuzu karşısında ABD'den beklediği desteği bulamayan İsrail kendini yalnız bırakılmış hissetmiştir (Ulutaş & Duran, 2017: 70). İran'ın ve terör örgütlerinin bölgede artan etkinliği ile sınır güvenliği İsrail ve Türkiye'nin paylaştıkları ortak endişeler olmuştur. Bu noktada İsrail ve Türkiye birbirlerini güvenliklerine katkıda bulunabilecek ülkeler olarak görmüşlerdir. Türkiye-İsrail normalleşme görüşmelerinin Haziran 2015'de açıklanması ile ilişkilerde yeniden güvenlikleştirme süreci başlamıştır. Mavi Marmara Krizi sonrası diplomatik ilişkileri en alt düzeye gerileyen Türkiye-İsrail ilişkilerinde altı yıl aradan sonra normalleşme sürecinin başlaması ilişkilerin yeniden güvenlikleştirilmesi ile gerçekleşmiştir.

3.3. YENİDEN GÜVENLİKLEŞTİRMENİN REFERANS NESNELERİ: TÜRKİYE, İSRAİL'İN GÜVENLİĞİ ve GAZZE ABLUKASI

Yeniden güvenlikleştirme sürecinin referans nesnelerini Türkiye ve İsrail'in güvenliği ile Gazze halkının yaşam koşulları oluşturmuştur. Öncelikle bölge istikrarsızlığının ürettiği riskler karşısında güvenliği tehdit altında olan Türkiye ve İsrail güvenlikleştirme süreci boyunca güvenlikleştirici aktörler tarafından korunması gerekli referans nesneleri olarak sunulmuşlardır. Ankara ve Tel Aviv arasında sürdürülen normalleşme görüşmeleri boyunca dış politika yapım mekanizmasının

etkin aktörleri özellikle Suriye krizi kaynaklı bölge istikrarsızlığına dikkatleri çekerek Türkiye ve İsrail'in güvenliğini varlığı tehdit altındaki nesneler olarak ifade etmişlerdir. Bölge istikrarının sağlanmasıyla Türkiye ve İsrail'in güvenliğine katkı sağlanacağı sık sık ifade edilmiştir. Türkiye ve İsrail ilişkilerinin normalleştirilmesi bir güvenlik sorunu haline dönüştürülmüş ve devletlerin gündemine güvenlik meselesi olarak dahil edilmiştir.

Türkiye-İsrail arası normalleşme görüşmelerinin duyurulmasından bir süre sonra Paris'te düzenlenen BM İklim Konferansı sırasında İsrail'in Kol Yisrael radyosuna açıklamalarda bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan, bölgedeki gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda ülkesi ile İsrail arasında gergin durumda bulunan ilişkilerin düzeltilebileceğini söylemiştir (Timetürk, 2015a). Bu sözlerinin üzerinden kısa süre sonra Erdoğan Aralık 2015'de Türkmenistan dönüşü gazetecilere yaptığı açıklamalarında "Türkiye-İsrail yakınlaşması bölge için hayati önem taşıyor" sözlerini kullanmıştır (Çevikcan, 2015). Erdoğan, İsrail radyosu ve Türkmenistan dönüşü gazetecilere yaptığı açıklamanın bir benzerini 2016 Ocak ayının başında Suudi Arabistan ziyareti dönüşü "İsrail bölgede Türkiye gibi bir ülkeye ihtiyaç duyuyor. Bizimde İsrail gibi bir ülkeye ihtiyacımız olduğunu itiraf etmeliyiz, Bu bölgesel bir gerçektir. Onu görmemiz gerekiyor" cümleleriyle tekrarlamıştır (Ravid, 2016a).

Erdoğan'ın Ankara ve Tel Aviv arası ilişkilerin normalleşmesinin bölge istikrarı ve Türkiye'nin güvenliğine sağlayacağı katkıya işaret etmesine ek olarak Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ve Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın ilişkilerde normalleşmenin bölge istikrarı ve güvenliğine sağlayacağı katkıları vurgulamışlardır. Çavuşoğlu, Türkiye ve İsrail arasında normalleşen ilişkilerin Ortadoğu'nun gelecekteki istikrarı ve güvenliğine hizmet edeceğini belirtmiştir (Çavuşoğlu, 2016). Kalın ise Türkiye'nin İsrail ile normalleşme adımları atmasının Türk dış politikası, bölge barışı ve istikrarı için önemli sonuçlar doğuracağını ifade etmiştir. Ayrıca normalleşme sürecinin uzun süredir devam eden Filistin ve Suriye sorunlarının yanı sıra DAEŞ ve PKK terörizmiyle mücadelede yardımcı olma potansiyeline değinmiştir (Kalın, 2016).

İki ülke arasındaki görüşmeler boyunca Netanyahu ve bazı İsrailli politikacılar İsrail'in güvenliği ve ekonomik kazançları açısından Türkiye ile ilişkilerin düzeltilmesinin önemine değinmişlerdir. Örneğin, Haziran 2016' da İsrail'i ziyaret eden ABD kongre üyelerini ağırlayan İsrail Yapı İşleri Bakanı Yoav Galant normalleşme sürecinin İsrail'in güvenliği açısından önemini şu şekilde ifade etmiştir:

> "Bu anlaşma, İsrail'in ulusal güvenliği için çok önemlidir ve geniş kapsamlı ekonomik öneme sahiptir. İsrail'in birçok düşmanı var, daha fazla düşmana ihtiyacımız yok. Türkiye, Mısır, Suudi Arabistan ve İran'ın yanı sıra bölgedeki başlıca Müslüman ülkelerden biri."

Normalleşme anlaşmasının imzalandığı gün Netanyahu "Anlaşma ile günümüzde ve gelecekte uluslararası arenada güvenlik ve ekonomik ihtiyaçlarımız hesaba katılmaktadır" cümlelerini kullanmıştır (Ariel, 2016a). Netanyahu, "İsrail; İsrail devletinin güvenliği, bölgesel istikrar ve İsrail ekonomisi için stratejik öneme sahip bir anlaşmaya ulaşmıştır" ifadelerini kullanmıştır (Eichner & Azulay, 2016). Ayrıca anlaşma ile ilgili "İsrail ekonomisi için muazzam etkileri var" sözleriyle Türkiye ile ilişkilerin ekonomiye yapacağı katkılara dikkat çekmiştir (Daily Sabah, 2016).

Güvenlikleştirme süreci boyunca tehdit altında olduğu sunulan bir diğer referans nesnesi ise Gazze halkı olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suudi Arabistan dönüşü yaptığı açıklamalarında bölgenin Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleşmesine ihtiyacı olduğu vurgusuyla birlikte Gazze'nin insani yaşam koşulları altındaki durumuna dikkatleri çekmiştir (Ravid, 2016a.). Haziran 2016'da normalleşme anlaşması imzalanmadan kısa bir süre önce Başbakan Binali Yıldırım, İsrail'le sürdürülen görüşmeler hakkındaki açıklamalarında "İsrail ile bir noktaya geliyoruz. Onlar da irade gösteriyorlar. Temaslar var. Henüz sonuçlanmadı. Uzun süreceğini düşünmüyorum. Buradaki belirleyici şey Gazze'nin insani amaçlarla tecrit edilmesini ortadan kaldırmaktır" cümlelerini kullanmıştır (Çekirge, 2016).

Cumhurbaşkanı ve Başbakan tarafından Gazze halkının yaşam koşulları normalleşme sürecinin sonunda iyileştirilmesi gerekli görülen unsur olarak belirtilmiştir. Erdoğan ve Yıldırım'ın yanında Kalın da Gazze halkını korunması gerekli nesne olarak betimlemiştir. Kalın anlaşmayla ilgili olarak "Gazze'deki enerji sıkıntısı ve su krizini çözmek için ilerleme kaydettiğimiz için Filistin halkının bu anlaşmayı tatmin edici bulacağını düşünüyorum" ifadelerini kullanmıştır (Patrick,

2016). Ankara ve Tel Aviv arası normalleşme anlaşması ve ilişkiler üzerine açıklamalarda bulunan bir üst düzey dışişleri yetkilisi Gazze hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur:

> "Dünyanın nüfus yoğunluğu en yüksek bölgesinde en büyük sefalet yaşanıyor. Ekonominin canlandırılması, su, elektrik, halk sağlığı gibi konularda insan onuruna yakışan yaşam standardına yaklaşılabilmesi için Türkiye elinden gelen her yardımı verecektir. Elbette ki, elindeki imkânlar dâhilinde. Konuşacak vaktimiz yok, insanlar ölüyor, kanalizasyon içme suyuna karışıyor. Bunu görmezden gelemeyiz." (Göksedef, 2017a)

Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleştirilmesi hakkında sözlü ve yazılı açıklamalarda bulunan yetkililer Türkiye'nin güvenliğinden sonra sık sık referans nesnesi olarak Gazze halkını işaret etmişlerdir.

Sonuç olarak varlığı tehdit altında olduğu iddia edilen referans nesneleri Türkiye ve İsrail'in güvenliği ile Gazze halkı olmuştur. Türk politikacılar Türkiye ve Gazze halkının güvenliğini korunması gerekli referans nesneleri olarak sunarlarken, İsrailli politikacılar İsrail'in güvenliğine odaklanmışlardır. Güvenlikleştirici aktörler tarafından Türkiye ve İsrail ilişkilerinde normalleşmenin referans nesnelerinin varlığının devamına katkıda bulunacağı savunulmuştur.

3.4. GÜVENLİKLEŞTİRİCİ AKTÖRLER: POLİTİKACILAR

Güvenlikleştirme sürecinin başlıca aktörleri dış politika süreçlerinin etkili politikacıları olmuştur. Politikacılar, Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesinin bölge istikrarsızlığı kaynaklı güvenlik tehditlerine kısmen de olsa çözüm sunacağını ve Gazze de yaşam koşullarının iyileştirilmesine yardımcı olacağını savunmuşlardır. Politikacıların söylemleri incelendiğinde Türkiye-İsrail ilişkilerinin bölge istikrarı ve Gazze halkı için gerekliliğini vurguladıkları görülmüştür.

Haziran 2015 ve Ağustos 2016 arası dönemde Türk dış politikasının yapım ve yürütme sürecinin etkin isimleri Türkiye-İsrail ilişkilerinin güvenlik boyutuna dikkat çekmiştir. Suudi Arabistan ziyareti dönüşü uçakta gazetecilerin sorularını yanıtlayan Cumhurbaşkanı Erdoğan, İsrail'le normalleşme görüşmeleri üzerine şu ifadeleri kullanmıştır:

> "Şartlarımız belli; özür, tazminat ve ambargonun kaldırılması. Türkiye üzerinden mallar, inşaat malzemeleri girebilir" dediler. Yazılı metni göreceğiz ki iş sağa sola sapmasın. İsrail, bölgede Türkiye gibi bir ülkeye muhtaçtır. Bizim de İsrail'e ihtiyacımızın olduğunu kabul etmemiz lazım. Bu, bölgenin bir gerçeği. Karşılıklı samimiyet çerçevesinde bu adımları atmayı başarabilirsek, normalleşme beraberinde gelir. Filistin'deki kardeşlerimizi gözetmek durumundayız." (Sputniknews, 2016a)

Erdoğan, bölge gerçeklerine ve Türkiye ile İsrail'in güvenliği için bölge istikrarının önemine dikkatleri çekmiştir. Bölgedeki gelişmelerin iki ülkeyi ilişkilerini düzeltmeye yönlendirdiğini açık bir şekilde ima etmiştir. Benzer bir şekilde Çavuşoğlu, Türkiye-İsrail ilişkilerini normalleştiren anlaşma için "Anlaşmanın, tüm bölgenin istikrarına katkıda bulunması bekleniyor" ifadelerini kullanmıştır. Ayrıca, "Bölgesel ve küresel sorunlar için önleyici bir çözüm politikası izliyoruz, çünkü bunları çözemezsek, bu sorunların yayılma etkisi kendi toplumlarımızı önemli ölçüde etkileyecektir. Bu, Suriye felaketinden öğrendiğimiz acı ders" ifadelerine yer vermiştir (Çavuşoğlu, 2017: 14-15).

Dış politikanın etkin isimleri söylemlerinde açık bir şekilde İsrail'le ilişkilerin düzeltilmesi ile bölge ve özellikle Suriye krizi kaynaklı tehditler arasında ilişki kurmuşlardır. Bölge istikrarına yapılacak katkıların Türkiye'nin güvenliğine yapılacak katkılar olduğunu ifade etmişlerdir. İsrail'le düzeltilecek ilişkilerin bölge istikrarına yapacağı katkılara benzer bir şekilde Gazze halkının yaşam koşullarının iyileştirilmesine de katkıda bulunacağını açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Politikacılar, Türkiye'nin bölge istikrarı ve Gazze halkının yaşam koşullarına katkılarda bulunma girişimi içerisinde olduğunu belirtmişlerdir. 27 Haziran 2016'da normalleşme anlaşmasının detaylarını açıklayan Başbakan Yıldırım, "Bu mutabakatı en iyi şekilde işletmek, bölgede ilişkileri normalleştirmek hem Türk halkının hem de İsrail halkının yararınadır" cümlelerini kullanmıştır. Yıldırım, Gazze konusunda ise "Gazze'de Filistinli kardeşlerimiz çok acı çektiler, bu mutabakatla biraz nefes alma imkânı sağlamış oluyoruz. Bu mutabakatla birlikte İsrail ile ilişkiler normalleşiyor" ifadelerini kullanmıştır (Sputniknews, 2016b). Yıldırım ve diğer politikacılar Türkiye'nin İsrail'le ilişkileri normalleştirmesi ile Türkiye'nin güvenliği ve Gazze halkının korunduğunu savunmuşlardır. Politikacılar, referans nesnelerinin tehdit altında olduğu ve İsrail'le düzeltilecek ilişkilerin tehditlere çözüm niteliğinde olacağını söylemleri aracılığıyla inşa etmişlerdir. Bölgesel istikrarsızlık kaynaklı

tehditleri ve Gazze halkının yaşam koşullarını İsrail ile ilişkilerin düzeltilmesinin sebebi olarak sunmuşlardır.

İsrail Başbakanı Netanyahu, 2015 yılında tekrar Başbakan olarak seçilmesinden sonra Dışişleri Bakanı atamayı tercih etmeyerek hem Başbakanlık hem de Dışişleri Bakanlığı görevlerini birlikte yürütmeyi tercih etmiştir (The Jerusalem Post, 2018). İki görevi birlikte yürüten Netanyahu, Türkiye-İsrail ilişkilerinin güvenlikleştirici aktörleri arasında yer almıştır. Türkiye ile düzeltilecek ilişkilerin ülkesinin güvenliği ve ekonomik kazançları açısından önemini defalarca vurgulamıştır. Örneğin, Netanyahu kendisini ziyaret eden bir grup ABD'li kongre üyesine Türkiye-İsrail ilişkileri üzerine yaptığı açıklamasında Türkiye ile uzlaşma anlaşmasının çok yakın olduğunu ve normalleşmenin her iki ülkenin de ortak bölgesel çıkarlarının yer aldığı uzun bir listenin ilerlemesine yardımcı olacağını ifade etmiştir (Ariel, 2016b). Netenyahu, anlaşmanın basına açıklandığı gün anlaşmanın İsrail ekonomisi için muazzam etkileri olacağından ve İsrail'in güvenliği için hayati ve stratejik öneme sahip olduğunu belirtmiştir (Daily Sabah, 2016).

Netanyahu ile yakın ilişkileri olan İsrail Enerji Bakanı Yuval Steinitz, Mart 2016'da ABD'de Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmüştür (Al Jazeera Türk, 2016). Görüşme üzerinden iki ay sonra gazetecilere açıklamalarda bulunan Steinitz şu ifadeleri kullanmıştır:

> "Türkiye-İsrail ilişkilerinde normalleşme iki ülke için de kazan-kazan durumu. Türkiye için de İsrail için de iyi. Beyaz Saray'daki nükleer güvenlik zirvesi esnasında kısa da olsa Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşme imkânımız oldu. Ve mutabakatın önemi hakkında konuştuk. Birçok ortak çıkarımız var, Suriye'nin bir İran askeri üssüne dönüşmesini engellemek, genel olarak Ortadoğu'da ve bilhassa ülkelerimizde terörizmi önlemek gibi. Ayrıca ekonomik çıkarlarımız da var, doğalgaz konusunu da içeriyor."

Steinitz konuşmasının devamında ise şu sözleri söylemiştir:

> "Ortadoğu çok istikrarsız ve son birkaç yılda çok tehlikeli bir hale geldi. Böyle zor bir dünya ve böyle tehlikeli bir Ortadoğu varken, İsrail ve Türkiye'nin birbirleriyle konuşabilmeleri, koordine edebilmeleri ve aralarındaki ilişkiyi düzeltmelerinin çok önemli olduğuna inanıyorum." (Hürriyet, 2016a)

Netanyahu ve Steinitz İsrail'in güvenliğinin sağlanması ile Türkiye-İsrail ilişkileri arasında bağ kurmuşlardır. Bu politikacılar açık bir şekilde bölge istikrarsızlığı kaynaklı tehditlere karşı ilişkilerin düzeltilmesinin çözüm olabileceğini

savunmuşlardır. Söylemleri ile İsrail'in güvenliğini korunması gerekli referans nesnesi olarak sunmuşlardır. İsrail'in güvenliği ve ekonomik çıkarları için Ankara-Tel Aviv ilişkilerinin düzeltilmesinde öncü rol üstlenmişlerdir.

Sonuç olarak Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleşmesi konusunda güvenlik telaffuzunda bulunarak meselenin acilen çözülmesi gerektiğini savunan aktörler Türkiye ve İsrail dış politikasının etkin isimleri olmuştur. Bu aktörler tarafından referans nesneleri tanımlanmış ve referans nesnelerinin bekası için alınması gerekli önlemler hedef kitlelere sunulmuştur. Türkiye-İsrail ilişkilerinin güvenlik meselesi olarak ele alınması gerekliliği Türk ve İsrailli politikacıların söz eylemleri ile inşa edilmiştir.

3.5. İŞLEVSEL AKTÖRLER: MEDYA, POLİTİKACILAR VE BÜROKRATLAR

Dış politika yapım sürecinin etkin aktörlerine ilave olarak görsel ve yazılı medya Türkiye ve İsrail'in güvenliği ile Gazze halkının tehdit altında olduğunu ve gerekli önlemlerin alınması gerekliliğini vurgulamıştır. Medyada güvenlikleştirici aktörlerin bölgenin Türkiye-İsrail ilişkilerinin düzeltilmesine ihtiyacı olduğu söylemlerini destekleyici haberler, köşe yazıları ve çeşitli yetkililerle yapılmış röportajlar yer almıştır. İlişkilerin düzeltilmesinin Türkiye ve İsrail için ne gibi kazanımları beraberinde getireceği belirtilmiştir. Politikacıların ilişkilerin normalleşmesi halinde iki ülkenin kazançlarını içeren söylemleri, haberler ve köşe yazılar ile detaylandırılarak desteklenmiştir. Türkiye-İsrail ilişkilerinin kazan kazan ilkesi üzerine kurulacağı ve her iki ülke ile Gazze halkının, ilişkilerin normalleşmesinden kazançlı çıkacağı gazetelerde yer almıştır. Örneğin, anlaşmanın imzalandığı gün Milliyet gazetesindeki bir köşe yazısı "İsrail ile kazan kazan anlaşması" başlığıyla, Dünya gazetesindeki bir başka yazı ise "Türkiye/İsrail'in kazan kazan'a imzası" başlığıyla çıkmıştır. (Kohen, 2016; Arolat, 2016).

İki ülke arasındaki ilişkileri normalleştirmeyi amaçlayan anlaşma imzalandığında medyada Gazze ablukası ve teröre karşı işbirliği açısından anlaşmanın önemini belirten ifadeler yer almıştır. Örneğin, iki ülke arasındaki anlaşma Star gazetesinde "İsrail tüm şartlarımızı kabul etti", Hürriyet gazetesinde ise "İsrail'le Sil Baştan" başlıklarıyla duyurulmuştur (Dünya Bülteni, 2016). Star

gazetesinde “FETÖ, PYD VE DAEŞ’in istihbarat korkusu” ve Takvim gazetesinde “Terör örgütlerinin istihbarat korkusu” başlıklı iki haber anlaşmanın Türkiye ve İsrail’in güvenliğini tehdit eden terör örgütlerini tedirgin ettiğini belirtmiştir (Takvim, 2016; Star, 2016). Türkiye-İsrail anlaşmasına ilişkin Al Jazeera Türk gazetesine açıklamalarda bulunan üst düzey Türk dışişleri yetkilisi ise “Bölgede bir kriz kuşağı var. Kuşağın güneyinde ve kuzeyinde, o kriz kuşağına komşu durumunda iki ülkeyiz. Karşılıklı olarak mukayeseli bir anlayış bize yardımcı olacaktır” cümlelerini kullanmıştır (Göksedef, 2017a).

Türk medyasında çıkan haberlerin benzerleri İsrail medyasında da görülmüştür. İsrail’in en eski günlük gazetelerinden olan Haaretz’de ilişkilerin normalleşmesinin İsrail’in güvenliği ve ekonomisine katkılarını içeren yazılar ve haberler yer almıştır. Anlaşmanın her iki ülkeye de yardım eli uzattığını belirten “Israeli-Turkish Reconciliation Deal Offers Lifeline to Both Sides / İsrail-Türkiye Uzlaşma Anlaşması Her iki Tarafa da Yardım Eli Uzatıyor” başlıklı yazı ise sadece bu haberlerden birine örnek teşkil etmektedir (Bar’el, 2016). Kısacası İsrail ve Türkiye medyasının önde gelen gazeteleri ilişkilerin normalleşmesi konusunda işlevsel aktörler olarak hareket ederek güvenlikleştirme sürecinde yer almıştır.

Bunun yanında Türk ve İsrailli milletvekilleri de ilişkilerin normalleştirilmesinin başta bölgedeki istikrarsızlık kaynaklı güvenlik tehditlerinin çözümlerine katkı sunacağı olmak üzere çeşitli alanlarda işbirliğinden iki ülkenin kazançlı çıkabileceğine vurgu yapmıştır. Örneğin, AK Parti İstanbul Milletvekili ve TBMM Türkiye-ABD Parlamentolar arası Dostluk Grubu Başkanı Ali Sarıkaya Nisan 2016’da ABD’de katıldığı bir konferansta Türkiye-İsrail ilişkilerine dair açıklamalarında "Cumhurbaşkanımızın altını çizdiği üzere 'Türkiye'nin İsrail'e, İsrail'in Türkiye'ye ihtiyacı var. Bunu tarihsel bağlarımız ve yakınlıklarımız üzerine inşa etmeliyiz" sözlerini kullanmıştır (Anadolu Ajansı, 2016). İsrailli Milletvekili Ksenia Svetlova ise " İki demokratik ve istikrarlı ülke ilişkilerinde normalleşmenin Ortadoğu’daki istikrarsızlık ortamında gerçekleşmesi ve ilerleyen dönemlerde sağlanacak işbirliği çok önemli " açıklamaları ile güvenlikleştirme sürecine katkıda bulunmuştur.

Dışişleri Bakanlığı Diplomasi Akademisi Başkanı Mesut Özcan, Türkiye-İsrail ilişkilerinin güvenlik boyutuna odaklanmıştır. Özcan, şu ifadeleriyle güvenlik odaklı bir yaklaşım sunmuştur:

> "Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleşmesi, Türkiye'nin bölgesel ilişkilerini etkileyen unsurlardan birisi. Bölgede Arap Baharından sonra çok ciddi bir alt-üst yaşanıyor. Ortaya çıkan bir dizi güvenlik sorunu var. İki tarafında güvenlik endişesinden dolayı birbirine yakınlaştığını görüyoruz." (Sabah, 2016)

İsrail Dışişleri Bakanlığı Genel Direktörü Dore Gold, Türkiye ve İsrail'in ortak kaygılarına vurgu yaparak güvenlikleştirme sürecinin destekleyicileri arasında yer almıştır. Gold, "DAEŞ sadece Türkiye için değil İsrail için de tehdit. Sınırımıza yakın Sina'da varlık gösteriyor. Bölgedeki kaosun önemli kısmından İran da sorumlu. İran'ın genişlemeci politikası konusunda dikkatli olunmalı" sözleriyle Türkiye ve İsrail'in örtüşen kaygılarını dile getirmiştir (Timetürk, 2016b).

Sonuç olarak güvenliğe dair katkıda bulunan işlevsel aktörler medya, politikacılar ve bürokratlar olmuştur. İşlevsel aktörler Türkiye-İsrail ilişkilerinde normalleşmenin güvenlik meselesi olarak ele alınmasını desteklemişlerdir. İşlevsel aktörler Türkiye-İsrail diplomatik ilişkilerinde normalleşme sürecini başlatan anlaşmayı bölgedeki istikrarsızlık kaynaklı güvenlik tehditlerine dayandırmışlardır. Medya, politikacılar ve bürokratların sosyal sermayesinden güvenlikleştirme sürecinin başarıya ulaşmasında faydalanılmıştır. İsrail medyası ve politikacılarından farklı olarak Türk medyası ve politikacılarının ilişkilerin düzeltilmesi gerekliliğini dayandırdıkları bir başka nokta ise abluka nedeniyle Gazze halkının giderek kötüleşen yaşam koşullarının anlaşma ile düzeltilebileceği olmuştur.

3.6. KOLAYLAŞTIRICI KOŞULLAR: BÖLGESEL İSTİKRARSIZLIK VE RUSYA KRİZİ

Türkiye-İsrail arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesine ilişkin sürecin güvenlikleştirilmesine katkıda bulunan birkaç kolaylaştırıcı koşul vardır. Bu koşullar söylemlerden ziyade Türkiye ve İsrail'in çevresinde gelişen somut fiili koşullardır. Özellikle Arap Baharı sonrasında bölgesel güvenlik tehditleri Türkiye ve İsrail ilişkileri üzerinde etkili olmuştur.

Suriye'nin PYD ve DAEŞ terör örgütlerinin üreme ve faaliyet alanı haline gelmesi Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmiştir. DAEŞ terör örgütünün 20 Mart 2014'de ilk terör eylemini gerçekleştirmesinden 19 Mart 2016 tarihine kadar Türkiye

163 vatandaşını kaybetmiş ve 766 vatandaşı yaralanmıştır (Yalçınkaya, 2016). Türkiye, 2015 ve 2017 yılları arasında PKK, DAEŞ terör saldırıları ve Fethullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) darbe girişimi sonucu asker, polis ve korucu olmak üzere toplamda 942 vatandaşını kaybetmiştir. 2005 ve 2017 yılları arası veriler incelendiğinde bu dönem içerisinde 2015 ve 2016 yılları Türkiye'nin terör saldırılarında en fazla vatandaşını kaybettiği seneler olmuştur (CNN Türk, 2017).

Terörün oluşturduğu tehlikenin fiilen hissedilmesi iki ülke ilişkilerinin normalleştirilmesinin konuşulmasını kolaylaştırmış ve terör eylemleri hedef kitlelerin ilişkilerin düzeltilmesi için ikna edilmesini kolaylaştırmıştır. Örneğin, Türkiye-İsrail normalleşme anlaşmasının duyurulmasından saatler sonra İstanbul Atatürk Havaalanına terör saldırısı gerçekleştirilmiştir. Saldırı sonrası İsrail Cumhurbaşkanı Reuven Rivlin mevkidaşı Erdoğan'a İsrail'in terör saldırıları konusunda Türkiye'ye yardım etme isteğini dile getirmiş ve normalleşme anlaşmasının bu gibi terörist saldırılara karşı koymada yardımcı olacağını belirtmiştir. Saldırı sonrası Rivlin, Erdoğan'a gönderdiği taziye mektubunda şu ifadelere yer vermiştir:

> "Güçlendirilmiş diyaloğumuzun, terörist tehditlere karşı ortak çabalara önemli ölçüde yardımcı olacağı ve teröristlere nefrete karşı birleştiğimize karşı güçlü bir mesaj göndereceği için bu vesileyle özellikle iyi diyaloğumuzu yenileme şansını memnuniyetle karşılıyorum." (Ravid, 2016c)

Terör saldırısı sonrası Rivlin ve Erdoğan arasında yapılan telefon görüşmesinde ise Erdoğan, Rivlin'e taziye mektubu için teşekkürlerini sunarken terörle mücadelede İsrail'le işbirliğine hazır olduklarını belirtmiştir (Anadoluhaber, 2016).

Suriye krizi Türkiye için sadece terör sorunu oluşturmamış aynı zamanda göç sorunu ile güvenlik ve sosyo-ekonomik sorunlar meydana getirmiştir. Suriye'de rejim, muhalifler ve terör örgütleri arasında çarpık bir şekilde yaşanan çatışmalar sivillerin yaşamlarını idame ettiremeyecekleri noktaya gelmelerine sebebiyet vermiştir. Hayatlarını kurtarmak için çatışmalardan kaçan birçok insan Suriye krizinin başlangıcından itibaren "açık kapı" politikası izleyen Türkiye'ye sığınmak durumunda kalmıştır. 2012 yılında geçici koruma statüsüne alınan Suriyeli sayısı 14.237 iken bu sayı 2017 yılına gelindiğinde 2.927.000 sayısına ulaşmıştır (Hürriyet, 2017). Türkiye'de 2017 Mayıs ayına kadar Suriyeli sığınmacılar için kamu kurumu, sivil toplum kuruluşları ve halk tarafından yapılan toplam harcama miktarı ise 25

milyar dolara ulaşmıştır (Ahaber, 2017). En fazla Suriyeli sığınmacıyı barındıran Türkiye, AB olmak üzere Batılı ülkelerin göç sorunu ile ilgili verdikleri sözleri yerine getirmemeleri sonucu göç sorunun yarattığı ekonomik ve sosyal tehditler ile mücadelede tek başına bırakılmıştır. Ayrıca göçün terör örgütü mensuplarının ülkeler arasında dolaşımını kolaylaştırması güvenlik risklerini de artırmıştır (Ataman 2017: 59).

Türkiye'nin göç sorununun meydana getirdiği sınır, ekonomik ve sosyal güvenlik riskleri ile tek başına mücadele etmek durumunda kalması İsrail ile ilişkilerin düzeltilmesinde itici unsurdan birisi olmuştur. Arap Baharı sonrası yaşanan bölgesel istikrarsızlığın Türkiye tarafından fiilen hissedildiği bütün bu durum Türkiye-İsrail ilişkilerinin düzeltilmesi konusunun konuşulması için uygun zemin hazırlamıştır. Güvenlikleştirici ve işlevsel aktörler tarafından normalleştirilecek ilişkilerin genelde bölgesel istikrarsızlığa özelde ise Suriye Krizi'nin oluşturduğu tehditlerin çözümüne katkıda bulunacağı pek çok kez vurgulanmıştır.

İsrail, bölgenin içerisinde bulunduğu istikrarsızlığı Suriye krizi kaynaklı bölgede artan DAEŞ terör tehlikesi ve İran'ın nüfuzunu artırması ile hissetmiştir. İsrail'in Ankara maslahatgüzarı Amira Oron'un verdiği bilgilere göre 2016'da DAEŞ İsrail'in Suriye sınırında yapılanmaya girmiş ve İsrail güvenliğini tehdit etmeye başlamıştır (Müderrisoğlu, 2016). DAEŞ tehdidi dışında Suriye iç savaşı, Esed'in zayıflaması açısından İsrail'in lehine görünse de bu savaşa dahil olan Hizbullah'ın güçlenmesi İsrail'i endişelendirmiştir. Suriye iç savaşında Esed saflarında mücadele eden Hizbullah bu savaşta silah stokunu arttırma ve çeşitlendirme fırsatını yakalamıştır. Suriye'de Hizbullah'a gitmek üzere olan İran silah konvoylarını ve depolarını bombalayan İsrail'e göre Hizbullah on yıl öncesine göre daha sofistike roket stokunu 17 kat artırmıştır. Ayrıca Hizbullah lideri Hasan Nasrallah, sahip oldukları roketlerin İsrail'de nükleer ve kimyasal tesisler dahil olmak üzere her yeri vurabilecek kapasiteye sahip olduğunu söylemiştir (The Economist, 2017).

Bütün bu gelişmeler bölgenin iki istikrarlı ülkesi Türkiye ve İsrail arası ilişkilerin düzeltilmesinin konuşulabilmesini kolaylaştırmıştır. Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleştirilmesinin Ankara ve Tel Aviv için bölgedeki istikrarsızlık kaynaklı tehditlere kısmen çözüm sunacak olması güvenlikleştirme sürecini

kolaylaştıran koşulları oluşturmuştur. Suriye krizinde Türkiye ve İsrail'in DAEŞ terör örgütü ve İran'ın artan nüfuzu gibi ortak kaygılara sahip olması Türkiye-İsrail ilişkilerinin güvenlikleştirilmesine olanak sağlamıştır. Her iki ülkenin güvenliğine yönelik tehditlerin ilişkilerin normalleştirilmesinin konuşulmasına uygun zemin hazırladığı görülmüştür. Örneğin, Haziran 2015'de Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Feridun Sinirlioğlu ile Roma'da görüşen Gold Temmuz ayında gazetecilere şu açıklamalarda bulunmuştur:

> "Özellikle DAEŞ ve İran tarafından olmak üzere Türkiye ve İsrail'in karşı karşıya kaldığı ortak tehditler var. Hepsinin de üstünde İran çok etkin ve Türkiye'yi zayıflatmaya çalışıyor. Umarım anlaşmazlıklarımızı geride bırakmanın bir yolunu buluruz." (Timetürk, 2015b)

Güvenlikleştirici aktörler ilişkilerin düzeltilmesinin bölgesel istikrar açısından olumlu sonuçlar doğuracağını söylemişlerdir. Netanyahu anlaşmanın duyurulduğu gün basın açıklamasında Ortadoğu'daki ayaklanmaların zemininde İsrail çevresinde istikrar adaları yaratmak istediğini söylemiştir. (Ravid, 2016b). Erdoğan ise Mekin Mustafa Kemal Ökem'i İsrail büyükelçisi olarak atadığı gün yaptığı açıklamasında "Türkiye-İsrail ilişkilerinde başlatılacak yeni dönem son dönemde istikrarsızlıkla ve gerilimle adı anılan Ortadoğu için de önemli olacak" sözlerine yer vermiştir (Güven, 2016).

Güvenlikleştirme sürecine etki eden bir diğer gelişme ise Türkiye ve Rusya arasında yaşanan jet krizi olmuştur. 24 Kasım 2015'de Türk jetlerinin Türk hava sahasını ihlal eden Rus jetini düşürmesiyle Ankara ve Moskova arasında ciddi bir kriz yaşanmıştır. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Vladimiroviç Putin'in "sırtımızdan hançerlendik" ifadelerini kullandığı olay sonrası Rusya Türkiye'ye yönelik bir dizi yaptırımları uygulamaya sokmuştur. Rusya'nın uygulamaya koyduğu yaptırımlar Türkiye'yi olumsuz etkilemiştir. İlk olarak Rusya ile yaşanan uçak krizi Türkiye'nin Suriye hava sahasında operasyon imkânını sınırlandırarak PYD terör örgütünün Kuzey Suriye'de alan hakimiyetini genişletmesini hızlandırmıştır. Bu süreç ise Türkiye'nin güneyinin terör şeridi haline dönüşme sürecinin hızlanması anlamına gelmiş ve Türkiye'nin sınır güvenliğine yönelik tehditler artmıştır (İnat & Caner, 2017: 128).

İkinci olarak Moskova, Türkiye'ye yönelik 1 Ocak 2016'dan itibaren geçerli olmak üzere bir dizi ekonomik yaptırım kararı almıştır. Yaptırım kararının içeriğinde tarım ürünleri, hammadde ve gıda ürünleri ithalatını yasaklanması, Rusya'da Türk şirketlerinin faaliyetlerinin kısıtlanması, Rus işverenlerin Türk istihdam etmesinin yasaklanması, vize muafiyetinin askıya alınması, tur operatörlerine Türkiye'ye yönelik tur satışlarından vazgeçilmesinin tavsiye edilmesi ve ekonomik işbirliği ve yatırım müzakerelerinin askıya alınması yer almıştır (Sputniknews, 2015). Moskova'nın kararı sonrası Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TÜSES) tarafından yapılan araştırmaya göre yaptırımların Türkiye'ye yılda 11 milyar dolar kaybettirebileceği hesaplanmıştır (Rusyadabugün, 2016).

Moskova'nın Türkiye'ye yönelik uygulamaya koyduğu ekonomik yaptırımlar 2015 yılında doğalgaz ithalatının % 55'ini Rusya'dan karşılayan Türkiye'de Rusya'dan doğalgaz ithalatının güvenilirliğini riske atmıştır. Rusya ile yaşanan krizin İsrail'le normalleşme görüşmelerinin yürütüldüğü döneme denk gelmesiyle Rus gazına bağımlılığın azaltılmasında İsrail'den ihraç edilebilecek gazın etkili olabileceği söylemleri ilişkilerin normalleştirilmesinde kolaylaştırıcı koşullar arasında yer almıştır. Birçok gazeteci, uzman ve siyasi doğalgaz konusunda muhtemel işbirliğinin Türk-İsrail ilişkilerinin düzeltilmesinde olumlu etkiye sahip olacağını söylemişlerdir. Örneğin, bu dönemde bir gazetede "Rus doğalgazı yerine İsrail gazı mı?" başlıklı bir haber yayınlanmış ve medyada bu tür haberler ve yazılar çoğalmıştır. Ayrıca İsrail Başbakanı Netanyahu bu dönemde İsrail'in Türkiye'ye doğalgaz satışı konusunda Ankara ile görüşme halinde olduğunu söylemiştir. (CNN Türk, 2015). Netanyahu, iki ülke arasındaki anlaşmanın duyurulduğu gün yaptığı basın açıklamasında ilişkilerin düzelmesinin İsrail ekonomisi için muazzam etkileri olacağını, İsrail gazının hem Türkiye'ye satılacağını hem de Türkiye üzerinden Avrupa pazarına açılabileceklerini söylemiştir. Erdoğan ise açıklamalarında "Özellikle enerji, doğalgaz konusu önemli. Bunda onların da ülkemizin de Avrupa'nın da menfaatleri söz konusu" ifadelerini kullanmıştır (Güven, 2016).

Enerji alanında muhtemel işbirliğinin güvenlikleştirme sürecindeki kolaylaştırıcı unsur rolüne ek olarak jet krizi sonrası Türkiye'yi ziyaret eden Rus turist sayısında görülen ciddi düşüşün İsrailli turist sayısındaki artış ile telafi

edilebileceği söylemleri kolaylaştırıcı unsurlar arasında yer almıştır. Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (TÜRSAB) Başkanı Başaran Ulusoy, "Rusya'nın kaybını İsrailli turist ile telafi edeceğiz. Benim tahminim ilişkilerin tam anlamıyla rayına oturması durumunda Türkiye'ye İsrail'den 600 bin turist geleceği" ifadeleri ile bu duruma vurgu yapmıştır (Sabah, 2015).

Sonuç olarak özellikle Suriye'de derinleşen kriz olmak üzere bölgesel istikrarsızlık ve Türkiye-Rusya arasında yaşanan jet krizi Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeniden güvenlikleştirme sürecinin başarıya ulaşmasını etkileyen kolaylaştırıcı koşulları oluşturmuştur. Suriye krizinin derinleşmesi ile birlikte her iki ülke için artan güvenlik tehditleri ve bu tehditlerin somut şekilde hissedilmesi Türkiye-İsrail ilişkileri hakkında güvenlikleştirici aktörlerin söylemlerini desteklemiştir. Jet krizi sonrası Rusya'nın Türkiye'ye uyguladığı yaptırımlar ve sonuçları ise politikacıların söylemlerini destekleyen kolaylaştırıcı koşullar arasında yer almıştır. Bölgesel istikrarsızlık ve jet krizi, güvenlikleştirici aktörler tarafından Türkiye-İsrail ilişkilerinin güvenlik meselesi olarak değerlendirilerek güvenlikleştirilmesi sürecine olumlu katkıda bulunmuştur. Türkiye-İsrail ilişkilerinin yeniden güvenlikleştirilmesi başta Suriye krizi olmak üzere Türkiye ve Rusya arasında yaşanan jet krizinin etkisi altında gerçekleşmiştir.

3.7. HEDEF KİTLE: POLİTİKACILAR VE HALK

Türkiye-İsrail ilişkilerinin güvenlikleştirilmesinin başarıya ulaşması görüşmeler sonunda ilişkilerde normalleşme sürecini başlatacak anlaşmanın imzalanması ile gerçekleşmiştir. Anlaşmanın Türkiye'de yürürlüğe girebilmesinin ön şartları TBMM ve Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmasıdır (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2011). Bu nedenle İsrail ile düzeltilecek ilişkilerin Türkiye'nin güvenlik endişeleri ve Gazze halkının kötü yaşam koşullarının çözümüne katkı sağlayacağı konusunda ikna edilmesi gerekli hedef kitle milletvekilleri olmuştur. İktidar partisi vekillerinin büyük çoğunluğu güvenlikleştirme sürecinin işlevsel aktörleri arasında yer alarak süreci desteklediklerinden ikna edilmesi gerekli vekillerin çoğunluğunu muhalefet partilerine mensup vekiller oluşturmuştur.

28 Haziran 2016'da Türkiye İsrail arasındaki ilişkilerde normalleşmeyi başlatacak "Tazminata İlişkin Usul Anlaşması" Sinirlioğlu tarafından imzalanmış ancak Türkiye'de 15 Temmuz günü yaşanan darbe girişimi nedeniyle meclise gelememiştir. Darbe girişiminin atlatılmasından sonra meclise getirilerek onaylanması planlanmıştır (Şalom, 2016). Planlanan şekilde anlaşmanın meclisten siyasi tartışmalara neden olmadan geçmesi için Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, muhalefet partileri Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Milliyetçi Hareket Partisi'ne (MHP) ziyaretler düzenlemiştir. Çavuşoğlu, CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu ve MHP Grup Başkanvekili Erkan Akçay'a anlaşma ile ilgili bilgilendirmede bulunmuş ve konuyla ilgili sorularını cevaplandırmıştır (Güvendik, 2016). CHP, İsrail'le normalleşmeyi desteklediğini ancak Merkez Yönetim Kurulu (MYK) toplantısında konuyu görüşerek TBMM'de destek verip vermeyeceklerine dair karar vereceklerini bildirmiştir. MHP ise Türkiye'nin çeşitli ülkelerle yaşamış olduğu sorunların giderilmesi için ülkenin çıkarları doğrultusunda anlaşmaya destek vereceklerini bildirmiştir (Yenişafak, 2016). Mecliste grubu bulunan Halkların Demokratik Partisi (HDP) ise Çavuşoğlu'nun bilgilendirme ziyareti kapsamında yer almamıştır.

19 Ağustos 2016 tarihinde anlaşma meclise geldiğinde anlaşmanın uygun bulunmasına dair kanun görüşmelerinde muhalefet partilerinden anlaşmanın içeriği hakkında eleştiriler yükselse de CHP ve MHP İsrail'le ilişkilerin normalleşmesi tarafından yana olduklarını belirtmişlerdir. HDP ise açık bir tavır sergilememiş ancak anlaşma ile ilgili sert eleştirilerde bulunmuştur. Altı maddelik anlaşmada yer alan Mavi Marmara hadisesinde hayatlarını kaybedenlerin ailelerine tazminat olarak 20 milyon dolar ödeme yapılacağını belirten madde ve İsrailli sorumluları her türlü hukuki sorumluluktan muaf tutan madde eleştirilerin odak noktası olmuştur. Anlaşmada yer alan 20 milyon doların literatürde lütuf ödemesi olarak geçen "*ex gratia"* olarak ödenecek olması eleştirilerin hedefi olmuştur. Ancak yapılan oylama sonucu "Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasında Tazminata İlişkin Usul Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı" 16 ret, 3 çekimser oya karşılık 209 kabul oyu ile meclisten geçmiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2016b). Alınan sonuç milletvekillerinin büyük çoğunluğunun Türkiye-İsrail ilişkilerinin düzeltilmesinin Türkiye'nin güvenlik endişelerini kısmen gidereceği ve

Gazze halkının yaşam koşullarının iyileştirilmesine katkı sağlayacağı konusunda ikna edildiğini göstermiştir.

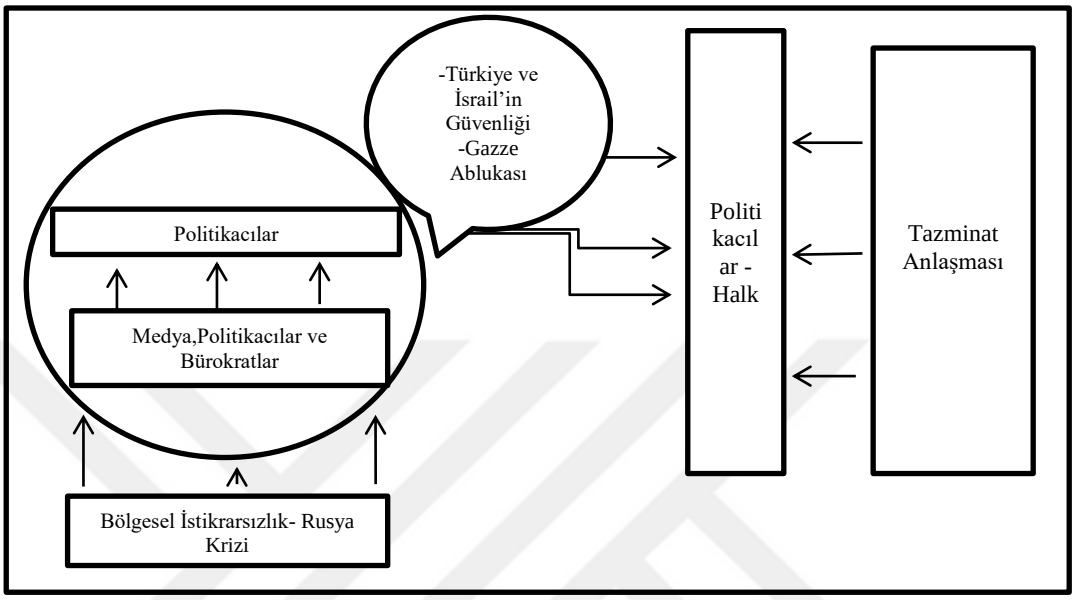
Anlaşmanın İsrail tarafında yürürlüğe girmesi İsrail güvenlik kabinesi tarafından onaylanmasını gerektirmiştir. Bu noktada anlaşmanın onaylanması için kabinenin ikna edileceği garantisini Türkiye'ye veren Netanyahu kabineden anlaşmanın geçmesi için gerekli oyu alabilmiştir. İsrailli bakanların katıldığı toplantıdan 7 kabul 3 ret oyu çıkmış ve sonuçta anlaşma kabul edilmiştir. Güvenlik kabinesinde Savunma Bakanı Avigdor Liberman, Eğitim Bakanı Naftali Bennett ve Adalet Bakanı Ayelet Shaked ret oyu kullanırken bu üyeler ciddi bir muhalefet göstermemişler ve diğer üyeleri ret oyu vermeleri konusunda ikna etme çabası içerisine girmemişlerdir (Verter, 2016). Güvenlikleştirme sürecinin son aşamasında TBMM ve İsrail güvenlik kabinesi anlaşmanın iki ülkenin güvenlik endişeleri ve stratejik çıkarları için gerekli olduğu fikrinde birleşmişlerdir. Her iki ülkenin politikacıları arasında eleştiri sesleri yükselse de Arap Baharı sonrası istikrarsızlaşan bölgede iki ülkenin birbirlerine ihtiyacı olabileceği konusunda hemfikir olmuşlardır.

Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleşmesinin güvenlik tehditleri ve Gazze halkının kötü yaşam koşullarının çözümüne katkıda bulunacağının sunulduğu bir diğer hedef kitle Türkiye ve İsrail halkı olmuştur. Kamuoyu yazılı ve görsel medya tarafından İsrail-Türkiye anlaşmasının önemi hakkında bilgilendirilmiştir. Anlaşmanın Gazze halkına yardımcı olacağı ve Türkiye'nin menfaatleri için gerekli olduğu işlevsel aktörler aracılığıyla halka aktarılmıştır. 2015 yılının sonlarında İsrail'de yapılan bir ankete göre ise Türkiye ile ilişkilerin düzeltilmesinin en önemli nedeni güvenlik endişeleri olarak görülürken muhtemel doğalgaz ihracatı bir diğer faktör olarak kabul görmüştür (Goren, 2016). Normalleşmeye yönelik eleştiriler yükselse de anlaşmanın TBMM ve İsrail güvenlik kabinesinde onaylanması aşırı bir tepki ile karşılaşılmamasında etkili olmuştur.

Sonuç olarak Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleşmesinin Türkiye ve İsrail'in güvenliği ile Gazze halkının güvenliğine katkıda bulunacağına dair ikna edilmesi gerekli hedef kitleler TBMM ve İsrail güvenlik kabinesi ile Türkiye ve İsrail halkı olmuştur. Bu hedef kitlelerin ilişkilerde normalleşmenin referans nesnelerinin güvenliğini sağlayacağı konusunda güvenlikleştirici aktörler ile hemfikir olmaları

sonucu yeniden güvenlikleştirme süreci gerçekleşmiş ve Türkiye-İsrail ilişkilerinde normalleşme süreci başlamıştır.

Şekil 2- Yeniden Güvenlikleştirme Süreci

Kaynak: (Balcı & Kardaş, 2012'den uyarlanmıştır)

3.8. GÜVENLİKLEŞTİRMENİN SONUÇLARI

Güvenlikleştirme sürecinin en önemli çıktısı Türkiye ve İsrail arasında 28 Haziran 2016 tarihinde imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasında Tazminata İlişkin Usul Anlaşması" olmuştur. Anlaşma Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Feridun Sinirlioğlu ve İsrail Dışişleri Bakanlığı Genel Direktörü Dore Gold tarafından imzalanmıştır. 27 Haziran tarihinde İsrail Başbakanı Netanyahu ve Türkiye Başbakanı Yıldırım anlaşmayla ilgili farklı yerlerde eşzamanlı basın açıklaması düzenlemişlerdir. Yıldırım açıklamasında ilişkilerin normalleştirilmesi ile ilgili sürecin başlamış olduğunu ve anlaşmanın İsrail ve Türkiye'de onaylandıktan sonra karşılıklı büyükelçiliklerin faal hale getirileceğini ifade etmiştir. Sözlerinin devamında ise anlaşma ile İsrail'le ilişkilerin normalleştirildiğini söylemiştir (Timetürk, 2016a). Roma'da düzenlenen basın açıklamasında İsrail ve Türkiye'nin iki bölgesel süper güç olduğunu belirten Netanyahu, iki ülke arasındaki kopuşun ortak çıkarlara fayda sağlamadığını ve önemli konularda işbirliği yapılmasını engellediğini sözlerine eklemiştir (Ravid, 2016b).

Anlaşma sonrası İsrail güvenlik kabinesi 29 Haziran günü anlaşmayı onaylamıştır. Anlaşmanın Türkiye'de onaylanması ise 15 Temmuz FETÖ darbe girişimi nedeniyle gecikmiştir. Darbe girişimi sonrası açıklamalarda bulunan Çavuşoğlu Türkiye-İsrail anlaşması ile ilgili 15 Temmuz FETÖ darbe girişimi nedeniyle sözleşmenin meclise gelemediğini ancak bu sürecin atlatılmasının ardından konunun ele alınacağını ve kendilerinin de muhalefet partilerini bilgilendireceğini söylemiştir (Habertürk, 2016). Çavuşoğlu'nun belirttiği şekilde muhalefet partileri bilgilendirilmiş ve destekleri alınarak anlaşma 20 Ağustos günü mecliste onaylanmıştır.

Anlaşma Türkiye'nin güvenlik endişeleri ve Gazze halkına yönelik varoluşsal tehditlerin çözümüne kısmen de olsa katkıda bulunduğu için mecliste kabul edilmesi kolaylaşmıştır. Türkiye'ye benzer bir süreç yaşanan İsrail'de de anlaşma İsrail'in güvenlik endişelerine kısmen de olsa çözüm sunduğu için güvenlik kabinesinde çoğunlukla kabul edilmiştir. Meclisten geçen anlaşma 31 Ağustos 2016'da Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından onaylanmıştır. Anlaşmaların her iki ülkede onaylanarak yürürlüğe girmesinden sonra 2016 Kasım ayı içerisinde karşılıklı büyükelçiler atanmıştır. Eitan Naeh, İsrail'in Ankara büyükelçisi olarak görevine başlarken, Mekin Mustafa Kemal Ökem Türkiye'nin Tel Aviv büyükelçisi olarak görevine başlamıştır (Hürriyet, 2016b).

İlerleyen zamanlarda iki taraf arasında üst düzey karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir. İsrailli bakan Steinitz 13 Ekim'de Dünya Enerji Kongresi'ne katılmak üzere İstanbul'a gelmiştir. Steinitz İstanbul ziyaretinde Türk mevkidaşı Berat Albayrak ile görüşmüştür. Ardından Kasım ayında İsrail Enerji Bakanlığı'ndan bir heyet İstanbul'a gelmiştir. Ocak 2017'de Türk Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'ndan Müsteşar Yardımcısı düzeyinde temsil edilen bir heyet İsrail'e giderek işbirliği konusunda görüşmeler gerçekleştirmiştir. İsrail'e normalleşme anlaşması sonrası ilk üst düzey ziyaret ise 7 Şubat 2017'de Kültür ve Turizm Bakanı Nabi Avcı tarafından gerçekleştirilmiştir (Göksedef, 2017b).

Anlaşmanın en önemli çıktılarından birisi de 2017 Ocak ayı içerisinde iki taraf arasında gerçekleştirilen siyasi istişareler olmuştur. Türkiye ile İsrail Dışişleri Bakanlıkları Müsteşarlar Düzeyindeki Siyasi İstişarelerin 15. turu Ankara'da

yapılmış ve bu görüşmede bölgesel konular ele alınarak enerji, ekonomi, kültür ve turizm alanlarında işbirliği olanakları değerlendirilmiştir. Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'deki gelişmeler üzerinde de fikir alışverişinde bulunulmuş ve diplomatik kaynaklardan "Türkiye ve İsrail ilişkilerinin bölgenin istikrarı ve güvenliği açısından önemi üzerinde mutabık kalındı" açıklaması yapılmıştır (Al Jazeera Türk, 2017). İsrail'le ilişkilerin normalleşmesi güvenlikleştirilmiş bir süreç olarak başarıya ulaşmıştır. İlişkileri normalleştirecek anlaşma imzalanmış, her iki taraf arasında ziyaretler gerçekleştirilmiş ve bölge istikrarı üzerine istişareler yapılmıştır.

SONUÇ

Soğuk Savaş'ın sona ermesi birçok alanı etkilediği gibi güvenlik çalışmaları üzerinde de etkili olmuştur. Soğuk Savaş öncesi başlayan güvenliğin yeniden kavramsallaştırılması yönündeki çalışmalar Soğuk Savaş sonrası hız kazanmıştır. Eleştirel Güvenlik Çalışmaları, Feminist Güvenlik Çalışmaları, Kopenhag Okulu, Post Yapısalcılık ve İnşacı Güvenlik Çalışmaları gibi belli başlı yaklaşımlar güvenliği yeniden kavramsallaştırmışlardır. Güvenlik yeniden kavramsallaştırılırken hangi özelliklerin bir meseleyi güvenlik meselesi haline getirdiği sorusu bu dönemde geleneksel ve alternatif güvenlik çalışmalarının hatalarına düşmek istemeyen Kopenhag Okulu mensupları tarafından güvenlikleştirme teorisi ile cevaplanmıştır. Güvenlikleştirme teorisine göre söz eylemler aracılığıyla normal siyasal alan dışına çıkarılarak güvenlikleştirilmiş alana taşınan meseleler güvenlik meselesidir.

Türkiye-İsrail siyasi ilişkilerinde normalleşme sürecinin yaşandığı Haziran 2015 ve Ağustos 2016 arası dönemde Türkiye-İsrail ilişkileri güvenlikleştirilmiştir. Başarı ile gerçekleştirilen güvenlikleştirme sürecinin ilk aşamasında, dış politika süreçlerinin etkin aktörleri Türkiye ve İsrail'in güvenliği ile Gazze halkının tehdit altında olduğunu söylemleri ile ifade etmişlerdir. Güvenlikleştirme sürecinin başat aktörleri olan dış politika süreçlerinin etkin politikacıları Türkiye ve İsrail ilişkilerinin normalleştirilmesinin bölge güvenliği ile Türkiye ve İsrail'in güvenliğine katkı sağlayacağını iddia etmişlerdir. Ayrıca sürecin Türk aktörleri ilişkilerde yaşanacak gelişmelerin Gazze halkının yaşam koşullarına olumlu yansımaları olacağını savunmuşlardır. Bu aktörler Türkiye-İsrail ilişkilerinin güvenlik meselesi olarak ele alınması ve ilişkilerde normalleşmenin gerçekleştirilmesi gerekliliğini güvenlikleştirme süreci boyunca her fırsatta ifade etmişlerdir.

Aktörlerin Türkiye-İsrail ilişkilerinin Türkiye ve İsrail'in güvenliği ile Gazze halkının geleceği açısından düzeltilmesi gerekliliği söylemlerini bölgesel gelişmeler desteklemiştir. Öncelikle Türkiye ve İsrail için Arap Baharı süreci ile birlikte ciddi bir krizin içine sürüklenen Suriye tehdit kaynağı bir ülke konumunda yer almıştır. Suriye'nin kuzey komşusu Türkiye, bu ülkenin kuzeyinde otorite boşluğundan faydalanan PKK, PYD, YPG ve DAEŞ gibi terör örgütlerinin hedefi haline gelmiştir. Türkiye birçoğu Suriye sınırından yasadışı bir şekilde geçen terör örgütleri

mensuplarının eylemleri ile 2015 ve 2016 yıllarında birçok sivil ve kamu görevlisi vatandaşını kaybetmiştir. Ayrıca Suriye krizi yalnızca terör ihraç etmekle kalmamış, Türkiye'yi büyük bir göç dalgası ile karşı karşıya bırakmıştır. Güvenlik ve sosyo-ekonomik sorunlara ek olarak Suriye krizini nüfuzunu arttırmak için değerlendiren İran'ın bölgede artan etkisi de Türkiye'de rahatsızlık yaratmıştır. Türkiye-İsrail normalleşme görüşmelerinin sürdüğü dönemde 24 Kasım 2015'de Türkiye ve Rusya arasında yaşanan Jet Krizi sonrası Rusya'nın Türkiye'ye yönelik sert tepkileri ve uygulamaya koyduğu ekonomik yaptırımlar, doğalgazının büyük bir bölümünü Rusya'dan ithal eden Türkiye'de enerji güvenliği açısından Rusya'ya karşı bir güvensizlik meydana getirmiştir.

İsrail, Suriye krizinin ürettiği tehditler açısından Türkiye ile ortak endişeleri paylaşmıştır. Özellikle İran ve Hizbullah'ın Suriye'de artan etkileri İsrail'de büyük bir rahatsızlığa neden olmuştur. İran'ın DAEŞ ve Suriye rejimi karşıtı muhalifler ile mücadelede Esed'e yardımcı olmak amaçlı Suriye'de bulunması İsrail tarafından güvenlik tehdidi olarak görülmüştür. Hizbullah'ın Suriye krizini silah stokunu artırma ve çeşitlendirme fırsatı olarak değerlendirmesi İsrail için ciddi bir tehdit olmuştur. Ayrıca DAEŞ'in İsrail sınırlarına yakın yapılanma girişimlerinde bulunması İsrail için tehdidin boyutlarını artırmıştır. Bütün bu gelişmeler Türkiye ve İsrail'in bölge istikrarsızlığı kaynaklı tehditlerden duyduğu endişelerin giderilmesi veya azaltılmasında ilişkilerin düzeltilmesinin etkili olacağı söylemlerini desteklemiştir. Ayrıca bu dönemde Türkiye'nin Rusya ile yaşadığı jet krizi sonucu enerji güvenliği açısından endişe duyması ile İsrail'in keşfettiği doğalgazın belirli bir bölümünü ithal etmeyi düşünmesi iki ülkenin ortak çıkar noktalarından biri olmuştur. Rusya krizi ile ilişkilerin normalleşmesinin konuşulmasını kolaylaştıran bir diğer nokta ise Rusya'nın Türkiye'ye yönelik ekonomik yaptırımları sonucu azalan turizm gelirlerinin İsrailli turistler ile giderilebileceği ihtimali olmuştur. Kısacası jet krizi ile yaşanan kayıpların İsrail'le giderilebileceği söylemleri ilişkilerin normalleştirilmesinin konuşulabilmesini kolaylaştırmıştır. P5+1 ülkeleri ile İran arasında imzalanan nükleer anlaşmanın etkisi ve Suriye krizi ile birlikte İran'ın bölgede artan nüfuzu, PKK, PYD, YPG ve DAEŞ kaynaklı güvenlik endişeleri ve Türkiye-Rusya arası yaşanan Jet Krizi Türkiye-İsrail ilişkilerinin

normalleştirilmesinin konuşulmasını kolaylaştırmış ve güvenlikleştirme sürecini hızlandırmıştır.

Güvenlikleştirme sürecine güvenlikleştirici aktörler ile birlikte dahil olan medya, politikacılar ve bürokratlar gibi işlevsel aktörler sürecin hızlanmasında ve normalleşme anlaşmasının hedef kitleler tarafından kabul edilmesinde etkili olmuşlardır. İşlevsel aktörler ilişkilerin normalleştirilmesini bölge istikrarının sağlanması, güvenlik tehditlerinin bertaraf edilmesi ve başta enerji olmak üzere çeşitli alanlarda işbirliği geliştirilme ihtimali gibi ortak paydalar üzerinden desteklemişlerdir. İşlevsel aktörler ilişkilerin düzeltilmesi gerekliliğinin normalleşme anlaşması için onayı istenen hedef kitlelere ulaştırılmasında etkili olmuşlardır. İşlevsel aktörler hedef kitlelerin Mavi Marmara krizi sonrası ilişkilerde normalleşme için öne sürülen şartların esnetilmesini kabullenmelerinde güvenlikleştirici aktörleri destekleyici görev üstlenmişlerdir.

Güvenlikleştirme sürecinin ikinci aşamasında güvenlikleştirici aktörler tarafından ifade edilen Türkiye ve İsrail'in güvenliği ile Gazze halkının Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleşmesine ihtiyacı olduğu söyleminin hedef kitleler tarafından kabul edildiği söylenebilir. Türkiye ve İsrail ilişkilerinin normalleşmesini sağlayacak "Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasında Tazminata İlişkin Usul Anlaşması" her iki ülkenin yetkili organlarınca onaylanmıştır. 2010 yılında gerçekleşen Mavi Marmara Krizinden altı yıl sonra başarılı güvenlikleştirme süreci ile iki tarafın da uzun süre direttiği koşullarından taviz vermesi sonucu Türkiye-İsrail ilişkileri normalleşmiştir.

Mavi Marmara Krizi sonrası Türkiye, ilişkilerin normalleşmesi için özür dilenmesi, olay sırasında ölenlerin ailelerine ve yaralananlara tazminat ödenmesi ve Gazze ablukasının kaldırılması taleplerinde bulunmuştur. 2013 yılında İsrail özür dilenmesi talebini yerine getirmiş ancak diğer talepler üzerinde 2016 yılına kadar anlaşma sağlanamamıştır. Başarılı güvenlikleştirme süreci sonucu Türkiye ilk olarak Mavi Marmara Krizi sonrası ilişkilerin normalleştirilmesi için koyduğu koşullardan Gazze ablukasının kaldırılmasını esnetmiş ve ablukanın kaldırılması yerine yaşam koşullarının iyileştirilmesini sağlayacak girişimlere izin verilmesini kabul etmiştir. Başarılı güvenlikleştirme süreci sonucu Türkiye'nin bir diğer şartı öldürülen ve

yaralanan vatandaşları için tazminat ödenmesi koşulu altı yıl sonra İsrail tarafından kabul edilmiştir. Türkiye'ye ödenecek tazminat İsrail meclisinde İsrail'in onurunu zedeleyeceği tartışmalarına neden olmuştur. TBMM'de ise tazminatın normalleşme anlaşmasında lütuf ödemesi anlamına gelen "*ex gratia"* olarak geçmesi tartışmalara neden olmuştur. Ancak başarılı güvenlikleştirme sürecinin sonunda İsrail ve Türkiye arasında uzlaşılamayan tazminat konusu bölge istikrarsızlığı ve ülkelerin güvenliği dikkate alınarak çözümlenmiştir. Ayrıca ilişkilerde normalleşmenin önündeki engellerden olan İsrail'in Hamas'ın Türkiye'deki merkezinin kapatılması isteği üzerinde de uzlaşıya varılmıştır. İsrail, Hamas'ın Türkiye'deki faaliyetlerinin devam etmesini kabullenmiştir.

Sonuç olarak Haziran 2015 ve Ağustos 2016 arası dönemde Türkiye-İsrail ilişkilerinin güvenlikleştirildiği söylenebilir. Güvenlikleştirme kuramının iddiası olan bir meselenin normal siyasi alan dışına çıkarılması ve güvenlikleştirilmiş alana taşınarak normal prosedürler dışında değerlendirilmesi Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleştirilmesi sürecinde gerçekleşmiştir. İlişkilerin normalleştirilmesi normal bir siyasi süreç olarak değerlendirilmemiş ve güvenlikleştirilmiş alana taşınmıştır. İlişkilerin güvenlikleştirilmiş alana taşınması ile Türkiye ve İsrail; Gazze ablukası, tazminat ödenmesi ve Hamas ile ilgili şartlarında tavizler vermiştir. Normalleşme sürecinin güvenlikleştirilerek devletin güvenlik gündemine taşınması ve güvenlik meselesi olarak ele alınması şartların esnetilmesini ve hedef kitleler tarafından kabul edilmesini sağlamıştır. Türkiye-İsrail ilişkilerinin güvenlik meselesi olarak değerlendirilmesi ilişkilerde normalleşmenin başlamasını sağlamıştır.

Diplomatik ilişkilerin olağan seviyede yürütülecek olması Türkiye-İsrail ilişkilerinin olumlu seyredeceği ile eş anlama gelmemiş ve iki ülkenin yakınlaştığı sonucunu doğurmamıştır. Örneğin, Aralık 2017'de ABD Başkanı Donald Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıma ve ABD büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararı sonrası Türkiye öncülüğünde İstanbul'da olağanüstü toplanan İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) Doğu Kudüs'ü Filistin'in başkenti ilan etmiştir. ABD elçiliğinin Kudüs'e taşındığı gün ise Gazze'de gösteri düzenleyen Filistinlilere İsrail askerleri tarafından açılan ateş sonucu birçok Filistinli hayatını kaybetmiştir. Türkiye, İsrail'in bu eylemini kınarken üç günlük yas ilan etmiş, ABD ve İsrail büyükelçilerini istişare

için Türkiye'ye çağırmış, İİT'ye olağanüstü toplantı çağrısında bulunmuş ve İsrail büyükelçisinden bir süreliğine ülkesine dönmesi istemiştir. Türkiye'nin gelişmeler karşısındaki duruşu Filistin'e verilen desteğin çekilmeyeceğini göstermiştir. Bir diğer taraftan ise Türkiye-İsrail ticari ilişkilerinin siyasi atmosferden bağımsızlık gösterdiği görülmüştür. 2010 yılında iki ülke ticaret hacmi 3,4 milyar dolar iken 2018 yılına gelindiğinde 5,6 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye-İsrail ilişkilerinin güvenlik meselesi olarak değerlendirilmesi sonucu Haziran 2016'da başlayan normalleşme süreci ile Türkiye'nin İsrail'e karşı politik duruşunda değişim yaşanmazken ticaret iki ülke siyasi ilişkilerinden bağımsız tutulmuştur.

KAYNAKÇA

Ahaber. (2017). *Bakan Soylu, Türkiye'deki mülteci sayısını açıkladı*, (Çevrimiçi), https://www.ahaber.com.tr/gundem/2017/02/15/bakan-soylu-turkiyedeki-multeci-sayisini-acikladi, 5 Nisan 2018.

Akdevelioğlu, A. & Kürkçüoğlu, Ö. (2013). "Arap Olmayan Ülkelerle İlişkiler", Derleyen: B. Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar Cilt I: 1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Akgül Açıkmeşe, S. (2011), "Algı mı Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri", *Uluslararası İlişkiler Dergisi,* C: 8, No: 30, ss. 43-73.

Akgül Açıkmeşe, S. (2014), "Güvenlik, Güvenlik Çalışmaları ve Güvenlikleştirme", Derleyen: E. Balta, *Küresel Siyasete Giriş,* İletişim Yayınları, İstanbul.

Al Jazeera Türk. (2016). *"Karar görüşmesi 26 Haziran'da",* (Çevrimiçi), http://www.aljazeera.com.tr/haber/karar-gorusmesi-26-haziranda, 21 Mart 2018.

Al Jazeera Türk. (2017). *Türkiye ve İsrail siyasi istişarelere yeniden başladı,* (Çevrimiçi), http://www.aljazeera.com.tr/haber/turkiye-ve-israil-siyasi-istisarelere-yeniden-basladi, 21 Mart 2018.

Almog, O & Sever, A. (2017), "Hide and seek? Israeli–Turkish relations and the Baghdad pact", *Middle Eastern Studies,*C: 53, No: 4, ss. 609-623.

Alsaftawi, M. (2016), "Who Needs Whom? Turkey and Israel Agree on Normalization Deal", *Instituto Affari Internazionali Working Paper.*

Anadoluhaber. (2016). *Erdoğan: Terörle mücadelede israil'le işbirliğine hazırız*, (Çevrimiçi), https://anadoluhaber.org/erdogan-terorle-mucadelede-israille-isbirligine-haziriz, 15 Mart 2018.

Anadolu Ajansı. (2016). *Müzakereler belirlenen çerçevede devam ediyor,* (Çevrimiçi), https://www.aa.com.tr/tr/politika/muzakereler-belirlenen-cercevede-devam-ediyor/552729, 4 Nisan 2018.

Ariel, B. (2016a). *Turkish negotiator with Israel reassigned*, Israelnationalnews, (Çevrimiçi), http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/213243, 1 Nisan 2018.

Ariel, B. (2016b). *Netanyahu: Reconciliation with Turkey is very close*, Israelnationalnews, (Çevrimiçi), http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/213027,22, Mart 2018.

Arolat, O. (2016), Türkiye/İsrail'in "kazan kazan"a imzası..., Dünya , (Çevrimiçi), https://www.dunya.com/kose-yazisi/turkiyeisrailin-kazan-kazana-imzasi/28592, 5 Nisan 2018.

Ataman, M. (2017). "Türkiye Dış Politikasının Ak Parti Döneminde Yeniden Yapılandırılması ", Derleyen: K. İnat, A. Aslan, B. Duran, *AK Parti'nin 15 Yılı Dış Politika*, SETA Kitapları, İstanbul.

Aytürk, İ. (2011), "The Coming of an Ice Age? Turkish–Israeli Relations Since 2002", *Turkish Studies,* C: 12, No: 4, ss. 675-687.

Balcı, A. & Kardaş, T. (2012), "The Changing Dynamics of Turkey's Relations with Israel: An Analysis of 'Securitization'", *Insight Turkey*, C: 14, No: 2, ss. 99-120.

Balcı, A. (2017). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, Alfa Yayınları, İstanbul.

Baldwin, D. A. (1997), "The Concept of Security", *Review of International Studies,* C: 23, No:1, ss. 5-26.

Balzacq, T. (2005), "The Three Faces of Securitization: Political Agency, Audience and Context", *European Journal of International Relations* , C: 11, No: 2, ss.171-201

Bar'el, Z. (2016). *Israeli-Turkish Reconciliation Deal Offers Lifeline to Both Sides,* Haaretz, (Çevrimiçi), https://www.haaretz.com/israel-news/.premium-israeli-turkish-reconciliation-deal-offers-lifeline-to-both-sides-1.5401762, 5 Nisan 2018.

Baylis J. (2011), "International and Global security", Derleyen: J. Baylis, S. Smith & P. Owens , *Globalization of World Politics,* Oxford University Press, USA.

Baysal B. & Lüleci Ç. (2011), "Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi", *Güvenlik Stratejileri Dergisi,* No: 22, ss. 61-96.

Bengio, O. (2009a). *Türkiye İsrail Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine*, Erguvan Yayınevi, İstanbul.

Bengio, O. (2009b), "Altercating Interests and Orientations between Israel and Turkey: A View from Israel", *Insight Turkey,* C: 11, No: 2, ss. 43-55.

Bishku, M. B. (2006), "How Has Turkey Viewed Israel?", *Israel Affairs,* C: 12, No: 1, ss. 177-194.

Bilgin, P. (2010), "Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları" , *Stratejik Araştırmalar Dergisi,* C:8, No: 14, ss. 69-96.

Buzan, B. , Waever, O. & De Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, London.

Buzan, B. & Hansen, L.(2009). *Evolution of International Security Studies*, Cambridge University Press, New York.

CNN Türk. (2015). *Rus doğalgazı yerine İsrail gazı mı?*(Çevrimiçi), https://www.cnnturk.com/ekonomi/dunya/rus-dogalgazi-yerine-israil-gazi-mi, 5 Nisan 2018.

CNN Türk. (2017). *İşte 2005-2017 arasında şehit verilenlerin ve gazilerin sayısı,*(Çevrimiçi), https://www.cnnturk.com/turkiye/iste-2005-2017-arasinda-sehit-verilenlerin-ve-gazilerin-sayisi, 1 Nisan 2018.

Cox, M. (2011), "From the cold war to the world economic crisis", Derleyen: J. Baylis, S. Smith & P. Owens , *Globalization of World Politics,* Oxford University Press, USA.

Çavuşoğlu, M. (2016). *Turkey and its allies can defeat terrorism*, Miami Herald, (Çevrimiçi), http://www.miamiherald.com/opinion/op-ed/article103823151.html, 26 Mart 2018.

Çavuşoğlu, M. (2017), "Turkish Foreign Policy in a Time of Perpetual Turmoil", *Insight Turkey*, C: 19, No: 1, ss. 11-16.

Çekirge, F. (2016). *Turkey's PM sends reconciliatory messages to Russia, Israel, Syria, Egypt,* Hürriyet Daily News, (Çevrimiçi), http://www.hurriyetdailynews.com/turkeys-pm-sends-reconciliatory-messages-to-russia-israel-syria-egypt-100597, 3 Nisan 2018.

Çelikkol, A. O. (2014). *One Minute'ten Mavi Marmara'ya Türkiye- İsrail İlişkileri*, Doğan Kitap, İstanbul.

Çevikcan, S. (2015). *İsrail anlaşmasında ne var, ne yok*, Milliyet, (Çevrimiçi), http://www.milliyet.com.tr/israil-anlasmasinda-ne-var-ne yok/siyaset/ydetay/2169620/default.htm, 26 Mart 2018.

Dağ, R. (2016), "Türkiye'nin İsrail, Filistin ve Ürdün Politikası 2015", Editörler: Burhanettin Duran, Kemal İnat, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2015*, SETA Yayınları, İstanbul.

Daily Sabah. (2016). *Turkey deal to have immense impact on Israel's economy, Netanyahu says,* (Çevrimiçi), https://www.dailysabah.com/diplomacy/2016/06/27/turkey-deal-to-have-immense-impact-on-israels-economy-netanyahu-says, 20 Mart 2018.

Davutoğlu, A. (2004). *Türkiye merkez ülke olmalı*, Radikal, (Çevrimiçi), http://www.radikal.com.tr/yorum/turkiye-merkez-ulke-olmali-702116/, 10 Mart 2018.

Eichner, I. & Azulay, M. (2016). *Netanyahu defends Turkey reconciliation deal,*Ynetnews, (Çevrimiçi), https://www.ynetnews.com/home/0,7340,L-3083,00.html, 21 Mart 2018.

Eran, O. (2011a), "Turkey and Israel: The Wrong Crisis at the Wrong Time", *Israel Journal of Foreign Affairs*, C: 5, No: 3, ss. 9-11.

Eran, O. (2011b), "Israel: Quo Vadis, Turkey?", *Insight Turkey*, C: 13, No: 4, ss. 31-38.

Erdağ, R. (2013), " Security Studies and International Terrorism", *European Scientific Journal*, C: 9, No: 23, ss. 62-73.

Erhan, Ç. (2013). "ABD ve NATO'yla İlişkiler", Derleyen: B. Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar Cilt I: 1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Erhan, Ç. & Kürkçüoğlu Ö. (2015), "İsrail'le İlişkiler", Derleyen: B. Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar Cilt II: 1980-2001*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Eligür, B. (2012), "Crisis in Turkish–Israeli Relations (December 2008–June 2011): From Partnership to Enmity, Middle Eastern Studies", *Middle Eastern Studies*,C: 48, No: 3, ss. 429-459.

Ersoy, E. (2014), "Realizm", Derleyen: R. Gözen, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Fırat, M. & Kürkçüoğlu, Ö. (2013). "Arap Devletleriyle İlişkiler", Derleyen: B. Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar Cilt I: 1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Goren, N. (2016). *Israel And Turkey On The Verge Of An Agreement,* The Jerusalem Post, (Çevrimiçi), http://www.jpost.com/Opinion/Israel-and-Turkey-on-the-verge-of-an-agreement-457302, 3 Nisan 2018.

Göksedef, E. (2017a). *İsrail'le enerji ve güvenlik işbirliği,*Al Jazeera Turk, (Çevrimiçi), http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/israille-enerji-ve-guvenlik-isbirligi, 23 Mart 2018.

Göksedef, E. (2017b). *İsrail'le hedef 8 milyar dolar,* Aljazeera. (Çevrimiçi), http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/israille-hedef-8-milyar-dolar, 21 Mart 2018.

Güvendik, E. (2016). *İktidarla muhalefet arasında İsrail trafiği,* Sabah, (Çevrimiçi), https://www.sabah.com.tr/gundem/2016/08/16/iktidarla-muhalefet-arasinda-israil-trafigi, 6 Nisan 2018.

Habertürk. (2016). *Mevlüt Çavuşoğlu'ndan İsrail'le varılan anlaşmanın onaylanmasına ilişkin açıklama*, (Çevrimiçi), http://www.haberturk.com/gundem/haber/1280347-mevlut-cavusoglundan-israille-varilan-anlasmanin-onaylanmasina-iliskin-aciklama, 3 Nisan 2018.

Oruç, H. (2017), "Türkiye'nin İsrail, Filistin ve Ürdün Politikası 2016", Editörler: Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2016*,SETA Yayınları, İstanbul.

Huysmans, J. (1998), "Revisiting Copenhagen: Or, on the Creative Development of a Security Studies Agenda in Europe", *European Journal of International Relations,* C: 4, No: 4, ss. 497-505.

Hürriyet. (2016a). *İsrail Enerji Bakanı Steinitz, son gelişmeleri Hürriyet'e değerlendirdi*, (Çevrimiçi), http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/israil-enerji-bakani-steinitz-son-gelismeleri-hurriyete-degerlendirdi-40124430, 4 Nisan 2018.

Hürriyet. (2016b). *Türkiye'nin İsrail Büyükelçisi belli oldu,* (Çevrimiçi), http://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiyenin-israil-buyukelcisi-belli-oldu-40279081, 4 Nisan 2018.

Hürriyet. (2017). *Resmi açıklama geldi... İşte Türkiye'deki Suriyeli göçmenlerin sayısı,* (Çevrimiçi), http://www.hurriyet.com.tr/gundem/resmi-aciklama-geldi-iste-turkiyedeki-suriyeli-gocmenlerin-sayisi-40396451, 4 Nisan 2018.

İnat, K.& Caner, M. (2017). "Türk Amerikan İlişkilerinde "Eksen" Sorunu", Derleyen: K. İnat, A. Aslan, B. Duran, *AK Parti'nin 15 Yılı Dış Politika*, SETA Kitapları, İstanbul.

Inbar, E. (2005), "The Resilience of Israeli–Turkish Relations", *Israel Affairs,* C: 11, No: 4, ss. 591-607.

Inbar, E. (2010), "Israeli—Turkish Tensions and Beyond", *Israel Journal of Foreign Affairs,* C: 4, No: 1, ss.27-35.

Kalın, İ. (2016). *Normalization with Israel and Russia: The key Components*, Daily Sabah, (Çevrimiçi), https://www.dailysabah.com/columns/ibrahim-kalin/2016/07/02/normalization-with-israel-and-russia-the-key-components, 21 Mart 2018.

Kanat, K. B. (2013), "Turkish-Israeli Reset: Business As Usual?", *Middle East Policy,* C: 20, No: 2, ss. 113-121.

Keith, K. & Williams, M. (1996), "Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods", *Mershon International Studies Review*, C: 40, No: 2, ss. 229-254.

Kohen, S. (2016). *İsrail ile "kazan kazan" anlaşması,* Milliyet, (Çevrimiçi), http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/sami-kohen/israil-ile--kazan-kazan--anlasmasi-2269655/, 5 Nisan 2018.

Kushner, D.(2016), "Turkish–Israeli Relations in Historical Perspective", *Israel Journal of Foreign Affairs*, C: 10, No: 2, ss. 213-222.

Liel, A.(2010), "Israeli-Turkish Relations under Strain", *Israel Journal of Foreign Affairs,*C: 4, No: 1, ss. 23-26.

Lochery, N. (1998), "Israel and Turkey: Deepening ties and strategic implications, 1995–98", *Israel Affairs*, C: 5, No: 1, ss. 45-62.

Mcdonald, M. (2008), **"**Securitization and the Construction of Security", *European Journal of International Relations,* C: 14, No: 4, ss. 563-587.

Miller, B. (2001), " The Concept of Security: Should it be Redefined?", *Journal of Strategic Studies,* C: 24, No: 2, ss. 13-42.

Miş, N. (2012), "Güvenlikleştirme Teorisi ve Siyasal Olanın Güvenlikleştirilmesi", *Akademik İncelemeler Dergisi,* C: 6, No: 2, ss. 345-381.

Müderrisoğlu, O. (2016). *Suriye Krizinde Kaygılarımız Ortak*, Sabah, (Çevrimiçi), https://www.sabah.com.tr/yazarlar/muderrisoglu/2016/07/03/suriye-krizinde-kaygilarimiz-ortak, 2 Nisan 2018.

Özcan, G. (2005), *Türkiye- İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi,* Tesev Dış Politika Analiz Serisi 1.

Özcan, G. (2009), "Facing its Waterloo in Diplomacy: Turkey's Military in the Foreign Policymaking Process", *New Perspectives on Turkey,* C:40, ss.83-102.

Patrick, M. (2016). *Israel, Turkey 'very close' to accord on reconciliation: With few other friends in the region, both countries are seen to benefit from the end of frosty relations over Gaza issue,* The Globe and Mail, (Çevrimiçi), https://www.theglobeandmail.com/news/world/israel-turkey-very-close-to-accord-on-reconciliation/article30618727/?, 21 Mart 2018.

Ravid, B. (2016a), *Erdogan: We Must Admit That Turkey Needs a Country Like Israel*, Haaret, (Çevrimiçi), https://www.haaretz.com/israel-news/.premium-erdogan-turkey-needs-israel-1.5384927, 20 Mart 2018.

Ravid, B. (2016b). *Israel and Turkey Officially Announce Rapprochement Deal, Ending Diplomatic Crisis*, Haaretz, (Çevrimiçi), https://www.haaretz.com/israel-news/israel-and-turkey-officially-announce-rapprochement-deal-1.5401944, 19 Mart 2018.

Ravid, B. (2016c). *Rapprochement Can Help Joint Fight Against Terror, Israel Tells Turkey*, Haaretz, (Çevrimiçi), https://www.haaretz.com/israel-news/rapprochement-can-help-joint-fight-against-terror-israel-tells-turkey-1.5403230, 15 Mart 2018.

Rothschild, E. (1995), "What Is Security?", *Daedalus,* C: 124, No: 3, ss. 53-98.

Rusyadabugün. (2016). *Rusya krizinin ekonomik maliyeti yılda 11 milyar doları geçecek*, (Çevrimiçi), http://rbg24.ru/news/rusya-krizinin-ekonomik-maliyeti-yilda-11-milyar-dolari-gececek-1562.html, 10 Nisan 2018.

Sabah. (2015). *İsrail doğalgazı satmak için Türkiye yoluna muhtaç,* (Çevrimiçi), https://www.sabah.com.tr/dunya/2015/12/19/israil-dogalgazi-satmak-icin-turkiye-yoluna-muhtac, 10 Nisan 2018.

Sabah. (2016). *İsrail-Türkiye Anlaşmasına Doğru,* (Çevrimiçi), https://www.sabah.com.tr/dunya/2016/06/24/israil-turkiye-anlasmasina-dogru, 6 Nisan 2018.

Sputniknews. (2015). *Rusya'nın Türkiye'ye yaptırımları ve ekonomik işbirliği,* (Çevrimiçi), https://tr.sputniknews.com/infografik/201512171019728085-Rusya-Turkiye-yaptirimlar-Su-24/*, 6 Nisan 2018.*

Sputniknews. (2016a). *Erdoğan: Bizim İsrail'e ihtiyacımız var,* (Çevrimiçi), https://tr.sputniknews.com/politika/201601021019980386-erdogan-bizim-israil-ihtiyacimiz-var-/, 23 Mart 2018.

Sputniknews. (2016b). *Yıldırım, Türkiye-İsrail mutabakatının detaylarını açıkladı,* (Çevrimiçi), https://tr.sputniknews.com/turkiye/201606271023577566-yildirim-turkiye-israil-mutabakat/, 23 Mart 2018.

Star. (2016). *FETÖ, PYD VE DAEŞ'in istihbarat korkusu*, (Çevrimiçi), http://www.star.com.tr/guncel/feto-pyd-ve-daesin-istihbarat-korkusu-haber-1121800/, 2 Nisan 2018.

Stritzel, H. (2007), "Towards a Theory of Securitization: Copenhagen and Beyond"**,** *Sage Publications and ECPR-European Consortium for Political Research*, C: 13,No: 3, ss. 357-383.

Şahin, M. (2010), "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim", *Akademik Orta Doğu*, C: 4, No: 2, ss. 10-20.

Şalom. (2016). *Bakan Çavuşoğlu: 'İsrail ile normalleşme mutabakatı tatile girmeden onaylanacak',* (Çevrimiçi), http://salom.com.tr/haber-100147 bakan_cavusoglu_Israil_ile_normallesme_mutabakati_tatile_girmeden_onaylanacak.html, 4 Nisan 2018.

Takvim. (2016). *Terör örgütlerinin istihbarat korkusu*, (Çevrimiçi), https://www.takvim.com.tr/guncel/2016/06/29/teror-orgutlerinin-istihbarat-korkusu, 2 Nisan 2018.

Tamkoç, M. (1961), "Turkey's Quest for Security through Defensive Alliances", *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı*, C: 2, ss. 1-39.

Tanrısever, O.F. (2012). " Güvenlik", Derleyen: A. Eralp, *Devlet ve Ötesi,* İletişim Yayınları, İstanbul.

Taureck, R.(2006) "Securitization Theory and Securitization Studies", *Journal of International Relations and Development* ,C: 9, No: 1, ss.53-61.

The Economist. (2017). *Lebanon's second army Hizbullah's armoury is growing,* (Çevrimiçi), https://www.economist.com/news/middle-east-and-africa/21726109-israel-fears-increasing-strength-party-god-hizbullahs-armoury, 15 Nisan 2018.

The Jerusalem Post. (2018). *Appoint a foreign minister,* (Çevrimiçi), https://www.jpost.com/Opinion/Appoint-a-foreign-minister-543523, 21 Mart 2018.

Timetürk. (2015a). *Erdoğan: İsrail'le İlişkiler Düzeltilebilir,*(Çevrimiçi), https://www.timeturk.com/erdogan-israil-le-iliskiler-duzeltilebilir/haber-100491, 21 Mart 2018.

Timetürk. (2015b). *İsrail'den Türkiye'ye 'normalleşme' adımı,* (Çevrimiçi), https://www.timeturk.com/israil-den-turkiye-ye-normallesme-adimi/haber-32552, 27 Mart 2018.

Timetürk. (2016a). *Binali Yıldırım'dan Türkiye-İsrail anlaşması açıklaması!*, (Çevrimiçi), https://www.timeturk.com/secim-kurulu-mhp-secimli-kurultay-yapamaz/haber-186346, 3 Nisan 2018.

Timetürk. (2016b). *İsrail: Türkiye ile çıkarlarımız örtüşüyor,* (Çevrimiçi), https://www.timeturk.com/israil-turkiye-ile-cikarlarimiz-ortusuyor/haber-52757, 3 Nisan 2018.

Tobin, A. (2016), *Good reasons that Israel and Turkey should stick together,* (Çevrimiçi), http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/216965, 29 Ocak 2018.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2011), Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 90, (Çevrimiçi), https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf, 1 Nisan 2018.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2016a), Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasında Tazminata İlişkin Usul Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı (1/754) ve Dışişleri Komisyonu Raporu, (Çevrimiçi), https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss414.pdf, 29 Ocak 2018.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2016b), TBMM Tutanak Dergisi, 128'inci Birleşim 19 Ağustos 2016 Cuma, (Çevrimiçi), https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem26/yil1/ham/b12801h.htm, 1 Nisan 2018.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2013), http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/bsbk-aciklama-israil.pdf, 3 Şubat 2019 (Çevrimiçi)

Ulutaş, U. & Duran, B. "Ortadoğu'da Geleneksel Rekabet mi Bölgesel Dizayn mı?", Derleyen: K. İnat, A. Aslan, B. Duran, *AK Parti'nin 15 Yılı Dış Politika*, SETA Kitapları, İstanbul.

Ünal A. (2015), *Normalization with Israel to continue after formation of strong gov't,* (Çevrimiçi), https://www.dailysabah.com/diplomacy/2015/08/10/normalization-with-israel-to-continue-after-formation-of-strong-govt, 26 Ocak 2018.

Verter, Y. (2016). *To Sign Deal With Turkey, Netanyahu Turned His Back on His Electoral Base,* Haaretz, (Çevrimiçi), https://www.haaretz.com/israel-news/.premium-to-sign-turkey-deal-pm-turned-his-back-on-his-electoral-base-1.5404173?=&ts=_1524407112076, 3 Nisan 2018.

Yalçınkaya, H. (2016). *IŞİD'in Türkiye'deki saldırılarının analizi ve Türkiye'nin mücadelesi*, Aljazeera Türk, (Çevrimiçi), http://www.aljazeera.com.tr/gorus/isidin-turkiyedeki-saldirilarinin-analizi-ve-turkiyenin-mucadelesi, 4 Nisan 2018.

Yalvaç, F. (2011), " Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi", *Uluslararası İlişkiler*, C:8, No: 29, ss. 71-99.

Yenişafak. (2016). *Muhalefetten İsrail desteği,* (Çevrimiçi), https://www.yenisafak.com/gundem/muhalefetten-israil-destegi-2511871, 6 Nisan 2018.

Yeşilyurt, N. (2013), "Orta Doğu'yla İlişkiler", Derleyen: B. Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar Cilt III: 2001-2012*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, T. (2010), " Türkiye İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze", *Akademik Orta Doğu,* C: 5, No: 1, ss. 9-24.

Waever, O. (1989), "Security, the Speech Act Analysing the Politics of a Word", Basılmamış Konferans Tebliği, Sostrup Manor.

Waever, O. (1995), "Securitization and Desecuritization", Derleyen: R.D. Lipschutz, *On Security,* Columbia University Press, New York.

Waever, O. (1998). "Security Analysis: Conceptual Apparatus", Derleyen: B. Buzan, O. Waever & J. De Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, London.

Waever, O.(2010) "Towards a Political Sociology of Security Studies", *Security Dialogue* , C: 41, No: 6, ss.649-658.

Waever, O. (2011), "Politics, Security, Theory", *Security Dialogue* , C: 42, No: 4, ss.465-480

Walt, S. M. (1991), "The Renaissance of Security Studies", *International Studies Quarterly,* C: 3, No: 5, ss. 211-239.

Waxman, D. (1999), "Turkey and Israel: A new balance of power in the Middle East", *The Washington Quarterly,* C: 22, No: 1, ss. 23-32.

Williams, M. C. (2003), "Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics", *International Studies Quarterly,* C: 47, ss. 511-531.

Wolfers, A. (1952), “National Security as an Ambigous Symbol”, *Political Science Quarterly,* C: 67, No: 4, ss. 481-502.